
3•96

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

OBSAH

<i>Bruno Nicolini</i>	
Romové - etnikum na rozcestí	2
Medvědáři	5
Různé názvy Romů medvědářů ve světě	7
<i>Gejza Demeter</i>	
Pal o ričkara / O medvědářích	8
 Píseň Romů - Ričinárů z Rumunska	 10
<i>Jelena Marušiaková - Vesselin Popov</i>	
Medvediari v Bulharsku (Tradícia a súčasnosť)	11
<i>Henri Noubel</i>	
Romští drobní řemeslníci a medvědáři v Athénách	22
Základní příbuzenská terminologie	27
<i>Peter Stojka</i>	
Práchomo / Pohreb	32
<i>Peter Stojka</i>	
Pátiv / Úcta - zdvorilosť	35
<i>Gunilla Lungren</i>	
„Cikánský baron“ - Arthur Thesleff	39
SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA	
<i>Milan Demeter</i>	
Maminko!	46
Květa	47
Odezvy svědomí	47
PORTRÉT	
O Yanko le Redžosko - Prof. Dr. Ian Hancock	50
RECENZE - ANOTACE	62
INFORMACE	81
OHLASY ČTENÁŘŮ	93

Bruno NICOLINI

ROMOVÉ - ETNIKUM NA ROZCESTÍ

(ABSTRAKT PŘEDNÁŠKY)

Jak samotný název napovídá, tématem přednášky je situace, v níž se Romové v současné době nacházejí. Přednáška má být příspěvkem k nasměrování romského etnika k novému horizontu, který se jim v postmoderní společnosti otevírá. Tento horizont - společnost založená na humanitních principech - se nezakládá na zjednodušeném přehodnocení tradice, natož na jejím odmítání, nýbrž na nové interpretaci společenských vztahů.

Autor charakterizuje vztahy uvnitř i vně romské společnosti, omezuje se však pouze na zachycení těch rysů, které jsou pro porozumění romské komunity nezbytné. Posléze předkládá návod, jak nově tyto vztahy uspořádat.

Přestože Romové představují heterogenní svět, složený z nespočetných skupin, tvoří etnickou komunitu s mnoha společnými atributy. Patří k nim mj. i společně sdílená historická zkušenost netolerance, diskriminace a rasismu, která u Romů zformovala silný smysl pro sounáležitost a etnickou solidaritu. Přetrvávání tohoto etnika rozděleného na malé rodinné jednotky roztroušené v prostoru nepřestává ohromovat. Vždyť kulturní odlišnost je vždy a všude vnímána jako negativum, tedy jako chyba, ničemnosc, nebezpečí. (V našem století tento postoj vyvrcholil v nacistickou genocidu.) Tradice, předávaná mýty, legendami, pohádkami a vyprávěním, se přetavuje ve vidění světa, v němž odlišnost od ostatních vymezuje historii a osudy Romů. Toto specifické vnímání světa formuje i společenské vztahy, a to jak vnitřní - které se vytvářejí soustředováním rozličných skupin kolem symbolického kódu a společných hodnot, tak i vnější, kde je odlišnost přísně střežena a utvrzována zákony chování a sociální kontrolou skupiny.

Odlišnost v rovině ekonomické od zbytku společnosti vyznačující se hromaděním spočívá v orientaci Romů na ekonomii založenou na velkorysosti a štědrosti, jevící znaky solidarity a soudržnosti celé skupiny.

Romská společnost je vymezena nejen nezbytnými sebeobranými mechanismy, ale i tradicí „Božího řádu“. Myšlenka neměnného dodržování romských zvyklostí je jakýmsi Božím příkazem. Jen tak můžeme porozumět romské potřebě tradičních setkání vízících se k různým mýtům, rodinným obřadům, vzpomínkám a symbolům, která přispívají k upevnění jejich jednoty. Tyto projevy vymezují hranici, která Romy od ostatních viditelně odděluje. Jádrem romského etnika spočívá v komplexní síti rodinných vztahů. Sňatek je v tomto kontextu základní institucí společenského uznání. A právě v rodinné komunitě Romové zakoušejí i dimenzi politickou. Romská společnost nezná centralizovanou moc, spíše se jedná o malé celky založené na rozdílném rodovém původu. Tyto celky mají funkci autority a soudu, v specifických oblastech své pravomoci jednají prostřednictvím rad utvoře-

ných komunitou. Rozhodující je konsensus. Prakticky neexistují formální prvky kontroly, zato jsou posíleny prvky neformální: Každý čin a slovo jsou respektovány a zvažovány celou skupinou. Komunitní aspekt se projevuje i v zákazu: Na jedné straně postihuje celou rodinu vinníka (zodpovědnost je kolektivní), na straně druhé se jedná o sankci společenskou, doprovázenou odsouzením komunitou jako celkem. Projevuje se to i v uzavírání sňatků, kde se výchovy k ideálnímu manželství účastní celá komunita.

Romská identita, přestože je složena z mnoha prvků, existuje pevně jen tam, kde Romové žijí ve své komunitě, tj. ve vztazích mezi členy skupiny a mezi skupinami.

Romové jsou typem flexibilní organizace autonomních necentralizovaných skupin, jejichž společenskou a ekonomickou jednotu zajišťuje rozšířená rodina. Soudržnost a kontrola skupiny jsou usměřňovány povinnostmi danými tradicí a zvyky. Ve vztazích jedinců a skupin je vždy nejdůležitějším prvkem přibuzenství. A toto fungování je právě onou romskou politickou dimenzí, přestože zde nejsou ustaveny žádné pevné politické struktury. Takovýto systém Romům vždy zajišťoval silnou vnitřní kolektivní identitu a navenek umožňoval přizpůsobit se a přežít v podmínkách kulturního a často fyzického „obležení“.

Doby, kdy si romská komunita udržovala svou rovnováhu díky své relativní uzavřenosti, jsou dnes už minulostí. Masmédia pronikají i za nejvzdálenější socio-kulturní hranice a ohrožují osobní i kolektivní identitu. Začlenění tradice do nových podmínek řízení a nových druhů vědění však zajištěno není. Technologická civilizace zbavuje mnohá etnika celoživotního „břemena“, boje o přežití, „břemena“, které bylo zároveň hlavním nositelem jejich kulturních hodnot.

V perspektivě stále komplexnější společnosti, která se stále více otevírá nekonečnu lidských zkušeností, se pro Romy rýsuje nová historická příležitost.

S postupným oslabováním starých hranic se vytváří nový prostor pro autentická setkání různých kultur, čímž se společnost připravuje na multirasový, multietnický a multikulturní model. A podobně jako se na tuto změnu světa musí připravit romské společenství, stejně tak i ostatní společnost musí obnovit svou schopnost naslouchat tomu, kterého dosud kvůli jeho odlišnosti ignorovala a odvrhovala. Takto vzniká naděje, že se vytvoří vhodný terén pro nový přístup.

Romská komunita bude muset změnit své vztahy, a to jednak uvnitř mezi rozdílnými skupinami, ale i vně, neboť se bude muset v nových společenských a ekonomických podmínkách zapojit do procesu modernizace. Současná situace je poznamenána dvěma negativními jevy: Neromy deklarovaný princip rovnoprávnosti je pouze formální, Romové se totiž denně utkávají s nespravedlností a diskriminací; na straně Romů se zase objevují stále častější deviace zcela cizí tradičnímu uspořádání hodnot a v historii etnika neslýchané.

Čeho je tedy za této situace třeba?

Romové, vybaveni vlastním vědomím lidských práv, by se měli odhodlat k rozhodné akci. Také neromská společnost má před sebou náležitý úkol: Je jím potřeba nové solidarity tvář v tvář stále více znepokojujícím fenoménům kulturní desintegrace Romů.

Není to požadavek zcela nemožný a historicky nový. Vždyť v minulosti žila romská společnost ve své vyjímečnosti vždy z existenčních důvodů v určitém druhu symbiózy s vesnickou společností. Z této symbiózy ji vytlačila teprve organizačně komplexní a technologicky pokročilá společnost.

Nedojde-li k tomuto procesu, Romové vážně riskují, že nebudou schopni uspokojit své základní kulturní potřeby. To může vyústit do dvou patologických situací: buď do maximální uzavřenosti, která je v rozporu s duchem doby (rigidní fundamentalismus), nebo do konformismu a zhoubnému konzumismu. Přejít od fungování tradičního k dnešnímu odpovídá přechodu od kultury k politice. Dnešní doba od Romů vyžaduje politizaci jejich etnicity, vystoupení z izolace, pasivity a kulturního spočinutí v tradičních formách.

To vše poukazuje na nesmírný úkol předefinovat tradiční hodnoty, symboly i samotnou solidaritu. Uvnitř různých skupin jej mohou začít jen připravení a ochotní romští předáci. Do politické arény se dostanou s celou kulturní vahou svého etnika, a to nejenom proto, aby bylo uznáno jejich etnikum, ale aby zároveň připravovali budoucí společnost spravedlivou a rovnou ke všem.

Velkou úlohu zde sehrává Mezinárodní unie Romů, která jednak ovlivňuje romské předáky v různých zemích ve směru dohody o organizovaných formách politické reprezentace, jednak vyvíjí intenzivní činnost při propagaci zastoupení Romů v mezinárodních organizacích, včetně propagace kulturního rozvoje tohoto etnika formou studijních setkání, odborných kurzů, kulturních festivalů, apod. Etnická zkušenost Romů se takto přesouvá na evropskou úroveň.

V tomto kontextu nadnárodní jazykové menšiny jsou rozhodující dvě události: přechod od orální kultury ke kultuře psané a vytváření standardního jazyka, který umožňuje komunikaci mezi Romy roztroušenými po světě. Vzniká tak dlouhý a náročný proces, který obráží obdobný proces diferenciací a unifikace celého lidstva, jenž má počátek ve vědomí a důstojnosti stejného původu.

Je tedy zřejmé, že se Romové na mezinárodní úrovni, ale i v jednotlivých zemích začínají zapojovat do společenských institucí a osvojovat si politiku účasti, a to ne pasivní a podřízenou, nýbrž vědomou a zodpovědnou.

Věřme, že i neromské veřejné instituce využijí veškerý svůj potenciál ke spolupráci s Romy, neboť měřítkem opravdového pokroku a demokracie je zaručení lidských práv pro všechny.

Z italštiny přeložil M. Columby

Bruno Nicolini, kněz, doktor teologie a filozofie, se narodil v r. 1927 v Bolzaně. V r. 1959 se stal duchovním otcem Romů v diecézi Trento. V r. 1963 založil v Bolzaně asociaci „Opera Nomadi“ na ochranu lidských a občanských práv Romů. Tato regionální asociace se v r. 1966 stala celostátní institucí. V r. 1965 byl Bruno Nicolini povolán do Říma jako mezinárodní tajemník Apoštolského úřadu pro kočovníky při Svaté stolici. V současné době je předsedou „Centro Studi Zingari“ (Centra romistických studií) a zároveň je pověřen pastorační činností mezi kočovným obyvatelstvem v římské diecézi. Jako předseda „Opera Nomadi“ se zabýval více než dvacet let sociální politikou vůči Romům, publikoval různé studie a články ve sbornících a odborných časopisech. Jeho disertační práce předložená na Lateránské papežské univerzitě byla v r. 1969 publikována v nakladatelství Morcelliana pod názvem „Romská rodina“.

MEDVĚDÁŘI

Toto číslo mělo být původně věnováno romským řemeslům. Protože se nám však nashromáždilo velké množství zajímavého materiálu, rozhodli jsme se omezit se pouze na jednu profesi, a to na tradiční „medvědářství“.

Jsme si vědomi toho, že u nás je medvědářství již téměř zapomenuto, a pokud přece jen ještě žije, nejsou už jeho provozovateli Romové-medvědáři. Patří však k jednomu z nejstarších a nejtradičnějších způsobů obživy a v mnoha zemích je stále ještě poměrně rozšířené, ba co víc, v poslední době dochází dokonce k jeho znovuoživení (viz dále článek J. Marušiakové a V. Popova „Medvediari v Bulharsku“).

Připomeňme si tedy alespoň něco z jeho dávné historie:

Ve velice zajímavé stati George Soulise „The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Middle Ages“ (Cikáni v Byzantské říši a na Balkáně ve středověku, Dumbarton Oaks Papers, 15/1961, ss. 141-165) je zmíněn kanonista Theodor Balsamon, který už v roce 1204 píše ve svém komentáři k LXI trullskému kánonu jednak o medvědářích a jednak o ATHINGANOI - Cikánech.

Romský medvědář s rodinou, Turecko

Jako představitel křesťanského světa a církevní autorita odsuzuje, že se tyto skupiny lidí živí poskytováním zábavy obecnstvu.

„Ti, kteří chodí s medvědy, se nazývají medvědáři. Vážou obarvené nitě na hlavu a na celé tělo zvířete. Nítě pak odstříhnou a nabízejí je i s chumáčem zvířecích vlasů jako amulet, který léčí nemoce a ochraňuje před uhranutím. Jiní, kteří se nazývají ATHINGANOI, chodí obtočeni hady a vykládají lidem, že se narodili buď pod šťastnou nebo nešťastnou hvězdou, a také věští příznivou nebo nepříznivou budoucnost.“

Zdá se, že Balsamon medvědáře a Athinganoi neztotožňuje. Byli Athinganoi skutečně Romové? Lépe řečeno: Byli některou z romských profesně-příbuzenských podskupin? K jakému etniku příslušeli medvědáři? Mohli se mezi nimi vyskytovat i Romové? V každém případě je zajímavé, že romští medvědáři uchovali zvyk ustríhovat medvědí chlupy svázané červenou nití a prodávat je jako amulet (srov. vzpomínka G. Demetera na romské medvědáře - ričkara v článku **Pal o ričkara**), případně používat medvědí chlupy k jiným účelům (srov. již zmíněný článek **Medvediari v Bulharsku**). Mezi výpovědi byzantského kanonisty Balsamona a dneškem leží sedm staletí.

Není jisté, zda si některé skupiny Romů přinesli medvědářskou profesi už z Indie. Není to však ani nepravděpodobné. Předváděním medvědů a cvičených opiček se dodnes v Indii živí džátí (kasta), známá v různých oblastech pod různými jmény - mimo jiné i ričhvale (srovnej: ričkara). V Rádžasthánu a Uttarpradéši je rozšířenější název madáří. Bohužel se nám nepodařilo zjistit, prodávají-li indiští madářiové rovněž opentlené medvědí chlupy jako amulet. Při pouličním představení, které jsme viděli v Džajpuru, tomu tak nebylo. Zábava, kterou poskytují madářiové není jen ukázkou krotitelského umění, madáři učí medvěda nebo opičku ironizovat lidské chování a vlastnosti (srov. opět **Medvediari v Bulharsku**). A tak, když se lidé smějí medvědovi, předvádějícímu politika v předvolební kampani, smějí se vlastně směšné ambicióznosti, a když dvě opičky virtuózně sehraji roli dvou turistek pobíhajících od památky k památce, ukazuje tím vlastně mistr madáří, který je vycvičil, v čem nespočívá hodnota života.

O dávné indoevropské víře v léčebné a magické vlastnosti medvědů se můžeme dočíst např. i v knize Z. Váni **Svět slovanských bohů a démonů**, (Panorama, Praha 1990, str. 149): „Mezi divokými zvířaty hráli v duchovním životě Slovanů významnější úlohu medvěd, vlk a jelen. Medvěd ctili především východní a částečně i jižní Slované. Rusové jej považovali za člověka ve zvířecí kůži, zřejmě pro jeho schopnost chodit po zadních nohou. Medvěd chránil před démony a zlými kouzly, proto s ním obcházeli medvědáři po domech a hospodářských staveních - pomáhal i léčit překračováním nemocného ležícího na zemi. I jeho kůže měla tuto sílu, a proto sloužila ženám v těhotenství. Ve starších dobách se z ní nesměly dělat kožichy, jak nepřímo naznačuje církevní pramen z 12. století, který zdůrazňuje, že to je dovoleno. V některých krajích se dokonce slavily zvláštní medvědí svátky, např. na Bílé Rusi a v Bulharsku. Běloruská „kamajedzica“, jak se tento svátek nazývá (podle „kamy“, pokrmu z hrachu, sušené řepy a ovesného kysela), se konala na konci zimy, den před Zvěstováním P. Marie, a měla probudit medvědy ze zimního spánku. Bulharský medvědí svátek se naopak slavil na podzim, kdy medvědi uléhají k zimnímu spánku, obvykle v den sv. Ondřeje - 30. listopadu. I tam se připravoval zvláštní pokrm z hrachu, bobů, kukuřice a všeho zrní a nabízel medvědům, aby se omezili na rostlinnou stravu a neškodili lidem a dobytku.“

Ať už se tedy medvědářstvím živil jenom Romové, anebo i příslušníci jiných etnických skupin, je jisté, že patřilo - a na Balkáně dodnes patří - k tradičním romským profesím.

RÚZNÉ NÁZVY ROMŮ MEDVĚDÁŘŮ VE SVĚTĚ

ajdžijes (aycies) [> ay tur. = medvěd] - v Turecku

mečkara [> mečka srb. = medvěd] - na Balkáně

med(z)vedara [> medveď slov. = medvěd] - na Slovensku

ričkara [> ričh, rička, srovnej hindsky ričh = medvěd] - na Slovensku, dialekt v okolí Sniny

ričara/ričinara - v Rumunsku, v Bulharsku

ursara [> urs rum. = medvěd] - v Rumunsku, v Bulharsku

Romský medvědář na předměstí Istanbulu

Foto: archiv

Gejza DEMETER

PAL O RIČKARA O MEDVĚDÁŘÍCH

Dži dešuštar berš baruvavas pre amare chara romane Dlhate, tham Sňina. Paš miro papus. O papus sas charťas. Lestar sikhřilom pařivalo romipen.

O Roma pal amare chara bešen nas papi pre papende pre jekh than. Amen samas kherutne Roma, na phirdune. Afe phirenas ke amende sako berš Roma RIČKARA. Avenas la ričkaha - o ričkaris bašavelas pre bubňica, e rička khelelas. Avenas pro verdan, greha. Talam jekh familija - afe bari, ta sar romaňi.

O ričkara sas kajse parneder, amen samas kaleder. Amare Romen-gere jakha, savorengere, hine kale. Len sas šiva jakha, ča e putři (panenka) sas kaři. Jekhes sas šarga bala.

Duj řives angl'oda, sar len dikh-lom peršovar, vakerlas o papus paramisi pal o bibachtalo Rom, so les řtrofinda o kham: Labardřa leske o bala, e jag leske furt labolas pro řero a jov muřinelas te phirkeren pal o sumnal, džikim n'arakhela manuřes, so hin mek bibachtaleder sar jov. Akor řaj řhivel kodi jag, koda řtrofos, pre leste a pale ela řužo. A me igen daravas, hoj o ričkaris le řargone balenca hin kada bibachtalo Rom. Daravas, hoj řhivla odi jag pre mande.

O ričkara avenas varekhatar pal e rařutňi rig (pal o zapados). Na džanav khatar. Vakerenas romanes, afe aver řhib sar amen. Me lengeri duma na achafuvavas, afe amare muřša

Do řtrnřaci let jsem vyrůstal v romské osadě v Dlhém nad Cirochou, okres Snina. U dědečka. Dědeček byl kovář. Naučil mě poctivému romskému řivotu.

Romové z naří oblasti bydleli od nepaměti na jednom místě. Byli jsme usedlí Romové, ne kočovní. Ale každý rok k nám řijížděli romřtř medvěďaři. Řijížděli s medvědem, medvěďař hrál na bubínek a medvěď tancoval. Řijížděli na voze taženém koněm. Patně jedna rodina, ale velká - zkrřtka romská rodina.

Medvěďaři byli řvětleřší, my byli tmavřší. Všichni naří Romové mají řerné oči, oni měli oči ředé, jenom panenka byla řerná. Jeden z nich měl blond vlasy.

Právě dva dny před tím, než jsem je viděl poprvé, vyprávěl dědeček pohřdku o jednom zatraceném Romovi, kterého potrestalo slunce: Seřehlo mu vlasy, na hlavě mu neustále hořel oheň a on pak musel chodit tak dlouho po řvětě, dokud nenajde člověka, který je řeřtě horřší než on. Na něj pak může hodit ten oheň, ten trest, a tím se znovu očistí. A já pak měl strach, že ten zatracený člověk se zlatými vlasy je ten medvěďař. Báł jsem se, že na mě hodí svůj oheň.

Medvěďaři řichřazeli odněkud ze řápadu, nevím odkud. Mluvili romsky, ale jinou řeči než my. Já jejich řeči nerozuměl, ale naří chlapi jim rozuměli. Naří chlapi s nima pili, oni ukazovali

achal'onas. Amare murša lenca pijenas,
on sikhavenas le čhvenge la rička, pa-
liš len amare lenas andro kher pre rat.
La rička phandenas avri kije bar.

La rička sikhavenas gadženge,
o gadže lenge čhivenas love. O Ro-
ma na, o Roma len lenas te raťaren.

O ričkara phandenas lole thava
la ričkake pro dzara, avka kodi čurňi
čhinde u o gadže lendar cinenas pre
bacht. Primarkernas peske ričkakere
dzara lole thaveha upral o vudar.
The amen davkernas pre bacht. The
mre papuske sas upral o vudar rič-
kakere dzara sphandle lole thaveha.

SUMMARY

This issue was to have been devoted to traditional Romani trades. But due to a lack of material, we decided to limit ourselves to bear-leading. One of the oldest traditional professions, it has almost disappeared. In recent times, however, it has been making a small comeback. As early as 1204, a church text from the Balkans described how bear-leaders - it is not certain if they were Romani - wrapped colored string around their animals and sold pieces of it, along with bound bunches of bear fur, as good luck charms. Up to today, Romani bear-leaders have continued exactly the same practice. It is probable, though not certain, that the Roma brought the tradition from India. Up to the present day, there are castes there which live from training bears and monkeys. Seeing magical and healing powers in bears is an old Indo-European belief. For the ancient Slavs, bears, deer and wolves all had spiritual qualities. Bears and their fur could ward

dětem medvěda a pak je naši brali do-
mů na noc. Medvěda přivazovali venku
k ohradě.

Medvěda předváděli gádžům
a gádžové jim házeli peníze. Romové
ne, Romové je brali na nocleh.

Medvědáři vázali medvědům na
chlupy červenou niť, potom ten chumáč
chlupů ustříhli a sedláci si to od nich
kupovali pro štěstí. Medvědí chlupy
převázané červenou nití si přibíjeli na-
de dveře. I nám je dávali pro štěstí. Dě-
deček měl taky nade dveřmi medvědí
chlupy s červenou nití.

off demons and disease. Some Slavic peoples have traditionally celebrated either the start or the end of the bear's winter hibernation. Whether bear-leading has been practiced only by the Roma, or by others as well, it has been one of the most important Romani professions. To some degree, it remains so in the Balkans today.

In a short text, Gejza Demeter recalls how Romani bear-leaders used to come each year to the Romani village in Slovakia where he grew up. They traveled in a horse-drawn wagon. The bear-leader would play on a drum while the bear danced. They came from the west and spoke another dialect. Demeter's family would put them up; the bear was attached in the garden. The bear-leader would tie red string around small bunches of the animal's fur and cut them off and sell them to local peasants as a good luck amulet. This they would hang above their doorway. Even Demeter's grandfather nailed up a brunch.

B. Bollag

PÍSEŇ ROMŮ - RIČINÁRŮ Z RUMUNSKA

Katar o birto avav mato
Avav mange korkoro
Katar o birto maj opre
Sari luma si mati
Numaj ke mi dajori
Si la i lampa thari.

Desker, mamó, to udar
K'avilo to čhavo dural
Kinardo k'el dromorenca
Mudardo el gindurenca.

Vracím se opilý z hospody
Jdu si sám
Z té hospody nahoře
Celý svět je opilý
Jenom u mé maminky
Je rozsvícená lampa.

Otevř, mami, dveře
Tvůj syn se vrací z dálky
Unavený cestami
Ubitý starostmi.

(citováno z *Limba Romani*, s. 233)

Pozn.: Mezinárodní pravopis, kterého užívá autor knihy Gheorghe Sarau, je převeden do pravopisu stanoveného pro slovenskou romštinu. Anotace ke knize vyšla v Romano džaniben 1-2/1995)

Jelena MARUŠIAKOVÁ, Veselín POPOV

MEDVEDIARI V BULHARSKU (TRADÍCIA A SÚČASNOSŤ)

Otázka ochrany „práv medveďov“ sa v období 1994 - 1995 stala svojráznou senzáciou v bulharskej tlači. Rôzne spoločenstvá ochranárov zvierat strašili pravidelne bulharský štát, že ak si nedá pozor a Cigánom ihneď nezakáže vodenie medveďov, bude Bulharsko vylúčené z Rady Európy. K týmto protestom sa pripojila dokonca aj známa herečka Brigit Bardottová, ktorá napísala bulharskému prezidentovi osobný list, v ktorom žiada „ochranu práv medveďov“, o čom sa tiež mesiac písalo vo všetkých bulharských novinách. Našťastie bulharská verejnosť a štátne úrady mali dosť rozumu a týmto novinárskym článkom nevenovali až tak veľkú pozornosť.

Tým však celá záležitosť neskončila. Jedno z mnohých bulharských združení na ochranu zvierat sa obrátilo na Veľkú Britániu so žiadosťou, aby využila svoj medzinárodný vplyv a prinútila Bulharsko brániť a rešpektovať práva medveďov, „s ktorými Cigáni kruto zaobchádzajú“. V súvislosti s týmto listom nás Veľvyslanectvo Veľkej Británie požiadalo o stručnú informáciu etnokultúrneho charakteru o medvediaroch v Bulharsku (1). Táto správa nám poslúžila za osnovu tohto príspevku.

Vodenie cvičených medveďov Rómami má staré tradície, a to najmä na Balkáne (2). Svojráznym centrom medvediarov na poloostrove sa stali bulharské územia. V Turecku a Grécku žijú rómsky hovoriaci *Ričari*, ktorí tam prišli z Bulharska v rôznych časových obdobiach (3). Najstaršími predstaviteľmi tejto migračnej vlny sú podľa všetkého aj *Ričari* v Moldavsku, na Kryme a na Ukrajine a *Krymitka Roma* na Krymskom poloostrove a v Južnom Rusku. *Ričari* a *Krymitka Roma* sa dostali na tieto územia pravdepodobne v čase, keď ešte patrili do Osmanskej Ríše (okolo 17. stor.). Neskôr sa presunuli aj smerom na Kaukaz. Môžeme sa s nimi miestami stretnúť aj v Gruzínsku, v strednej Ázii i na Sibíri a jednotlivých predstaviteľov týchto skupín nájdeme dokonca aj v Moskve (4).

Prítomnosť cigánskych skupín na bulharských územiach sa datuje približne do 13.- 14. storočia (5), o čom máme dostatok dobových dokumentov. Písomné doklady svedčia i o rannom čase príchodu skupín medvediarov. Prvá zmienka o nich existuje z doby Byzantskej ríše. Po prvý raz sa spomínajú v *Syntagmate Mateja Vlastara* z roku 1335 (6) a neskoršie sa sporadicky zjavujú v rôznych dokladoch, štatistikách, spomienkových rozprávaniach a v novších časoch aj v literatúre. Nepriamym dokladom toho, že medvedieri nie sú žiadnym výnimočným zjavom na bulharskom území, je aj trvalá prítomnosť obrazu Cigána s medveďom v rozličných tradičných karnevalových zvykoch.

Osídľovanie medvediarov na území dnešného Bulharska prebiehalo postupne. Ako prví prišli rómsky hovoriaci medvediarri - *Ričari*, ktorí sa potom z Bulharska vysťahovali, a neskôr (pravdepodobne v druhej polovici 19. storočia) na ich miesto nastúpili rumunsky hovoriaci *Ursari*. Nie je celkom jasné, čo sa stalo s bulharskými medvediarimi. Je dosť možné, že boli vytlačení z bulharského územia novou vlnou rumunsky hovoriacich *Ursarov*. Predpoklad, že určitá časť pôvodných medvediarov tu zostala, splynula s *Ursarmi*, prestala používať cigánsky jazyk a prešla na rumunčinu, je málo pravdepodobný. Reálnejšia je možnosť, že ak aspoň niektorí rómsky hovoriaci medvediarri v Bulharsku zostali, postupne sa prestali zaoberať cvičením medveďov a časom zaniklo i ich povedomie o tejto profesii.

V každom prípade väčšina medvediarov dnes v Bulharsku pokladá za svoju materčinu rumunský jazyk. Dnešní *Ursari* majú zmätené etnické povedomie: Predstavujú sa ako *Ursari* a pokladajú sa za blízkych príbuzných *Lingurarov* (výrobcov lyžíc). Pre svoje spoločenstvo používajú aj zovšeobecňujúci názov *Rudari*, čo je širší pojem ako *Ursari*. Etnonym *Rudari* je v Bulharsku spoločným označením ako *Lingurarov*, tak aj *Ursarov*. Často sa pokladajú aj za starých *Rumunov*, za *Vlachov* a niekedy, hoci nevelmi ochotne, sa priznávajú aj k *Rómom*. Okolité obyvateľstvo ich pokladá za Cigánov a väčšinou vôbec nevie, že ich materinským jazykom je rumunčina.

Nasledovný výrok informátorov dobre ukazuje stupeň uvedomenia si blízkosti s Rómami: „My sme naozajstní *Roma* - len my sme z Rumunska. Ostatní Cigáni nie sú *Roma*, oni by sa mali volať *Ruma* alebo tak nejak.“ Svoj pôvod vyvodzujú z legendy:

- Bola raz jedna poctivá dievčina, ktorá otehotnela bez toho, že by mala niečo spoločné s chlapom. Bola z toho veľmi nešťastná, a tak išla k rieke, že sa utopí. Keď prišla k rieke, voda začala ustupovať a vzdalovať sa od nej, aby sa k nej nemohla priblížiť a skočiť do vody. Zrazu z rieky vyšiel jeden človek a povedal: „Dievčina, nebanuj, že si otehotnela. Narodí sa ti zviera, ktoré bude vedieť pracovať ako človek.“ Dievčina sa vrátila domov a po čase porodila medveďa. Keď medveď podrástol, valašskí Cigáni [t.j. *Ursari*, pozn. aut.] ho naučili tancovať a rôznym iným veciam ho priučili. A tak sa stali medvediarimi a začali chodiť po svete a vodiť so sebou medveďov. -

Kočovanie skupín medvediarov môže byť charakterizované ako zvláštny nomádny typ - peripatetický (8), obsluhujúci nomadizmus podobný ako u iných kočovných Rómov, so zimnými sídlami, nasmerovaný k osídleným oblastiam.

Rumunskí *Ursari* z minulého storočia

Foto: Thesleffův archiv

Ursari v Karnobate pred domom, Bulharsko, 50. roky nášho storočia

Foto: Etnografický ústav Bulharskej akadémie vied

V jeho vývoji môžeme vyčleniť tri etapy:

Prvá etapa - **obdobie aktívneho nomadizmu** (od príchodu na bulharské územia do roku 1944).

Po príchode na bulharské územia sa medvediari postupne zhluchovali v určitých oblastiach, kde si stavali aj svoje obydlia. Takým najznámejším miestom je rómska štvrť - *machala* „Galata“ pri meste Karnobat. K. Jireček opisuje tieto obydlia ako „koliby, pokryté slamou“ (9). V nich bývali počas *mŕtveho obdobia*, t.j. od októbra, odo dňa Sv. Dimitra, do začiatku marca. Tu si pripravovali svoj repertoár, cvičili zvieratá (medvede a opice) a vyrábali si aj rozličné pomôcky (hudobné nástroje, bábky). V minulosti boli medzi Ursarmi aj bábkar. Jedná sa pravdepodobne o špecializovanú podskupinu, prípadne o niekoľko bábkarských rodov, ktoré okrem predvádzania cvičených zvierat, hrali aj jednoduché bábkové divadlo. Často spievali dlhé púťové piesne, dej ktorých znázorňovali bábkami (10).

Medviedatá si kupovali od lovcov - Nerómov a odmala ich cvičili. Kočovali v malých skupinách, 3-4 rodiny, obyčajne otcovia a synovia alebo niekoľko manželských párov. Pri kočovaní po Bulharsku používali zväčša vlastnú dopravu - kryté vozy ťahané koňmi alebo oslami. Obchádzali dediny, kde medvede tancovali pred sedliackymi domami, za čo dostávali odmenu, najčastejšie v naturáliách. V dedinách boli vítaní, lebo sa verilo, že domu, pred ktorým tancoval medveď, sa vyhýbajú choroby. Do dedín sa snažili prísť hlavne počas *sboru*, t.j. dedinskej slávnosti - v dobe hojnosti a štedrosti -, ktorá sa konala v každej dedine raz do roka v deň jej patróna. Na *sboře* sa robí aj *kurban* (obradné zakáľanie zvierat), ktorého súčasťou je rozdávanie jedla. Medvediari chodili aj na púte, na veľké trhy a na kláštorne slávnosti.

Ursársky tábor v Beloslatinskej oblasti, Bulharsko, 20. roky nášho storočia

Foto: Etnografický ústav Bulharskej akadémie vied

Okrem toho často cestovali vlakmi a loďami do cudzích krajov, a to i na veľké vzdialenosti. Koncom minulého storočia a v prvej polovici nášho storočia kočovali bulharskí *Ursari* po prednej Ázii, severnej Afrike a celej Európe. Veľmi často navštevovali Moskvu a St. Peterburg, neraz sa spomínajú aj v dokladoch rôznych svetových prístavov (napr. Liverpool, New York a pod.) (11). Rozsah ich kočovania dobre znázorňuje jeden opis z memoárov Todora Nejčeva: „V roku 1891, keď som bol študentom vo Francúzsku, prechádzal som sa v Lyone spolu s priateľmi a Francúzmi po brehu rieky. Videli sme mnoho ľudí zhromažďovať sa a pozeráť sa na niečo s veľkou zvedavosťou. Priblížili sme sa, a čo nevidíme? Skupinu galatenských Cigánov, ktorí viedli dva veľké medvede a na pleci mali jednu hravú opičku. Keď som pochopil, že sú to moji krajanovia, dal som sa s nimi do reči a oni mi povedali, že obišli celé Rusko, Nemecko, Francúzsko a teraz že cestujú do Talianska. Odtiaľ sa cez Rakúsko-Uhorsko a Srbsko vrátia späť do Bulharska s plnými, preplnenými kešeňami zlata.“ (12)

U *Ursárov* nie vždy kočovala celá rodina spolu a vodenie medvedov alebo opíc sa doplňovalo aj inými činnosťami - najstarší pamätníci spomínajú aj výrobu drevených predmetov, nádenničenie pri žatve alebo pomoc pri iných poľnohospodárskych prácach.

V minulosti boli *Ursari* v rámci svojej skupiny endogamní. Manželstvá mimo skupinu boli prípustné, hoci zriedkavé, avšak iba s *Lingurarmi*. Manželstvo sa uzatváralo kúpou. Staršie ženy ešte spomínajú, ako sa ich rodičia medzi sebou dohodli, kto si koho zoberie. Rodičia ženícha platili najprv závdavok, celé výkupné až na svadbe. Priemerná hodnota nevesty sa rovnala zárobku z jednej žatvejnej sezóny. V rodinách, ktoré chodili do cudziny, bolo výkupné ešte vyššie. Svadby sa strojili zvyčajne po žatve. *Ursari* v Bulharsku sú pravoslávni kresťania, oslavujú všetky veľké pravoslávne sviatky, zúčastňujú sa aj procesií do kláštorov, samozrejme aj s cvičenými zvieratami.

Druhá etapa v kočovaní medvediarov sa začína obdobím po druhej svetovej vojne. Môžeme ju nazvať **obdobím latentného nomadizmu**. V tomto čase sa rozsah *Ursarského* kočovania zužuje a postupne obmedzuje na územie dnešného Bulharska. Napriek všetkému (zatvoreniu hraníc, nariadeniu o usadení...) však *Ursari* nikdy neprestali definitívne kočovať. Svoj tradičný spôsob života iba prispôbobi novým podmienkam. Proces usadzovania *Ursarov* v Bulharsku prebiehal postupne. Snahu nájsť si zimné obydlia môžeme predpokladať už od čias ich príchodu na bulharské územia. Časť *Ursarov* získala trvalé obydlia už v dvadsiatych a tridsiatych rokoch 20. storočia, no väčšina sa usadila natrvalo až po nariadení „o povinnom opustení kočovného spôsobu života“ z roku 1958 (13). Trvalé bydlisko však neznamenovalo automatické prerušenie kočovania. Bolo skôr chápané ako stále zimné obydlie. Domy si kupovali od Nerómov alebo v zriedkavejších prípadoch si ich stavali s pomocou obce (túto pomoc im obce boli povinné podľa nariadenia o usadení poskytnúť). Usadzovali sa hlavne v miestach, kde predtým zimovali a kde mali už z minulosti dobré kontakty - známych richtárov, priateľsky naladených susedov a pod. Zároveň s tým si hľadali aj zemepisne výhodné miesta - bohaté dediny s dobrými spojmi, miesta, ktoré im slúžili ako vhodné východiská pre kočovanie. Jednotlivé príbuzenské rody sa snažili usadiť sa v jednej oblasti. Takýmto spôsobom boli niektoré staré zimné sídla postupne opustené a vznikali sídla nové. Tak napr. v minulosti najznámejšom stredisku medvediarov, v Galate pri Karnobate, dnes už medvediarov nenajdeme, zato sa však sformovalo niekoľko nových medvediarovských stredísk: Jedno je na juhu, kde najviac *Ursarov* býva v dedine Jagoda, no jednotlivé rodiny bývajú aj v iných dedinách v oblasti. Druhé také centrum je na severovýchode v Razgradskej oblasti, tretie na severozápade vo Vračanskej a Plevenskej oblasti. Podľa týchto stredísk môžeme usudzovať, aké boli kočovné medvediarove regióny. Zo zemepisného hľadiska je krajina rozdelená na 3 časti, z ktorých je dobrý prístup k hospodársky výhodným miestam pre predvádzanie cvičených medvedov a opíc (14).

Zmenšenie rozsahu kočovníctva neovplyvnil ani tak samotný usadlý spôsob života, ako to, že vznikli nové, často výhodnejšie zárobkové možnosti. Okrem toho bezpochyby nemalú úlohu zohrali aj obmedzenia, ktorými sa štátne orgány snažili prekaziť kočovanie. Najviac sťažností existuje dodnes na konfiškáciu zvierat. K jedným z najobľúbenejších rozprávaní medzi *Ursarmi* patria dnes už folklorizované spomienky na to, ako schovávali pred policajtami malé medvediatá do škatúl od topánok, ako sa začiatkom 60-tych rokov, kedy im najviac odoberali zvieratá, schovávali aj s medvedmi a opičkami u príbuzných a známych v cudzích dedinách, ako museli meniť bydlisko, aké boli pokuty za „potulovanie“, ako ich z niektorých obcí vyhánali, čomu sa však dalo predísť podplatením miestnych richtárov alebo policajtov, a pod.

I keď kočovanie a predvádzanie cvičených zvierat bolo podľa nariadenia z roku 1958 v socialistickom Bulharsku de jure zakázané, to, že platili poplatky za vykonávanie tejto činnosti, za povolenie predvádzať medvede alebo opice v danej dedine alebo meste, ich činnosť de facto čiastočne legalizovalo.

Pod vplyvom zmenených podmienok sa *Ursari* v období socializmu začali postupne orientovať hlavne na prácu so zvieratmi v roľníckych družstvách (buď sezónne alebo nastálo) a vodenie medvedov a opíc sa stalo zamestnaním skôr starých ľudí. Kočovné obdobie začínalo na jar. Rodiny *Ursarov* usadené v Južnom Bulharsku zahajovali kočovné obdobie v tzv. katolíckych dedinách Plovdivskej oblasti, kde sa

- v dedine Sekirevo - na katolícku Veľkú noc konala dedinská slávnosť - *sbor*. Tu mávali *Ursari* výročné stretnutie, na ktorom sa dohodli na koordinácii kočovných ciest. *Ursari* zo severovýchodného Bulharska mávali podobné stretnutia pri meste Ruse, tiež v deň dedinskej slávnosti, v deň Svätého Juraja. *Ursari* kočovali aj v tomto období hlavne po dedinách. Riadili sa hlavne kalendárom dedinských slávností. Navštevovali naďalej aj púte, kláštorne slávnosti a v neskoršom období (od 70. rokov) aj čoraz populárnejšie folklórne slávnosti v rôznych oblastiach Bulharska. S rozvojom miest a rozmachom turistického ruchu rozšírili medvediari a opičiari svoje cesty i do týchto oblastí.

V tomto povojnovom období sa postupne prestáva platiť výkupné za nevestu. Narúša sa taktiež skupinová endogamia *Ursarov*, a to veľmi svojráznym spôsobom. V období socializmu bola jednou z vyhľadávaných možností zárobku drevorubačská práca v Republike Komi (bývalý ZSSR), odkiaľ sa mnohí *Ursari*, a ešte častejšie *Lingurari*, vracali so ženami, hlavne s Ruskami. Zatiaľ čo takéto manželstvá sa pokladali za prestížne, iné zmiešané manželstvá neboli vítané a zostali oveľa zriedkavejšími.

Dnešné obdobie - ako tretiu etapu kočovania medvediarov - by sme mohli charakterizovať ako **renesanciu nomadizmu Ursarov**.

V súčasnosti, t.j. v období po roku 1989, v čase prechodu k novým spoločenským a hospodárskym podmienkam, pozorujeme prekvapujúco urýchlený návrat k starému spôsobu života a spolu s tým aj jeho modernizáciu a transformáciu. V bulharských mestách a dedinách stretávame čoraz viac cvičených medvedov a opíc. V porovnaní s nedávnou minulosťou sa kočovné obdobie stále viac a viac predlžuje. Niektoré rodiny začínajú kočovať už koncom zimy a kočujú až do neskorej jesene. V teplejších oblastiach bulharskej Macedónie kočujú dokonca niektorí jedinci aj v zime. Dnes už kočujú s cvičenými zvieratami aj ľudia v strednom veku, niekedy aj celé rodiny, najčastejšie však starí rodičia s vnukmi. V nových hospodárskych podmienkach sa staré tradície cvičenia a predvádzania zvierat stali pre mnohých jedinou možnosťou prežitia. Po zrušení roľníckych družstiev zostali mnohé *ursarske* rodiny bez zamestnania i bez akejkoľvek reálnej možnosti získať v blízkej budúcnosti nejaké nové. Rodiny *Ursarov* nemajú nádej ani na získanie vlastnej poľnohospodárskej pôdy, keďže v Bulharsku už niekoľko rokov prebieha proces navracania majetkov bývalým vlastníkom a medvediari dedičnú zem nemajú.

Znovuzrodené kočovanie prinieslo so sebou obnovenie niektorých pozabudnutých praktík a zároveň s tým aj určité zmeny. Rodiny, ktoré kočovali aj za socializmu, ešte majú odvtedy cvičené zvieratá. Nové medvede sa kupujú najčastejšie zo zoológických záhrad a opičky od námorníkov v prístavných mestách. V porovnaní s minulosťou je dnes oveľa jednoduchšie zaobstarať si medvedov. Zoológické záhrady majú totiž finančné problémy a ochotnejšie predávajú nielen medvediatá ale aj opice. A aj námorníci si radi zarobia predajom opíc kúpených v zahraničí.

Drezúra sa robí podľa rady starších, ktorí si ešte dobre pamätajú jej pravidlá. Prebieha hlavne formou hry (deti zápasia s medvedmi) a dávaním odmeny za naučený výkon. Kvôli bezpečnosti sa medveďom pilujú drápy a na pysk sa im dáva krúžok. Neveľmi skúsení medvediari vodia medvedov „na železe“ (na dlhej železnej tyči), majstri medvediari však na reľazi. Dobře vycvičený medveď alebo opička vedú tancovať podľa hudby, zápasíť, líhať si, vztýčiť sa, podať labu, robiť všelijaké imitácie.

Väčšina *Ursarov* sa k medveďom chová ako k domácim zvieratám. Úzkostlivo sa o ne starajú, čoho najlepším svedectvom je tvrdenie informátorov, že sa stávajú

i také prípady, hoci zriedkavo, kedy mláďatá svojich medvedíc chovajú vo vlastných domoch. Dospelé medvede bývajú uviazané na dvore ako inde psy. Stavajú im taktiež budy ako záštitu pred nečasom. Samozrejme existujú aj prípady krutého zaobchádzania s cvičeným zvieraťom, drezúra pomocou ohňa a pod., avšak takéto praktiky sú predmetom všeobecného odsúdenia a pohrdania.

Cvičené medvede a opice sa predvádzajú s hudobným doprovodom. Muži *Ursari* hrajú na *gadulku* (15) alebo na harmoniku. Spievajú po bulharsky. V ich repertoári sú staré púťové piesne, a najmä mimoriadne obľúbené žartovné piesne na aktuálne každodenné alebo niekedy aj politické témy. Piesne sú často improvizované, úspešné sa opakujú a šíria po celej krajine tak, že ich preberá jeden medvediar od druhého. Vždy sa zohľadňujú záujmy a želanie obecnstva (16).

Kým muž hrá a spieva, medveď alebo opička ukazujú, čo vedia - tancujú, podávajú labu, predvádzajú ako ležia turistky na pláži, prevažujú sa, ako keď spia dedko s babkou, zakrývajú si labami hlavu ako hanblivá nevesta atď. Po predstavení *ursarska* žena a deti obchádzajú obecnstvo a vyberajú peniaze, prípadne potravinové dary.

Relatívne novou, dobre vynášajúcou možnosťou zarobiť si, je fotografovanie sa s medveďom. Toto fotografovanie majú v oblube najmä zahraniční turisti alebo rodiny s deťmi v dovolenkových oblastiach.

Cvičené medvede neslúžia iba na pobavenie. Od medvediarov ľudia tradične kupujú medvediu srst', ktorá sa používala a používa sa aj dnes v ľudovom liečení a mágii (ako kadidlo pre zdravie, proti boleniu hlavy, proti bezdetnosti a pod.). Niektoré medvede sú naučené stúpať ľuďom na chrbát, čo je tradičný spôsob liečby chorých krížov, alebo preskakováť cez ľudí, čo je praktika, ktorá tiež slúži k utuženiu zdravia. Medvedie drápy sa používajú ako amulet proti urieknutiu.

V dnešných časoch sa spôsob dopravy *Ursarov* mení. Čoraz menej rodín vlastní voz a kone, a preto *Ursari* s medveďmi cestujú po krajine väčšinou vlakom. *Ursari* s opičkami, keďže môžu používať aj autobusovú dopravu, sú pohyblivejší. To je podľa informátorov i dôvod, prečo na miesta tradičných výročných stretnutí (ku ktorým nie je vlakové spojenie) prichádza čoraz menej rodín s medveďmi. I keď sa výročné stretnutia ešte stále konajú, chodievajú na ne oveľa menej ľudí než v minulosti. Postupne strácajú charakter výročného stretnutia a spolu s tým aj normatívnosť pri určovaní kočovných regiónov. Kočovné skupiny sa formujú zväčša až na mieste táborenia. Blízki príbuzní, ktorí sa s cvičenými zviera-

*Ursar s medveďom a "gadulkou"
na sofijskej ulici, leto 1995*

*Foto: Archív "Minority Studies Society
Studii Romani", Sofia*

tamí vydávajú na cestu bez toho, že by sa predtým dohodli, kde sa stretnú s inými *Ursami*, hneď na prvom väčšom dopravnom uzle zisťujú, či si tam nejakí medvediarri ne-
kúpovali lístky, a ak áno, kam cestovali. Ak zistia, že veľa medvediarov šlo na jedno
a to isté miesto, kupujú si lístok na iný smer, ak málo, pripájajú sa k nim. Cestujú v ná-
kladnom vozni. Pre medveďa sa kupuje zvláštny lístok, ktorého cena sa vypočítava
podľa odhadnutej váhy zvieraťa.

Z bezpečnostných dôvodov sa snažia, aby vždy spolu cestovali aspoň tri medvede
a jedna opička. Príliš veľa rodín na jednom mieste je hospodársky neúnosné, a preto sa
nestáva, že by v jednom táborisku bolo viac ako 10, 12 rodín z rôznych oblastí Bul-
harska. V mestách sa vyhľadávajú táboriská na prázdnom mieste, keď je možnosť,
tak na lúke na konci niektorého sídliska, no najčastejšie pod mostom alebo pod nepo-
užívaným podchodom, kde majú záštitu pred dažďom. Tam si postavlia *čergi* (stany) -
na tradičnú kostru stanu sa kladie kartón, igelitové plachty, staré koberce a podobné
príručné materiály nájdené na mieste, hoci časť batožiny (napr. igelitové plachty
a osobné veci) si nosia so sebou vo veľkých dvojitéch taškách, ktoré sa nazývajú *disa-
gi*. *Čergi* sa stavajú jedna vedľa druhej a pred ne sa uväzujú medvede, aby ich strážili.
Najväčším problémom na týchto miestach je voda. Všetci informátori s nostalgiou tvrdi-
li, že voľakedy bol kočovný život ľahší - „s vozom si zastaneš, kde chceš, pri vode, čis-
to je, nenosiš všetko na chrbte, spíš pohodlnejšie“. Napriek ťažkostiam sa na mieste
táboriska udržiava úzkostlivá čistota - ženy stále zametajú, vodu nosia z verejných
prameňov. Jedlo si varia na malom ohni, hmiec kladú na trojnožku. Vodu na pranie
zohrievajú v plechových krabiciach (v ktorých sa predáva napríklad bryndza), šatstvo kladú
na igelit, a tak sa perie. Sušia ho na kríkoch, na stromoch... Stravujú sa jednoducho

- paradajky, uhorky, chlieb, jogurt, občas si
uvaria polievku z kuraciny alebo z kura-
cích vnútomostí. Medvede jedia iba chli-
eb, niektoré aj 5, 6 bochníkov denne,
pričom každý medveď má svoje chute -
jeden má radšej chlieb suchý, iný namo-
čený vo vode. Občas, keď si to môžu
dovoliť, im dávajú aj zeleninu, ovocie,
kompót a med. Mäso nesmie cvičený
medveď dostať v žiadnom prípade, lebo
by sa mohol stať agresívny.

Tradičné skupinové mechanizmy
a normy stále ešte fungujú, najmä vo
vzťahoch na mieste táborenia a vo fi-
nančných otázkach. Tak napr. funkcia
vodcu sa v čase kočovania stala znovu
aktuálnou. Na výročnom stretnutí, alebo
častejšie až na samotnom mieste tábo-
renia sa určuje, kto bude vodcom tábo-
riska. Vyberá sa podľa zjavných
a všeobecne uznaných schopností -
musí byť rozumný, nesmie piť, musí do-
bre zarábať, vedieť vychádzať s ľuďmi,
neprivlastňovať si peniaze atď. Ak niekto

Ursarka s opičkou na sofíjskej ulici, leto 1995
Foto: Archív "Minority Studies Society Studii
Romani," Sofia

nie je spokojný s voľbou vodcu, môže sa oddeliť od kočovnej skupiny a hľadať si inú, alebo môže pracovať samostatne. Vodcom tábora je vždy muž. Žena túto hodnotu nemôže zastávať, hoci ak je veľmi múdra a skúsená, skupina si môže vybrať za vodcu jej muža alebo syna a ona bude viesť tábor ich prostredníctvom. Špeciálny termín hodnoty chýba - používajú sa bulharské názvy, ako *vodač*, *glavator* (vodca, hlavný). Dnes už nie je potrebné si vybavovať povolenie na táborenie. Môže sa však stať, že si ich príde miestny policajt prekontrolovať a zapísať, a niekedy je treba aj niečo zaplatiť alebo niekoho podplatiť. Vybavovanie podobných záležitostí je povinnosťou vodcu tábora. Finančné vzťahy v rámci táboriska sa riešia tradičným spôsobom: Večer, keď sa všetci vrátia z obchôdzky, každý odovzdá vodcovi všetky cez deň zarobené peniaze. Ak by sa niekto pokúsil schovať časť zarobených peňazí a prišlo by sa mu na to, musí sa od skupiny oddeliť. Vodca tábora všetky peniaze zozbiera, ale pretože každý zarába inak, najprv sa prezvie, kto zarobil najmenej. Túto sumu potom dostane každý, zvyšok peňazí sa spočíta, oddelí sa určitá suma na spoločné potreby a zostatok sa opäť rozdelí rovnakým dielom. Potraviny, ktoré dostali, sa nedelia. Každý sám rozhoduje, koľko a čo bude jesť. Ani medvede a opice nejedia rovnako. Po čase sa môžu rozhodnúť, že sa táborisko rozíde. V takom prípade sa dohodnú, kto ktorým smerom pôjde, pričom sa dáva pozor na to, aby nebolo príliš veľa medvedov a opíc na tom istom mieste. Každá nová skupina si vyberá svojho vodcu. Ľudia s deviantným správaním sú neželaní a sú prinútení alebo sa prispôbiť, alebo zostať osamote. Informátori vravia: „S opilcami alebo lenivcami nikto nechce chodiť.“ Takéto situácie sa riešia bezkonfliktne. Ak sa takýto človek alebo rodina nechcú oddeliť, skupina sa oddelí od nich. Jednoducho, bez oznámenia a novozvolenej trasy, sa táborisko presťahuje na iné miesto.

Orgán samosprávy, podobný *romaňi kris*, Ursari nemajú. Spoločenská kontrola sa deje v rámci spoločenstva, no mimo miesta bydliska a táboriska je narušená. Udržiava sa hlavne autoritou starých ľudí. Starý človek má právo, ba dokonca sa od neho očakáva, že verejne pokarhá, prípadne i potrestá narušenie mravov. Nedávno v Sofii jeden dedo, medvediar, zbil pri náhodnom stretnutí na ulici bakulou ženu, ktorá nebola jeho príbuzná, ale bola to *Ursarka*. Zbil ju, lebo opustila muža a 4 deti. Podľa nepísaných pravidiel *Ursarov* sa dedo správal tak, ako treba, čo však nechápali okoloidúci, ktorí sa bitej ženy zastali, a dedo potom strávil nepríjemné chvíle vysvetľovaním situácie.

Návrat k tradíciám kočovného života prinavrátil veľa z polozabudnutých medvediarских praktík. Bulharský štát sa tiež snaží nájsť nejaký spôsob, ako sa s touto situáciou vypořadať a medvediarstvo regulovať. V roku 1993 vydalo ministerstvo ekológie nariadenie, že cvičené zvieratá majú byť registrované a mať špeciálne pasy. Miestna administrácia sa snaží vyberať od medvediarov dane ako od remeselníkov a ľudí slobodných povolání. Keďže spomínané dane sa vypočítavajú na základe predpokladaného zárobku, v každej dedine ich vyrátavajú ináč - rozdiel môže byť až tridsaťnásobný. A hoci by cvičené medvede a opice mali byť štatisticky podchytené, nikto presne nevie, koľko ich je. Zložité formality pri vybavovaní pasu pre zvieratá, nechť platí nevedno aké dane a obavy pred eventuálnou konfiškáciou viedli k tomu, že oficiálne registrovaných je iba 23 medvedov (v celej krajine) a 16 opíc (iba v dedine Jagoda). Poznáme však aj opačný prípad: Jeden medveď má tri pasy - bol zaregistrovaný na troch rozličných miestach, pretože miestni richtári odmietali vydať povolenie k predvádzaniu medveďa bez toho, aby bol zaregistrovaný aj v ich obci.

Nové časy priniesli aj iné zmeny. Obnovilo sa taktiež kočovanie cez hranice, avšak v modifikovanej forme. Kočovanie s cvičenými zvieratami za hranice zaniklo už v predchádzajúcom období. Príčinou sú najmä ťažkosti s prechádzaním hraníc a odlišné veterinárne pravidlá v jednotlivých krajinách. Predvádzanie cvičených zvierat v cudzích krajoch nahradili (zväčša ilegálne) cesty do susedných krajín na sezónne poľnohospodárske práce. Mladí muži a ženy za dávajú často najímať na zber pomarančov, zemiakov, paradajok, tabaku, hrozna a pod. Pri hľadaní zárobkových možností sa bulharskí *Ursari* spoliehajú na pomoc známych z príbuzných, rumunsky hovoriacich cigánskych skupín žijúcich v Grécku. Časté sú aj cesty do Talianska, kde im pomáha znalosť príbuzného jazyka. Zriedkavejšie chodia na Cyprus. Typickou ilustráciou súčasného kočovného obdobia je napríklad výpoveď medvediarky, tety Ivanky, z dediny Jagoda, zaznamenaná tohto roku v Sofii: „Mám 4 deti, všetky učené, aj vysoké školy majú, a teraz sú bez roboty. Syn bol predtým mechanizátorom, druhí dvaja aj s dcérou robili v kravíne. Teraz synovia odišli na Cyprus, robia tam na poli, všetko s úrodou, dcéra je u svokry a ja s vnúčatami a s mojím dedkom sme znovu vyšli s touto medvedicou. Volá sa Nataša...“

Pozorovania súčasného života *Ursarov* v Bulharsku potvrdzujú životnosť starých tradícií, ich konzervatívnosť a spolu s tým aj mobilnosť, adaptabilitu. A čo sa týka Rómov v Bulharsku, obdobie socializmu sa ukázalo príliš krátkym na to, aby mohlo úplne zmeniť a zničiť etnokultúrne zvláštnosti Rómov.

Kampaň na ochranu práv medveďov v Bulharsku v r. 1994-95 odhalil jeden mimoriadne dôležitý problém, ktorý zostal, bohužiaľ, nepochopený ako zo strany verejnej mienky, tak aj zo strany organizácií boja za ľudské práva. Ide o to, aké miesto zaujímajú v súčasnom živote etnokultúrne tradície menšín a ako riešiť protiklady medzi ich tradičným spôsobom života a súčasnými normami spoločenského života. Hotové predpisy samozrejme neexistujú, a ani existovať nemôžu. V každom prípade je však potrebné zohľadniť aj cigánske etnokultúrne tradície. Pokrok nesmie byť samoučelný, dosiahnutý za každú cenu, aj na úkor zničenia etnických špecifík. V medzinárodnej praxi máme nemálo príkladov tolerantného a ohľaduplného riešenia podobných protikladov (napríklad všetky konvencie o ochrane modrých veľrýb nechávajú určité kvóty pre beztrusný lov pre Eskimákov na Aljaške a na Sibíri). **Dnešné ťažké časy nás - aj na príklade *Ursarov* - znovu presvedčujú, že oveľa adaptívnejšie a schopnejšie poradiť si so súčasnými problémami sú tie cigánske skupiny, ktoré si zachovali tradičné schopnosti a vedomosti.**

- 1) *Terénny materiál bol zhromaždený počas výskumných ciest v rámci grantov na témy „Gypsy Nomads in Bulgaria - Traditions and Contemporary Dimensions“ a „Intergroup Selfgovernment of Bulgarian Gypsies“ z Research Support Scheme Stredoeurópskej Univerzity.*
- 2) Vukanovič, T.: *Romi (cigani) Jugoslavii*, Vranje, 1983;
Vukanovič, T.P.: *Gypsy Bear-Leaders in the Balkan Peninsula*, *Journal of the Gypsy Lore Society*, Ser. 3, Vol. 38, No. 3-4, 1959
- 3) *Za túto informáciu vďačíme Mozesovi Heinschinkovi a Birgite Iglaovej.*
- 4) Venceľ, T.V., Čerenkov, L.M.: *Dialekty cyganskogo jazyka, Indoevropskije jazyki*, T.I, Moskva; Čerenkov, L.M.: *Nekotorye problemy etnografičeskogo izučenia cygan SSSR, Malyje i dispersnyje etničeskije grupy v Evropejskoj časti SSSR*, Moskva 1986
- 5) *Podrobnejšie pozri: Marušíaková, E., Popov, V.: Ciganite v Bulgaria, Klub 90, Sofia 1994*
- 6) *Novakovič, St.: Matije Vlastara sintagmat, Beograd, 1907, s. 564*

- 7) Vukanovič, T.: *Op. cit.*, s. 179-180
- 8) Rao, A.: *De nomades méconnus. Pour une typologie des communautés péripatétiques*, *Homme*, XXV, 1985, No. 95
- 9) Jireček, K.: *Putuvanija po Bulgaria*, Sofia, 1974, s. 87
- 10) Aliev, M.: *Karnobat - stolica na drevni kuklovodi*, *Problemi na kulturata*, 1979, kn. 5
- 11) Fraser, A.: *The Gypsies*, Oxford, 1992, ss. 227-238
- 12) Ivanova, S.: *Etnografsko izsledvane na kv. Krasno selo, gr. Karnobat, 1942 - Rukopisen fond na Katedra po slaviansko ezikoznanie i etnografia*, SU „Kliment Ohridski“, s. 34-35
- 13) *Nariadenie č. 258 zo 17.X. 1958 „Za urežďane vaprošite za ciganskoto naselenie v Bulgaria“*
- 14) *Podobný princíp usadzovania sa podľa zemepisne výhodných oblastí pozorujeme aj u iných nomádskych cigánskych skupín.*
- 15) *Tradičný bulharský ľudový hudobný nástroj, pripomínajúci husle.*
- 16) Siverman, C.: *Tsiganes, musique et politiques en Bulgarie*, *Études Tsiganes*, No. 4, 1988

ZUSAMMENFASSUNG

Bärenführer in Bulgarien

(Tradition und gegenwärtiger Zustand)

Die Studie entstand als Reaktion auf europaweite Proteste für die Rechte der Bären in Bulgarien. Ursprüngliche Romanes sprechende Bärenführer (Ritscharen), die im 13 - 14. Jhdt. bezeugt sind, wurden von rumänischsprechenden Ursaren in die umliegenden Länder verdrängt. Diese zogen im Sommer in Gruppen von drei bis vier Familien in ganz Europa umher und ernährten sich vom Vorführen von Dompteurstücken mit Bären und Affen. Sie galten als Glücksbringer, unterhielten mit Puppentheater und halfen auch anderweitig der einheimischen Bevölkerung aus. Heiraten waren abgesehen, von Verbindungen mit Angehörigen der verwandten Gruppe der Linguraren endogam. Die Braut wurde verkauft.

Nach dem zweiten Weltkrieg wurde das Umherziehen allmählich gesetzlich unterbunden, es begrenzte sich praktisch ganz auf das Gebiet Bulgariens, wodurch teils Winterlager zum ständigen Wohnsitz ausgebaut, teils neue Standorte aufgeschlagen wurden. Doch selbst das Beschlagnehmen der Tiere hielt die Ursaren nicht endgültig von ihrer Tätigkeit ab, auch wenn andere umherziehende Verdienstmöglichkeiten, vor allem Anstellungen im Bereich der konventionellen Tierhaltung, dem traditionellen Beruf ernsthaft Konkurrenz machten. Zu Ostern trafen sich alle Gruppen in zwei Orten in Bulgarien, um ihre Züge zum Abklappern der Jahrmärkte und Ortsfeste zu koordinieren.

In Folge des Sturzes des kommunistischen Systems findet nun aus wirtschaftlichen Zwängen heraus eine Renaissance des Bärenführer-

tums statt. Die Tiere werden von Matrosen oder Zoos erworben und von klein auf nach traditionellen Vorgaben dressiert. Nicht artgerechte Tierhaltung und brutale Dressurmethode kommen nur exzesshaft vor. Die Begleitmusik ist den lokalen Begebenheiten angepasst. Die Kunststücke bestehen in Tanz und in der Nachahmung menschlicher Gesten und Haltungen durch die Bären, mancherorts wird ihnen eine magische oder heilsame Wirkung unterstellt. Zum Reisen wird mehr und mehr die Eisenbahn genutzt, mit Äffchen auch der Busverkehr, was zur Dezentralisierung der Koordination unter den Gruppen führt.

Die Ursaren lagern am Gemeinderand unter einfachen, aber strikt sauberen Bedingungen in Zelten, leben von Brot und Gemüse, die Bären nur von Brot und Wasser. Der Lagerführer wird nach allgemeinen Kriterien ausgewählt, regelt den Kontakt mit den Gemeindebehörden und verwaltet den Gewinn aus den Vorführungen und die fixen Zuteilungen an die Teilgruppen. Die Zusammensetzung der Reisegruppe kann sich den Sommer hindurch ändern, nicht Anpassungswillige ziehen mitunter auch alleine umher. Die soziale und moralische Kontrolle wird von Ältesten ausgeübt. Die Registrierungs- und Besteuerungsversuche durch Staat und Gemeinden in jüngerer Zeit sind für beide Seiten unbefriedigend. Die Liberalisierung des Grenzverkehrs vermehrte Saisonarbeit der Ursaren im Ausland, nicht aber die erneute Ausdehnung ihrer Touren ausserhalb Bulgariens.

Der Preis für die kompromisslose Durchsetzung der Rechte der Bären nach heutigem Verständnis wäre, die Zerstörung eines ethnischen Spezifikums, das dank seinen Traditionen dem Adaptionsdruck der sozialistischen Ära standgehalten hat.

P. Wagner

Henri NOUBEL

ROMŠTÍ DROBNÍ ŘEMESLNÍCI A MEDVĚDÁŘI V ATHÉNÁCH

(mírně zkráceno)

Romové v Řecku vykonávají různá povolání, nejúspěšnější však jsou v profesích, které vyžadují přemísťovat se z místa na místo. I v případě, že mají trvalé bydliště a vlastní domek, nečiní jim sebemenší problémy cestování. V současné době cestují nejčastěji za volantem malého nákladáčku. Mnozí z nich se díky tomuto dopravnímu prostředku pustili do obchodování: z venkova přivážejí do hlavního města květiny, ovoce a zeleninu, které prodávají na trzích a na frekventovaných ulicích. Mimo Athény prodávají na týdenních trzích, a to především oblečení. V každém případě jsou ceny jejich zboží velmi konkurenční, a tak je běžné, že se k jejich improvizovaným stánkům hromadí davové zákazníků.

Jiní Romové se věnují drobným řemeslům, jako např. broušení nožů, čištění bot, výrobě košíků a jiného proutěného zboží, vyplétání židlí (I)... V bohatých athénských čtvrtích se často rozléhá volání „*Karekles, karekles!*“ (Židle, židle!) nebo lze vidět romského brusíče, jak nese na zádech velký brusný kotouč nebo pedálem poháněnou brusku, od níž létají jiskry (II). V dolní části vilové čtvrti *Kolonaki* pravidelně sedává za svou truhlící krásně zdobenou pozlacenými hřebíky sympatický Rom s knírkem - čistič bot (III).

Jakmile se v bohatých i lidových čtvrtích Athén nebo Pirea ozve silný a melodický zpěv Roma *Efthimia Kitsase*, za nímž kráčí mladý, ale už vycvičený hnědý medvěd *Koukla*, nebo jakmile zazní víření bubínku jednoho z jeho synovců, při němž se roztančí velký osmiletý medvěd *Jorgos*, ožije i ta nejklidnější ulice. I v těch největších vedrech se v době siesty kolem nich shlukují děti a rodiče házejí z balkonů drobné mince. Takovéto představení romských medvědářů je dnes už poměrně zřídka podívanou (IV - VII) a pravděpodobně se bohužel brzy vytratí z povědomí nejen obyvatel Pirea a Athén, ale i ostatních Řeků. *Efthimios*, původem z Rumunska, totiž tvrdí, že v celém Řecku jsou už jen čtyři medvědáři:

„V Athénách jsme dva, já a jeden z mých synovců, další dva jsou pak v Alexandrii, poblíž Soluně... Je to těžká práce, a pro mě obzvlášť, protože musím uživit ženu a šest dětí. Naštěstí *Jorgos*, kterého jsem si přivezl z oblasti *Florini* a kterého jsem si sám vycvičil, už se mnou pracuje sedm let. Dopomohl mi k tomu, abych si koupil nákladní vůz a postavil domek.“

A tak díky medvědovi se *Efthimios* usadil se svou rodinou v *Menizi*, romském předměstí Athén, na úpatí *Parnasu*, v malém domku na konci příjemné zahrady.

I když se to při veselém představení s medvědem na první pohled nezdá, nese s sebou toto povolání mnohá nebezpečí. Dokladem toho je neštěstí, které potkalo bývalého medvědáře *Lefterise Evangelou*, kterému chybí pravé předloktí a polovina levé ruky. Ve florinském lese na něj totiž zaútočila medvědice, které chtěl vzít mládě. Podle *Lefterise* měla, když se vztyčila, asi 3 metry. Přestože dnes už *Lefteris* nemůže vykonávat toto povolání, u místních Romů požívá velké úcty.

Život medvědáře úzce souvisí se životem medvěda. Medvídě je těžko k dostání a je velmi drahé, proto je třeba se o ně řádně starat a řádně ho využít. Efthimios každý den časně ráno vstává, aby medvěda nakrmil a napojil. Každé dva měsíce mu musí ostříhal drápy. Denně medvěda cvičí, pak ho naloží na nákladák a převeze do některé z athénských ulic, kde s ním předvádí své číslo. Pro medvědáře i medvěda tak začíná namáhavý den - dlouhé putování přerušované vystoupeními v tanečním rytmu bubínků a v doprovodu zpěvu. Během prvních měsíců intenzivního výcviku nebo v období, které není pro vystoupení vhodné, musí se Efthimios živit jinak: Ve velkoobchodu nakoupí množství ovoce a zeleniny, které pak rozváží a prodává za maloobchodní ceny. Zároveň opravuje a vyplétá židle, obchoduje s koberci atd. Při tom všem však nesmí zapomenout na medvěda, o kterého je třeba se denně starat a kterého je třeba denně cvičit...

Efthimios však nemá důvod obávat se budoucnosti. Vzájemná pomoc v rámci velké rodiny je totiž stejně důležitá jako velká vzájemná solidarita mezi Romy původem z Rumunska. Ti představují v Řecku mladou, dynamickou a vynalézavou komunitu. Jejich obrovská mobilita, rozmanitost nabídky zboží, vlastních výrobků i služeb jim umožňuje slušnou existenci.

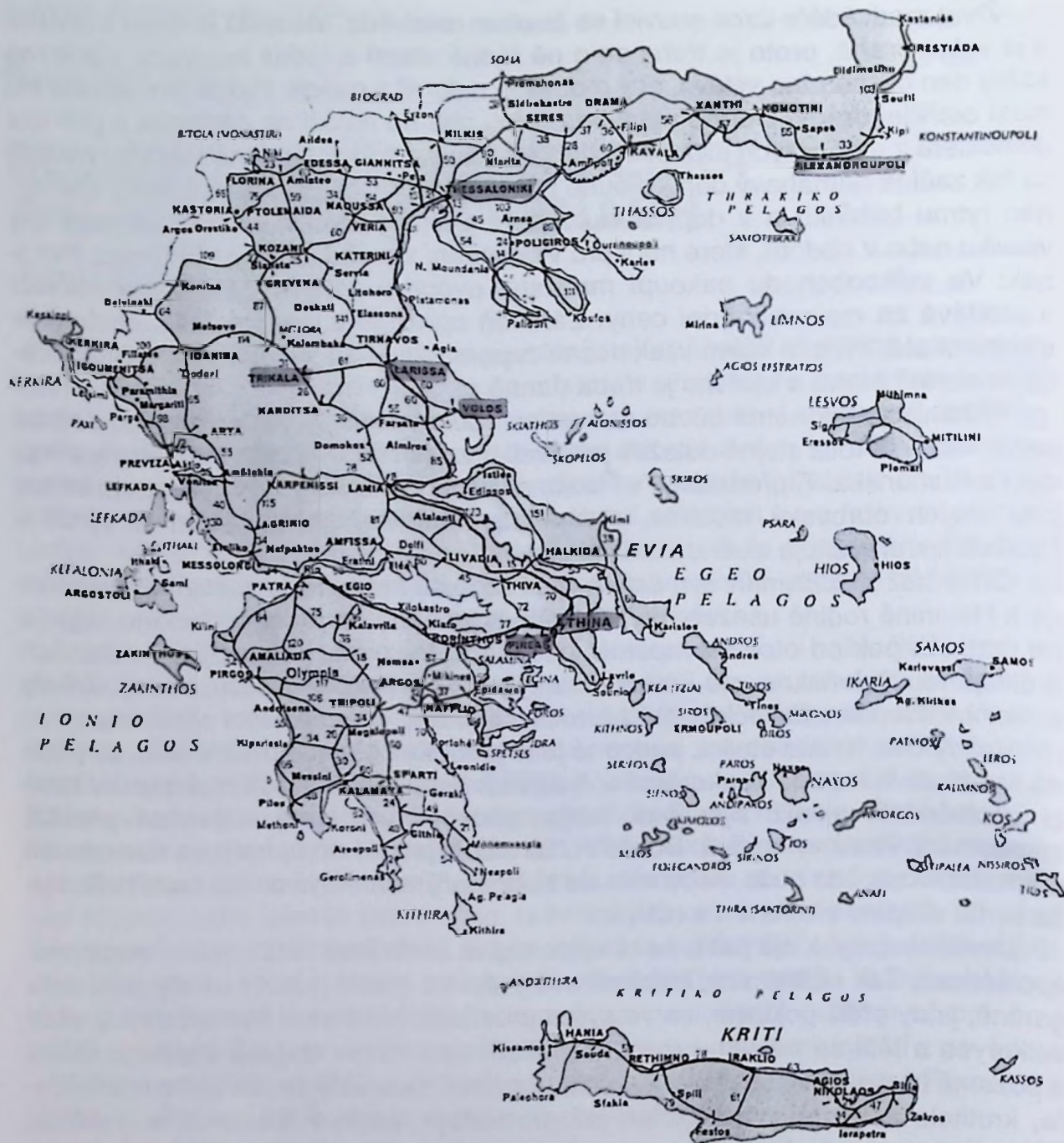
Dříve než se Efthimiův syn Sotiris vydá se svou ženou Helenou oslavit Velikonoce k Helenině rodině usazené ve Verii, jihovýchodně od Soluně, dostane nejprve od matky a pak od otce slavnostní požehnání. Mezi diasporou žijící v Athénách a diasporou Soluňskou, ale i mezi romskými komunitami z Volosu, Larisy, Trikaly a Alexandroupoli, městečku poblíž tureckých hranic, existují velmi silné svazky.

Každý člen tohoto etnika, podobně jako je tomu v případě medvědářů, se pracně snaží uživit v drsné konkurenci a využívá k tomu všech svých možností. V rámci společnosti, v níž žije, pak hraje takovou roli, která odpovídá prestiži zaměstnání, které vykonává. Dobře ví, že záleží jen na něm, na jeho důslednosti a vynalézavosti, zda bude, nebo nebude kladně přijímán. Když se mu bude dařit, bude uvnitř skupiny víc ceněn a uctíván.

Uvnitř skupiny, k níž patří, se obvykle chová zcela jinak než k okolní neromské společnosti. Tak i Efthimios, který při své práci ve městě působí někdy příliš arogantně, jindy příliš pokorně, se ve svém prostředí, předměstí Menizi, chová vždy velkoryse a těší se velkému respektu. Mladí se k němu chovají s velikou úctou a pozorně ho poslouchají, ženy mu dokonce líbají ruce. Zdá se, že statut medvědáře, krotitele nebezpečných zvířat, jež proměňuje téměř v lidi, podtržený silnou Efthimiovou osobností přispěl k tomu, že se stal nepopíratelným *vajdou* osady.

Podobně jako Efthimios, který si dokáže vždy vybrat ideální místo, vhodnou dobu i způsob, jak upoutat pozornost publika ještě před zahájením vystoupení s medvědem, si počínají mnozí Romové i při obchodování. Mají obrovskou schopnost přizpůsobit se životu ulice v různých denních hodinách, zvolit si nejvhodnější místo, využít nejrůznějších nástrojů i vlastního hlasu, gest i mimiky a vystavit prodávané zboží tak, aby vzbudilo pozornost a přilákalo zákazníky.

Totéž lze pozorovat i při výkonu jiných drobných řemesel. Romové umějí vždy upoutat pozornost rozestavením svých pracovních pomůcek nebo zvířat, jakož i zručností a bravurností, s níž si při práci počínají. Takový brusič nožů například překvapí tím, že poté, co na staré brusce poháněné pedálem jízdního kola nabrousí nůžky a kuchyňské nože, si hrdě rozepne košili a na své zarostlé hrudi pečlivě vyzkouší ostří všech čepelí.

Pro romské drobné řemeslníky je tedy typická mobilita, která patří k jejich tradici, výběr laciného, snadno opracovatelného a snadno přenosného materiálu a zmíněná řemeslná zručnost. Někteří Romové si k přepravě zboží vyrábějí různé typy vozíků, které mohou tlačit nebo táhnout i malé děti. V romské společnosti se totiž musí děti co nejrychleji naučit postarat samy o sebe a brzy se stát alespoň částečně výdělečně schopnými členy rodiny. V Athénách i Pireu lze tedy vidat i děti mladší 10 let, jak prodávají na ulicích potraviny nebo různé předměty. Na nábřežích v Pireu lze vidět velké proutěné koše na kolečkách, v nichž jsou vystaveny na prodej tzv. *koulouria*, preclíky posypané sezamovými semínky.

Avšak ne všichni athénští Romové mají to štěstí, že si uměli vydobýt své místo ve světě drobných řemeslníků. Nejsou mezi nimi jen medvědáři nebo prodavači vlastníci motorové vozidlo. Jsou mezi nimi i takoví, kterým chybí dostatečné materiální, fyzické nebo intelektuální prostředky, takže jsou odsouzeni k tomu, aby žebra-li (VIII) nebo aby se jinak protloukali životem. Do společenské struktury řeckého hlavního města se zařadili jen ti nejschopnější, ostatní zůstali na jejím okraji. Zůstávají těmi, jichž se ostatní bojí, před nimiž utíkají, a kteří v nich vzbuzují odvěké rasi-sické postoje.

Henri Noubel, nar. 1941 v Millau ve Francii, je profesorem francouzštiny. Před-nášel a vyučoval ve Francii (16 let), v Irsku (1 rok), v bývalém SSSR (4 roky), v Řecku (6 let) a ve Španělsku (6 let). Nyní žije v Brně a vyučuje francouzštinu na dvojjazyčném gymnáziu v Lerchově ulici. Kromě toho se věnuje studiu drobných pouličních řemesel. Svě fotografie s touto tematikou vystavuje od r. 1987 v různých městech Evropy.

Jeho fotografie romských drobných řemeslníků v Athénách přinášíme na následujících stranách fotografické přílohy.

SUMMARY

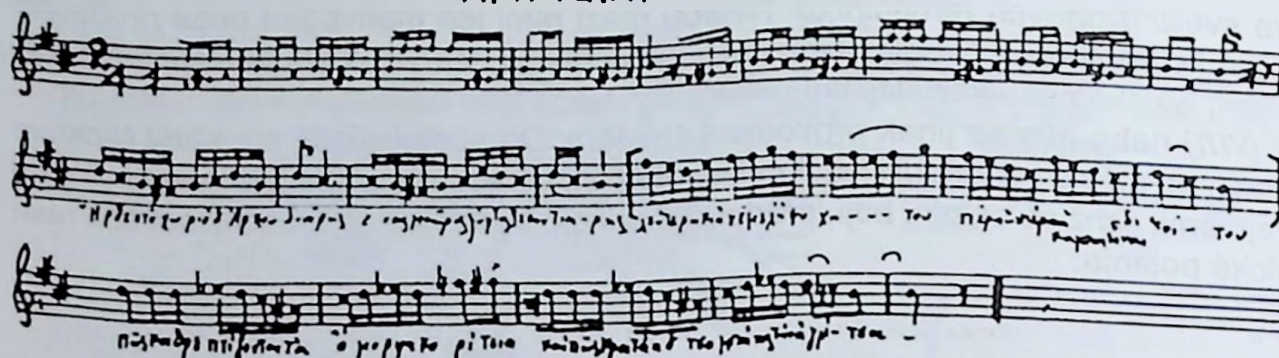
Romany artsans and bear-leaders of Athens

The author, a Frenchman who teaches the French language in the Czech city of Brno, observes that the Gypsies of Greece still practice a variety of traditional trades. Often they excel at these due to their initiative and especially to their high degree of mobility. Many own a small truck and don't hesitate to make long trips to bring fruit and vegetables, clothing, etc. to city markets. Others practice small crafts: knife-sharpening, shoe shining, chair caning, basket weaving. It is not uncommon to see them calling out for customers in the neighborhoods of Athens. Efthimios Kitsas is often seen in the richer neighborhoods of Athens or the Piraeus leading an adult bear and a baby bear. He says he is one of only four remaining bear-leaders in Greece. The profession can be dangerous; a retired colleague of Efthimios showed the author the stump of his right arm and a mangled left hand - the result of an attack by a mother bear when he once tried to take away her cub.

Bear-leaders and their bears work hard. Leaders rise early to feed and train their animals, and then frequently spend long days making their bears perform to drum beats and singing. Efthimios, like other Gypsies, has a developed business sense, knowing when, where and how to draw crowds. The Gypsies' children do little or no formal schooling. They are expected from an early age to start earning money to contribute to the family. The author saw ten year old Gypsy children selling food and various small goods in the street. There is a marked contrast in Efthimios, behavior at work and home. He can be at times arrogant, at times humble, while working. But in his Romani neighborhood on the outskirts of Athens, he is the dignified, respected head man. He dispenses advice to young members of the community and has his hand kissed by the women. Of course there are other Gypsies in Athens who live in poverty, begging and presenting an image to fit the racist stereotypes. This article focuses on those who, in their specific Romani way, have created successful lives for themselves, at home and professionally.

B. Bollag

Ο ΑΡΚΟΥΔΙΑΡΗΣ

Ο ΑΡΚΟΥΔΙΑΡΗΣ

Ἦρθε στὸ χωριὸ ὁ Ἀρκουδιάρης
ἓνας μαῦρος γύφτος ξεδοντιάρης
λεύτερη κι ἀνέμελη ἡ ψυχὴ του
πέρα ὡς πέρα οἱ κάμποι εἶναι δικοὶ του.

Πῶς καθρεπτίζονται τὰ δμορφα κορίτσια
καὶ ὁ ταομπάνος πῶς κρατᾷ τὴν ἀγλίτσα.
Οἱ ἀφεντάδες πῶς κτυποῦν τὸ κομπολόι
καὶ πῶς κουδίζουν τὸ χρυσὸ τους τὸ ρολοῖ.

Παίζει τὸ χαβά του μ' ἓνα ντέφι
ὅταν αὐτουνου τοῦ κάνει κέφι.
Κλήρο ν' ἀποκτήσῃ δὲν τὸν νοιάζει
καὶ γι' αὐτὸ σκλαβιά δὲ δοκιμάζει.

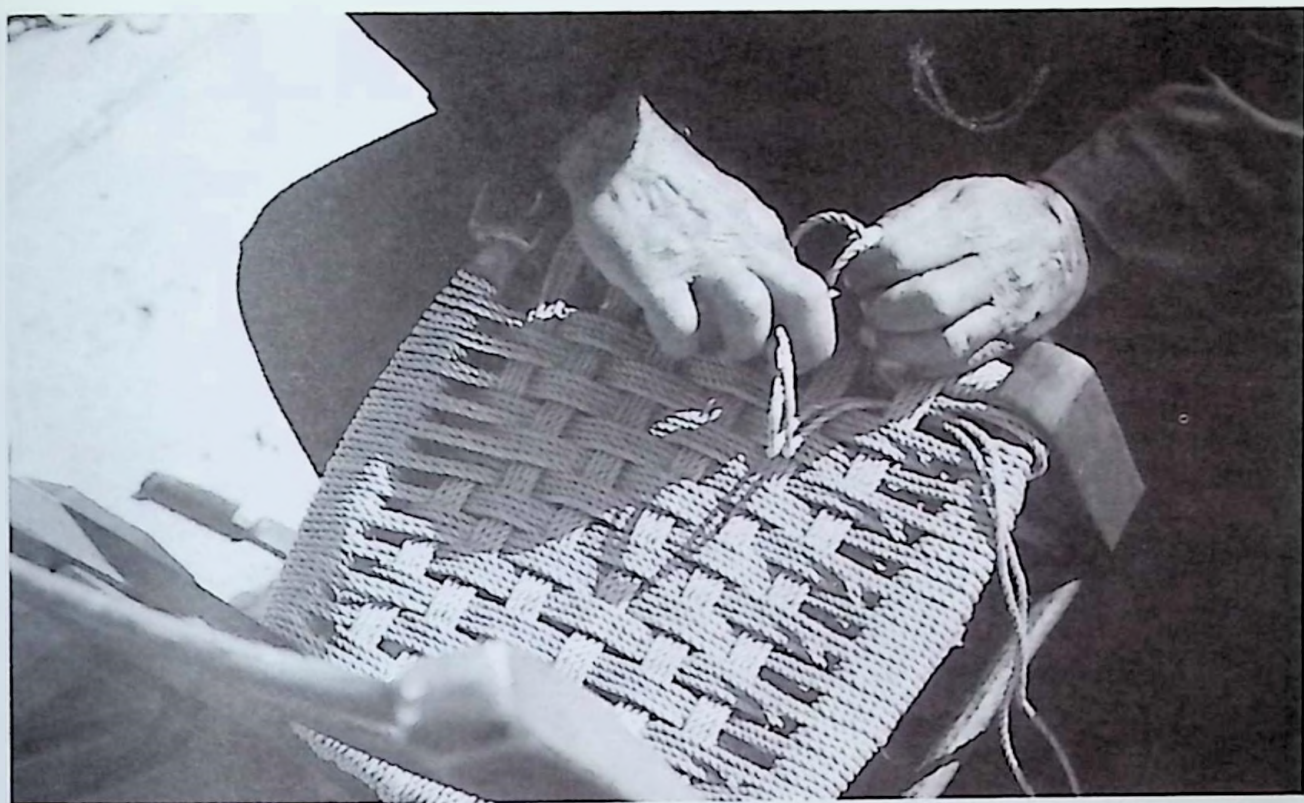
MEDVĚDÁŘ

Do vesnice přišel medvědář,
cikán černý, bezzubý,
se svobodnou a bezstarostnou duší,
kam oko dohlédne, všechna pole jsou jeho.

Jak se ty krásné dívky vzhlížejí v zrcadle
a ten pastýř jak drží pastýřskou hůl,
jak pánové rozeznívají svá komboloi
a jak natahují své zlaté hodinky.

Zahraje své sólo na bubínek,
když se mu zachce.
Získat kus pole, to ho nezajímá,
a proto nikdy neokusí otroctví.

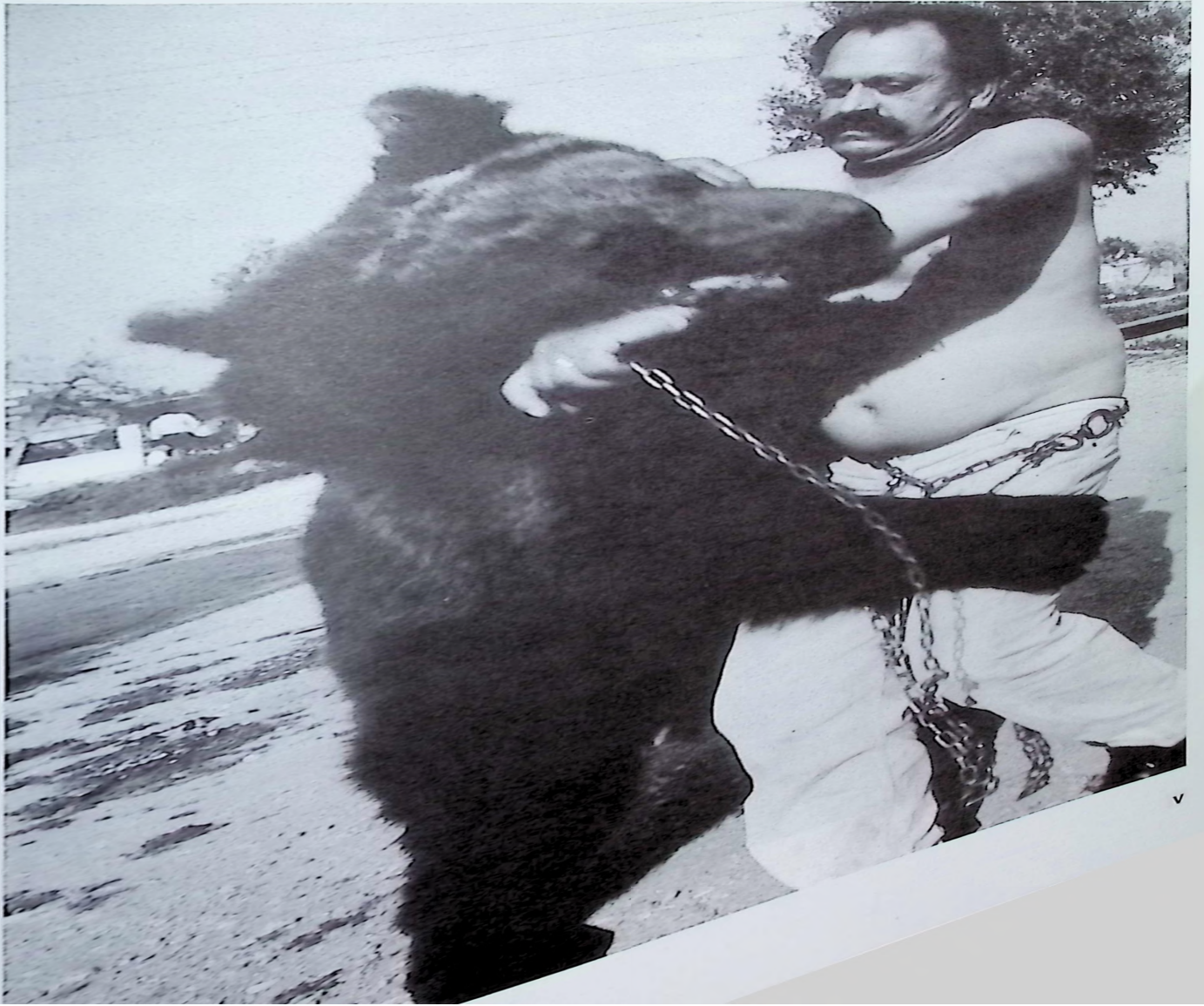
Píseň pochází z 60. let a byla vybrána z desky s názvem „Thesálský cyklus“. Autorem textu je Kostas Virvos a hudbu složil Jannis Markopoulos.

ZÁKLADNÍ PŘÍBUZENSKÁ TERMINOLOGIE

V minulém čísle (1-2/1996) jsme věnovali velký prostor informacím a úvahám o romské rodině. V tomto čísle doplňujeme informace o přehled příbuzenské terminologie.

Uvádíme ji v hlavních dialektech, jimiž hovoří Romové na území České a Slovenské republiky.

Zkratky: sl = „slovenská romština“, un = „maďarská romština“, vl = „olašská romština“, sn = dialekt „sinti“. Členy uvádíme pouze tam, kde gramatický rod není určen rodem biologickým. Terminologie byla zpracována na základě informací Bartoloměje Daniela, Hildy Pášové, Petra Stojky a manželů Ursuly a Armina Peterových.

sl	dad, dado! apo!	<i>otec, tati!</i>
un	dad, apu!	
vl	dad, dade!	
sn	dad, tata!	
sl	daj, daje! mamó!	<i>matka, mami!</i>
un	daj, mama!	
vl	dej, mami!	
sn	daj, daja!	
sl	(e) daj (o) dad	<i>rodiče</i>
un	(i) daj (o) dad, silévi	
vl	(i) dej (o) dad	
sn		
sl	rom - romňi	<i>manžel - manželka</i>
un	rom - romni	
vl	rom - romňi	
sn	rom - romni	
sl	čhavo, mro čho!	<i>syn (rom. rodičů) - synku!</i>
un	čhávo, čhá, čháveja!	
vl	šávo, muro šávo!	
sn	č(h)avo	
sl	čhaj, čhaje! mri čhaj!	<i>dcera (rom. rodičů) - dcero!</i>
un	čhaj, čhaje!	

vl šej, muri šej!

sn č(h)aj

sl raklo - rakli

un raklo - rakli

vl raklo - rakli

sn raklo - rakli

*syn (nerom. rodičů) -
dcera (nerom. rodičů)*

sl phral - phen

un p(h)ral - phen

teštvíro - teštvírkiňa

vl phral - pheň

sn phral - phen

bratr - sestra

sl papus, papu!

un papu, papu!

vl papu, papu!

sn papo, papo!

dědeček, dědečku!

sl baba, mami (reg.)

un baba

vl mámi

sn mami

babička

sl phuro papus

papuskeri dad

un phúro papu

papuskeri dad

vl le paposko dad

sn phuro papo

pradědeček (z dědečkovy strany)

sl phuri baba

papuskeri daj

un phúri baba

papuskeri daj

vl le papuski dej

sn phuri mami

prababička (z dědečkovy strany)

sl vnukos - vnučka

nebo opisem: mire časkero čhavo - mire časkeri čhaj

mira čhakero čhavo - mira čhakeri čhaj

čhavengere čhave

vnoučata (souhrnně od všech dětí)

un onoka - onoka

onoki

vl unoko - unočkiňa

unokura

sn

sl	reg. bibi, cetka, nena	<i>teta</i>
un	nenna	
vl	lala	
sn	bibi	
sl	reg. kak(o), ujcus, bačis	<i>strýc</i>
un	báťťa, báči	
vl	nano	
sn	kako	
sl	reg. bratňakos, bratrancos dujevlastnengero phral <i>nebo specifikujícím opisem:</i>	<i>bratranec</i> le dadeskere phraleskero čhavo le dadeskera pheňakero čhavo la dakere pharelskero čhavo la dakera pheňakero čhavo
un	onokateštvíro <i>nebo specifikujícím opisem</i>	
vl	braťáko <i>nebo specifikujícím opisem</i>	
sn	<i>pouze:</i> dadeskre phraleskro čhavo...	
sl	reg. sesterňica dujevlastnengeri phen <i>nebo specifikujícím opisem:</i>	<i>sestřenice</i> le dadeskere phraleskeri čhaj le dadeskera pheňakeri čhaj la dakere phraleskeri čhaj la dakera pheňakeri čhaj
un	onokateštvírkiňa <i>nebo specifikujícím opisem</i>	
vl	<i>specifikujícím opisem:</i>	le nanoski šej la lalaki šej
sn	<i>pouze opisem:</i>	le dadeskre phraleskri čhaj le dadeskra pheňakri čhaj
<i>Pozn: víceslovné upřesňující termíny se užívají zcela běžně. Slouží i pro označení synovce a neteře.</i>		
sl	bori	<i>snacha (nevěsta)</i>
un	bori, meňačka	<i>vztah vůči celé příbuzenské komunitě</i>
vl	bouri	<i>manžela; v některých lokalitách se</i>
sn	bori	<i>užívá i pro švagrovou</i>
sl	džamutro	<i>zeť</i>
un	džamutro	
vl	žamutro	
sn	džamutro	

sl	sastro	<i>tchán</i>
un	sástro	
vl	sokro	
	<i>nebo opisem:</i>	la romňako/le romesko dad
sn	<i>opisem:</i>	romňakro/romeskro dad
sl	sasvi, sasuj	<i>tchýně</i>
un	sasuj	
vl	sokra	
	<i>nebo opisem:</i>	la romňaki/le romeski dej
sn	<i>opisem:</i>	romňakri/romeskri daj
sl	reg. chanamika	<i>svakové</i> <i>(vztah mezi rodiči manželů)</i>
un		
vl	chanamika	
sn		
sl	reg. moštovno daj, macocha	<i>macecha</i>
un	moštóni daj	
vl	moštoho dej	
sn	vaver daj	
sl	reg. moštovno dad, otčimos	<i>otčím</i>
un	moštóno dad	
vl	moštoho dad	
sn	vaver dad	
sl	kirvo - kirvi	<i>kmotr - kmotra</i>
un	kirivo - kirivi	
vl	kirvo - kirvi	
sn	kirvo - kirvi	
sl	pirano - piraňi	<i>milenec - milenka</i>
un	piráno - piráňi	
vl	pirámno - pirámňi	
sn	pimo - pimi	
sl	bijav <i>m</i>	<i>svatba</i>
un	bijav <i>m</i>	
vl	bijav <i>m</i>	
sn	bijab <i>m</i>	
sl	mangavipen <i>m</i> , reg. pharpalipen <i>m</i> , vehladí <i>mn.</i>	<i>námluvy</i>
un	mangavipe <i>m</i>	
vl	la šako chutelejimo <i>m</i>	
sn		

sl bolipen *m* - boňa *ž/mn*
 un kerestelíši *m* - kerestello *m*
 vl bolimo *m*, keretčígo *m*
 sn bolepen *m*

sl reg. familija/famelija *ž*
 endaňis *m*
 un čaládo *m*
 vl čaládo *m*
 sn familia *ž*

sl fajta (pal o dad/pal e daj) *ž*
 un fajta *ž*
 vl nípo *m*, kranga *ž*
 sn

křest - křtiny

(znamená rovněž nebe, mraky)

(široká) rodina, příbuzenstvo

rod (z otcovy/matčiny strany)

Peter STOJKA

PRÁCHOMO POHREB

Nadžon báro bajo-j kále Rom, kana vareko merel anda nípo. Kodo ando nípo nadžon báro chasárimo-j taj ikrel nadžon but, mejg žal-tar tejle párle. Kana merel vareko, kon ándeј sas pinžárdo andeј Rom, atunči aven le Rom majnem anda intrego Touto. Kodole sa sikaven le múleske, hođ sas ánde pinžárdo. Malađon khetáne kacave Rom, save andi romáňi vorba vareso si.

Si khetáne dúj ráťa, vorbin, sar sas majinti, sar-i akánik taj sar avla. Vorbin o pheras, apal dĭlaben, na hođ dĭlaben andi loš, de dĭlaben le múleske dĭřa, save dĭlabelas, kana inke trajijas. Kadala dúj ráťa khetáne-j, azír te na muken leske nípos korkoures. Ame le vlašika Rom kadaleske phenas „verrastáši“.

Le Rom khetáne-j, de khatar o peráťa ži detehára, dĕjse žan-tar te pihenin, te šaj malađon peráťa pale. O nípo, mejg si kadala dĕjs, či chan taj či pen, te na vorbin pár le. Le múlesko majpáše nípo uraven pe sa ando kálo, leski gáži taj leske šeja tejle muraven pe, ke le lungi bal kado-j, hođ šukarimo-j, taj voun šukarimo nášťik phiraven ando kálo. Le šáve taj le múleske phral len prej pe le kále gada taj majcerra ek kurko či beretválín pe. Keťři bistoššo ande le múlesko kher či kiravel pe techan. Phíren ká pengó áver nípo váď andi kirčima, de naj slobodo paša kodo te pen čisosko pijimo.

U Rómov je veľkou tragédiou, ak niekto z najbližších zomrie. Pre rodinu je to veľká strata a trvá veľmi dlho, kým sa s ňou vyrovná. Ak zomrie niekto významný, ktorého Rómovia uznávali, zídu sa Rómovia skoro z celého Slovenska. Preukazujú mu tým úctu, akej sa tešil, keď žil. Je to stretnutie Rómov, ktorí v rómskom vlašskom spoločenstve niečo znamenajú.

Sú spolu po dve noci a vyprávajú sa o minulosti, prítomnosti aj o budúcnosti. Rozprávajú aj vtipy a spievajú. Nie že by spievali od radosti, ale spievajú zosnulému piesne, ktoré spieval, keď ešte žil. Tieto dve noci trávia spolu preto, aby nenechali pozostalých samých. My, vlašskí Rómovia, toto nazývame verrastáši.

Rómovia sú spolu od večera do rána, ale cez deň sa rozchádzajú, aby si odpočinuli a večer sa mohli opäť zísť. Rodina počas týchto dní neje ani nepije, aby ju neohovárali. Najbližší príbuzní zosnulého sa obliekajú do čierneho, jeho žena a dcéry si ostrihajú vlasy, pretože dlhé vlasy sú krásne, a ony nič krásneho počas smútku nesmú nosiť. Synovia a bratia zosnulého si obliekajú čierne košeľe a najmenej týždeň po smrti otca alebo brata sa neholia. V ten čas sa v dome zosnulého nevarí, najesť sa chodia k vzdialenejším príbuzným alebo do reštaurácie, piť alkoholické nápoje je však zakázané.

Mejg ikren o d'áso, naj slobodo te phiren khote, ká pel pe vad' mulatij pe vad' ká d'ilaben vad' pej zábavi, ke kodole sa tejele dikhenas penge dades vad' peska da. Mejg o verrastáši-j, ingren ávri anda kher sa, so si šukár, i glinda tejele šaraven káfa kirpasa, te na dikhen pe andej les. Ká le vlašika Rom paštol o múlo mindík khejre ande peski soba, ká sovelas. O koporšouvo naj slobodo t'avel kálo, si te avel mindík šukár taj lášo. Amende sastrune-j. E múles uraven andej nejve gáda, šon lesa o kolo-po, kana merel murš, taj diklo, kana merel romňi. Kana merel o murš, šon lesa atunči sa leske fejlura, so phiravelas pesa. Kadola si: i bachuľa, i čugňi, kana sas les grast, louve, somnakaj, hod' te dikhen sa, hod' barválo sas, cigaretli, raťija, kárťi, te šaj al les vi pe kodi áver luma, so te pel taj te cigaretlázij, hod' te šaj khel kárťi, taj le kirpi, so phiravelas khejre, de mindík o nípo mukel peske lestar variso. O koporšouvo ándral cirdino-j šukáre pochtanesa.

Kodo d'ejs, kana trobuj t'avel o práchomo, resad'on pherdo Rom, te šaj dikhen les inke. Po práchomo kharen vi la mužika, savi bašavel leske d'íla, save cirdavaven leske o nípo taj le Rom taj šon ando volouvo e louve. Le múles šon andi chiv, savi ávri kerdi-j vad' andi krip-ta, pe lake falura-j šutto šukár poch-tan, te gindij, hod' ánde peski soba-j. Po koporšouvo naj slobodo te perel čisoski phuv. Le Rom gin-donas pe, hod' prachon le gážes taj na le Romes.

Pala práchomo kharel vad' lesko majphúro šávo, vad' le múlesko phral le Romen andi kirčima. Kodo kharaimo na sako lel ánde, ko či kamel te žal andi kirčima. Le múlesko nípo vi kodo žal andi kirčima, de šoha

Počas smútku príbuzní nesmú chodiť do spoločnosti, kde sa pije alebo oslavuje či spieva, nesmú chodiť na zábavy, pretože by tým zneuctili pamiatku svojho otca alebo matky. V dobe **verrastaša** sa z domu odpratajú všetky farebné veci (pretože znamenajú krásu), zrkadlo sa zakryje tmavou látkou, aby sa v ňom nikto nemohol vidieť. U vlašských Rómov leží zosnulý spravidla v tej izbe, v ktorej spával. Rakva nesmie byť čierna, ale vždy pekná a kvalitná. V našom kraji bývajú aj rakvy cínové. Zosnulého oblečú do nových šiat, mužovi nasadia na hlavu klobúk, žene uviažu šatku. Keď zomrie muž, dajú mu do rakvy všetky predmety, ktoré najčastejšie používal, ako napríklad palicu alebo bič, ak choval kone, peniaze, zlato, aby každý videl, že bol bohatý, cigarety, pálenku, karty, aby mal aj na druhom svete čo piť a čo fajčiť a aby si mohol zahrať karty. Dajú mu aj oblečenie, ktoré doma nosil, ale nejaký jeho predmet si ponechá na pamiatku aj rodina. Rakva je znútra potiahnutá nejakou peknou látkou.

V deň pohrebu sa zídě veľa Rómov, aby sa s ním rozlúčili. Na pohreb sa pozvú tiež hudobníci, aby zahrli zosnulému jeho obľúbené piesne. Dá mu ich zahrať rodina alebo niekto z Rómov, pričom vkladajú primášovi do sláka peniaze. Zomrelého kladú zvyčajne do vopred vymurovaného hrobu alebo krypty, ktorá je po stenách potiahnutá peknou farebnou látkou, aby mal pocit, že je v svojej izbe. Na rakvu sa nesmie dostať ani trocha hlíny, lebo by to Rómovia pokladali za gádzovský, a nie rímsky pohreb.

Po skončení pohrebu pozve buď najstarší syn alebo jeden z bratov zosnulého všetkých zúčastnených do reštaurácie. Pozvanie však nemusia všetci prijať. Kto nechce, nemusí do reštaurácie ísť. Hostiny sa zvyčajne zúčastňujú

či žal i romňi, ke le ávera Rom vorbi-
nas párle, hoď mindár žal andi kirči-
ma. Pe kecave fejlos le Romen si ek
pelda: Feder šel bijava taj keretšígura
sar ek prachomo.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Beerdigung

Zum Tod eines geachteten Rom kommen Roma von weit und breit, um den Hinterbliebenen mit Geschichte erzählen und Gesang zwei Nächte hindurch beizustehen. Alles Schöne wird verdeckt, alles Angenehme vermieden. Der Tote wird neu

najbližší pozostalí, ale nikdy žena zos-
nulého, lebo by ju všetci ohovárali, že
sa príliš rýchlo zotavila z manželovej
smrti a ide do krčmy. Na takúto udalosť
majú naši Rómovia porekadlo: *Radšej
sto svadieb a krstín ako jeden pohreb.*

eingekleidet und mit Geld und Gegenständen für das Jenseits ausgerüstet, in einen bunten Sarg gelegt und am Tage der Beerdigung unter Musikbegleitung in das gemauerte und farbig ausgekleidete Grab herabgelassen. Dem anschliessenden Festmahl soll die Witwe zur Verdeutlichung ihrer Trauer fembleiben. Ein Sprichwort sagt: Lieber hundert Hochzeiten und Taufen als eine Beerdigung.

P. Wagner

Peter STOJKA

PÁŤIV ÚCTA - ZDVORILOŠŤ

Ande kado skirimo kamav te skirij paj páťiv, bi savaki nášťik avel čisosko Rom, te kamel te ikrel ánde o romimo.

Phenel pe, hod' le gáda keren le manušes. Šaj paťas kadaleske andej gáže, de ando románo vezetiši kadalesa ášonas feri kodola Rom, savenge o romimo či phanel khanči, vad' ánde či ikrel les. De te phenasas, hod' le manušes pinžáres palaj vorba, kado maškar amáre Rom terđolas maj feder. O charakteri taj i inteligencia, kado andej amáre Rom aba tájba sas inke tuďi álava, de i páťiv, kodi mindík sas vi majinti, ke bi lako feri pháres ži adejs amáre sokáša ikerdoun pe. La páťivasa ande ame resaduvas sako dejs taj pe sako lípiši ande sako nípo.

Nášťik avel kado, hod' o Rom te na tordol, kana resel pe ávre Rome-sa vad' Romenca, taj te na del le ángle. Ande kecavo dolgos le Rom kesentin pe kadeji:

„Maj lášo-j o dejs!“

„Te del o Dejl, t'aven bachtále!“

„Te del o Dejl!“

Pe kadaj vorbi sako jejkh Rom andej gindura ávere Romenge, hod' lášo-j, hod' si les páťiv, hod' naj leske le Rom ávri šudine, taj kamel te vorbij lenca.

De kana resen pe le anglune Rom, save si andej Rom, andej pinžárde, atunči kesentin pe kadeji:

V tejto stati by som vám chcel niečo napísať o zdvorilosti, bez ktorej sa ani jeden Rom nezaobíde, ak si chce svoje rómstvo - *romimo* zachovať.

Hovorí sa, že šaty robia človeka. Môžeme s tým vo všeobecnosti súhlasiť, ale v rómskom spoločenstve by s týmto tvrdením súhlasilo iba pár takých Rómov, ktorým rómstvo nič nehovorí alebo sa ním neriadia. Keby sme však použili porekadlo, že človeka spoznáš podľa reči, s týmto tvrdením by ste u našich Rómov obstáli viac. Charakter a inteligencia boli u našich Rómov donedávna ešte cudzími pojmami, ale úcta, zdvorilosť sa u nich datuje už od nepamäti, pretože bez nej by sa až dodnes naše zvyky veľmi ťažko udržali. So zdvorilosťou sa v našej komunite stretávame každý deň, na každom kroku a v každej vlašskej rodine.

Nie je možné, aby sa Róm pri stretnutí s iným Rómom alebo Rómami nezastavil a nepozdravil sa. Pri takejto príležitosti sa Rómovia zdravia asi takýmto spôsobom:

„Dobrý deň!“

„Daj Boh (i vám), aby ste boli šťastní!“

„Daj Boh!“

Pri týchto slovách sa každý Róm dostáva do povedomia ostatných Rómov - že je schopný, slušný, že mu nie sú Rómovia ľahostajní a že chce s nimi komunikovať.

Ak sa však stretnú Rómovia váženejší, ktorí sú v rómskom spoločenstve uznávaní, tak spôsob ich pozdravu je asi takýto:

„O Dejl tumenca, Romale!“
„Te del o Dejl, t'aven sáste taj bachtále!“

„Te del o Dejl!“

Kacave Romeske sikhavel pe bári páťiv.

Kana si pi vulica khetánes maj but Rom, atunči le Rom, save inke naj ánde pinžárde vad' maj terne Rom, trobunas le anglune Romen te kharen le ande kirčima kadeji: „Šaj ejrton, Romale, t'engedinas te kharav tume p'ek kávejja.“ Te na gindin, hoď kharen le feri pi kávejja, kadeji kharen pe le Rom ande kirčima pe raťija. O kharajimo pi kávejja azír-i (ke či kharel pe šoha pe varesos), feri te žan lenca andi kirčima.

Kana vígzij pe kacavo fejlos, ušťel opre o Rom, savo khardas le Romen, taj phenel: „Šaj ejrton, Romale, t'aven sáste taj bachtále, najisárav tumenge, ká avilan pe muro akhara-to, taj so pillan, del o Dejl pe tumáro sastimo.“ Palaj kadaj vorbi ušťel opre ek Rom taj najisárel leske andaj Rom: „Najisáras tuke, ká khardal ame taj sikadal amenge kacavi páťiv, t'aves sásto taj bachtálo!“ Pala kadaj vorbi kesentin pe jejkhávres, čumíden pe taj kesentin vi le ávre nípos. Na mindík kacavo mulatčágo vígzij pe feri andi kirčima, de kharel pe khejre, hoď maj dúr te pen, de naj kodo mindík, hoď žan, ke sako máto-j taj khino taj feder žantar khejre te pihenin pe.

I páťiv andej Rom mindík anglu-ni-j taj šoha nášťík mukel le, ke atunči o romimo chasajvelas taj kodo andej Rom avlas, sar te phenen penge, hoď naj Rom. I páťiv rakhen ká le Rom ande sako vorba, ke ávrejsar le Rom či na žanen te vorbin taj te sou-rakozin.

„Boh s vami, Rómovia!“

„Daj Boh, aby ste boli zdraví a šťastní!“

„Daj Boh!“

Takému Rómovi (t.j. uznávanému) sa prejavuje veľká úcta. Keď je na ulici spolu viac Rómov, tak tí menej uznávaní alebo najmladší by mali tých váženejších Rómov pozvať do krčmy asi takto: „Prepáčte, Rómovia, dovoľte mi (nám), aby som (sme) vás pozval (pozvali) na šálku kávy.“ Nemyslite si ale, že sa jedná o pozvanie iba na kávu. Pozýva sa na alkohol a pozvanie na kávu je iba zámienkou (pretože sa nepozýva na niečo konkrétne), aby si išli spolu niekam sadnúť.

Na záver takého posedenia vstane Róm, ktorý ostatných Rómov pozval, a takto k nim prehovorí: „Prepáčte, Rómovia, budte zdraví a šťastní, chcel by som vám poďakovať, že ste prijali moje pozvanie, a verím, že to, čo som vám ponúkol, vám padlo na úžitok.“ Po týchto slovách vstane jeden z pozvaných hostí a za všetkých sa mu poďakuje: „Ďakujeme ti, že si nás pozval a preukázal nám tak veľkú úctu, buď zdravý a šťastný!“ Po týchto slovách sa pozdravia, obímu a odovzdajú pozdravy celej rodine. Niekedy takéto posedenie nekončí iba v reštaurácii, ale hostia sú pozvaní do domu, aby pokračovali ďalej. Toto pozvanie však nemusí byť vždy prijaté, pretože každý už niečo vypil a je unavený, a tak si ide radšej domov odpočinúť.

Zdvorilosť je u Vlašských Rómov tou najdôležitejšou vecou a v žiadnom prípade sa jej nemôžu vzdať, pretože by tým rómstvo zaniklo a to by pre Rómov znamenalo zaprieť seba samých. Zdvorilosť je u Rómov prítomná v každej ich reči, pretože inak ani nevedia rozprávať a komunikovať.

Najčastejšie sa so zdvorilosťou stretávame na rôznych hostinách, kde

Maj but resad'uvás la páťivasa andej mulatčágura, ká malad'on khetáne le Rom na feri p'amáro telepo, de vi ávrejtar anda Touco. Pe kecave fejlon i páťiv resel pe la páťivasa taj kodo nad'on šukáres-i.

Pe keretčígo bi le dúje kirvengo engedimo náštík kerel pe khanči soula-táši taj vorba. Mindík kana kamel vareko te phenel vorba, si te mangel peske engedelmo, feri atunči šaj vorbij, kana engedin le dúj kirve. Kado phenel pe kadeji: „Šaj ejrton, Romale, te del tume o Dejl bacht taj sastímo, taj maj but le dúje kirven, t'engedinas mange, te kerav tumári šukár vouľa.“ Kana phenen pe kacave vorbi, pe kacave fejlo, atunči šaj resad'on maškar le Rom báre engedelmosa taj páťivasa.

I páťiv nad'on bári-j vi pe bija-ves, ká phenel pe kodi bistoššo vorba, savi skirindem ando keretčígo, feri ando álav „kirve“ ávri parruvel pe le álavesa „chanamikura“, ke mindík mangel pe engedelmo kodolendar, savengo-j o bajo.

Ávrejsar vorbij pe ande verrastášes, ke ande kodo nípo, ká o múlo-j, i bríga-j taj o rojimo, atunči vi i páťiv si te avel kacavi, sar so pasolij ande kacave fejlos, ande savo resad'ile le Rom. Atunči phenen pe maj but kadala vorbi: „Romale, so phenou, t'al anda leski oudí.“ Khate maj but pomenij pe andej vorbi o Dejl taj o múlo, ke vouľasa khate náštík phenel pe khanči. Phenel pe vi kacavi vorba: „Romale, t'aven sáste taj bachtále, te na del o Dejl, te malad'uvás pe kacave fejlos but berš, feder pe keretčígos vad' pe bijaves te malad'úvas khetáne.“

Či žanav, hod' ká line le Rom kadi páťiv, de kado andej Rom mindík sas taj šoha či mukela ame. Ande amende andej Rom phenel pe, hod' náštík avel o Rom dillo, kana ikrel

sa schádzajú Rómovia nielen z nášho regiónu, ale aj z iných častí Slovenska. Pri takýchto udalostiach sa zdvorilosť strieda so zdvorilosťou - je to nádhera!

Pri krstinách - *keretčígo* sa bez súhlasu oboch kmotrovcov nesmie nič urobiť ani povedať. Ak chce niekto niečo povedať, musí požiadať o dovoľenie, a môže prehovoriť iba vtedy, ak mu to povolia obaja kmotrovci. Vyzerá to asi takto: „Prepáčte, Rómovia, nech vám dá Boh zdravia a šťastia, a najviac nech sú zdraví a šťastní obaja kmotrovci, dovoľte mi, aby som prispel k dobrej nálade.“ Ak takto prehovoríte pri takýchto príležitostiach, stretnete sa u ostatných Rómov s pochopením a úctou.

Zdvorilosť je veľmi dôležitá aj na svadbách, kde sa používa tá istá veta, akú som uviedol pri krstinách s tým rozdielom, že sa slovo „kmotrovci“ zamení za slovo „svatovci“, pretože povolenie sa pýta vždy od organizátorov hostiny.

Inak sa postupuje pri karochoch, kde je v rodine po zosnulom žiaľ a plač, a preto aj zdvorilosť musí byť pri takýchto udalostiach primeraná príležitosti, k akej sa Rómovia zišli. Preto sa najčastejšie používa táto veta: „Rómovia, čo teraz poviem, nech je na jeho večnú pamiatku.“ Tu sa v reči najviac spomína Boh a zosnulý, pretože radosť sa nesmie nič povedať. Hovorí sa i táto veta: „Rómovia, buďte zdraví a šťastní, nech Boh nedopustí, aby sme sa pri takýchto udalostiach stretávali často, nech sa radšej stretávame na krstinách či svadbách!“

Neviem, či bola zdvorilosť Rómom niekým daná, ale myslím si, že to v nás je a že nás to nikdy neopustí. V našom spoločenstve sa hovorí, že Róm, ktorý zachováva úctu a zdvorilosť, nemôže byť považovaný za hlupáka. Nesmie však zabudnúť tento zvyk odovzdávať

ánde i páťiv. Paša kodo nášťik bis-
trel pe kodo, hoď te del la perdal pes-
ke šavourenge - ávrejsar
o goďaverimo bi la páťivako nášťik
avlas goďaverimo.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Anstand

Vor Kleidung, Charakter und Intelligenz wird das Ansehen eines Rom und damit sein Roma-
tum stark von seinem Anstandsverhalten geprägt.
Die Begrüßungsformeln unterscheiden normale
Roma von Hochangesehenen. Das Zeremonial
für eine einfache Einladung zum Essen und für

d'alším pokoleniam - inak by múdrost
bez úcty nemohla byť múdroťou.

die nachfolgende Danksagung ist streng formali-
siert. Hier wie auch bei zentralen Teilen von Taufe,
Hochzeit oder Beerdigung sind die Wortfolgen
fest vorgeschrieben und bringen dadurch die
Achtung den betreffenden Personen oder die
Aussergewöhnlichkeit der Situation zum Aus-
druck. Der Anstand steckt in den Roma, muss
aber auch gepflegt werden.

P. Wagner

Gunilla LUNDGREN

„CIKÁNSKÝ BARON“ ARTHUR THESLEFF

Fotografie provázející tento článek pocházejí z Thesleffova archivu uloženého v Královské knihovně ve Stockholmu. S laskavým svolením jejího vedení je otiskujeme. U většiny z nich není uveden rok, kdy byly pořízeny, ani jméno jejich autora. Většinou však zachycují život Romů z konce minulého a začátku tohoto století.

(pozn. red.)

Arthur Thesleff se narodil v roce 1871 v měšťanské rodině ve Finsku. Jeho otec byl plukovník. Arthur se už jako malý chlapec velmi zajímal o přírodní vědy. V přírodě ho nejvíce upoutávaly houby, rostliny a stromy. V mládí napsal knihu s názvem „FINLANDS FÖRNÄMSTA ÄTLIGA SVAMPAR“ (Nejvznešenější jedlé houby Finska).

Zajímal se též hodně o cestování a ve své fantazii navštěvoval různá místa světa - hory Tibetu, Saharu i ostrov Madagaskar. Jeho sny ho tak pohltily, že mu kamarádi začali říkat „Madagaskar“. Později pak dostal další přezdívky, jako např. „Houba - Thesleff“ nebo „Cikánský baron“. I když se jeho studiím nikdy nedostalo akademického ocenění, v dnešní době je uznáván a vzpomíná se na něho jako na mimořádného etnografa a jazykovědce.

Když Thesleff cestoval po Finsku, potkával na venkově Romy - Kale. Pilně si zapisoval jejich písničky, povídky, slovíčka a v roce 1901 vydal slovník „WÖRTERBUCH

Poslední dánští Romové

DES DIALEKTES DER FINLÄNDISCHEN ZIGEUNER" (Slovník dialektu finských Romů).

Ale jeho cesty ho vedly dál: do Rakouska, do severní Afriky a na jih Španělska. Později cestoval do Ruska, Polska a do Baltských zemí, kde hodně fotografoval, sbíral písničky a povídky. Necestoval jako privilegovaný učenec, nýbrž jedl, pil a spal u lidí, s kterými se seznámil. Obvykle chodil špinavý a otrhaný, a tak dostal další přezdívku „Blondatý bandita“. Pro svůj excentrický způsob života a zvláštní povahu nebyl přijat akademickým světem. Když byl vystaven politickým urážkám, rozhodl se opustit Finsko.

Thesleff se také zajímal o politiku. Když s ním lidé diskutovali o politických záležitostech, obvykle citoval Nietzscheho: „Zemská kůra trpí ekzémem - lidským rodem“.

V roce 1904 emigroval do Švédska a později do Argentiny, kde v úrodném kraji založil farmu Misiones. Chtěl se zúčastnit přírodovědné expedice financované argentinskou vládou, avšak tento záměr se neuskutečnil. Za několik let Thesleff opustil svou ženu i farmu, do které vložil všechny své úspory.

Všichni se mu začali posmívat, noviny byly plné článků o „Cikánském baronovi“, avšak měl štěstí: O jeho znalosti projevila zájem londýnská „Gypsy Lore Society“. Za pomoci Thesleffova slovníku se totiž podařilo přeložit vzácný romský dokument z 16. století. Thesleff dostal od „Gypsy Lore Society“ nabídku ke spolupráci. Okamžitě měl v hlavě plány, jak tuto společnost změnit na instituci, která by shromažďovala údaje o Romech ze všech zemí světa a která by podporovala, bránila a vzdělávala romské obyvatelstvo. O jeho práci se objevilo několik článků v novinách. Thesleff rovněž přednášel a jeho znalosti dosáhly ocenění.

Vzápětí měl Thesleff další plán: Ve Stockholmu se chtěl naučit „zlodějské hantýrce“ a začal na tom pracovat, jak byl zvyklý. Žil s lidmi, od kterých se chtěl něco naučit,

Sofia, romská čtvrť

čas od času byl spolu s nimi zadržen pro špatné chování, ale v roce 1912 vydal knihu „STOCKHOLMS FÖRBRYTARSPRAK OCH LÄRRE SLANG“ (Stockholmský kriminální slang). A podobně jako romský slovník vzbudil určité nepřátelství ze strany některých

Sedmíhradsko

Rumunsko

Uhersko

Rumunsko

Turecko

Romů, slovník kriminálního slangu vzbudil nepřátelství ze strany některých jeho známých v barech, hostincích a celách.

Další ranou osudu pro Thesleffa byl rozpad „Gypsy Lore Society“, jíž se stal předsedou. A konečně, když byla zamítnuta jeho žádost o švédské státní občanství, propadl alkoholismu. Zemřel v roce 1920 ve Stockholmu.

Jeho dům byl něco mezi muzeem a vetešnictvím, kde bylo možno nalézt tesáky hrochů, pštrosí vejce, zuby jelenů a divokých prasat. Stěny byly vyzdobeny noži od Romů, jedovatými šípy a oštěpy z Paraguaie, kůžemi a rohy z různých záhadných zvířat, ale i např. z nenarozeného telete. Tyto podivuhodné předměty se tu povalovaly mezi různými rukopisy, obrazy madon a památkami z pyramid.

Mnoho z toho, co Thesleff napsal, nebylo vydáno. Když zemřel, dostaly se jeho fotografie a dokumenty do Královské knihovny ve Stockholmu, kde se uchovávají dodnes. Přestože způsob, jakým Thesleff psal o Romech, by se dnes mohl zdát zastaralý, ba dokonce rasistický, je zřejmé, že měl pro Romy vřelé sympatie. Mnohokrát je podpořil a pomáhal jim, i když měl třeba poslední pěťák. Často říkával, že nejšťastnější léta jeho života byla léta strávená mezi Romy.

Přeložila A. Červeňáková

Romové v jižním Srbsku, r. 1903

Turecko

Rumunsko

Rumunsko

SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA

Milan DEMETER

Povídky a novely Milana Demetera rozhodně nepatří k „salónní literatuře“. Jsou ze života. Nikoli ze života běžných Romů či gádžů, ale přesto ze života. Ne každý má to štěstí prožít dětství v láskyplném kruhu svých nejbližších. Život člověka, který v dětství nepoznal lásku, se pak často ubírá směrem, který si sám nepřejí... O to víc o směru své životní pouti, o svém osudu přemýšlí... Tak jako Milan Demeter, který nám v poslední době zaslal z výkonu trestu několik dopisů a ukázek své literární tvorby, z níž vybíráme dvě povídky.

Abychom trochu přiblížili jeho životní osudy, uvádíme též jeho fiktivní dopis matce.

Maminko!

Píšu Ti z vězení. Dostal jsem doživotní trest. Jelikož vím, že takový trest neunesu, spáchám sebevraždu. Loučím se s Tebou s pocitem kruté nenávisti. Ty nejsi a nikdy jsi nebyla moje máma. Byla jsi spíše mámou se satanskou maskou bestie.

Táta byl ožrala, jeho rodinnou jistotou byla hospoda. Přesto mě občas jako malého kluka pohládil. Snad jak byl ožralej, ani o tom nevěděl. Ale mně to moc pomohlo.

Potom táta umřel na raka. Nebylo mi ho líto, bylo mi jen smutno.

A Ty jsi pak začala chlastat a vodit si chlapy do postele. Pro mne jsi byla ožralá děvka. Ani jsi nevěděla, že máš syna, kterej si přál mámu, pohlázení... Jen tak jít do parku... Nikdy jsi mi nevyprávěla pohádku.

Udělala jsi mi z dětství peklo. Mí spolužáci si ve škole hráli a po škole měli svůj dětskej svět.

I já jsem byl dítě, ale vlastně už dospělej. Musel jsem uklízet byt po Tvých mejdanech, starat se o Tebe, protože jsi často nebyla schopna jít ani na WC. Musel jsem se starat o jídlo. Všechny prachy jsi prochlastala a ze mne udělala zloděje. V samoobsluhách jsem kradl jídlo, v autobusech peněženky. Jen proto, abychom neumřeli hladu.

Mami, ani nevíš, že mým přáním bylo stát se doktorem. Místo toho mám titul „recidivista“.

Ve škole se mi spolužáci smáli, že mám mámu kurvu. Denně jsem plakal, když jsem šel ze školy.

Mami, pamatuješ, jak jsem byl v nemocnici s poraněnou hlavou? Ted' už Ti to můžu napsat. Neupadl jsem jen tak, ale z hladu a z únavy. Jednou jsi mě zbila, až mi tekla krev, protože jsem nebyl ve škole. A víš proč jsem tam nebyl? Byl jsem na VB. Chytili mě při krádeži v krámě. Nekradl jsem čokoládu ani bombóny, chtěl jsem ukrást mlíko.

A pak jsem odešel z domova. Ty sis toho, mami, ani moc nevšimla. Potloukal jsem se jen tak, bez cíle. Ani děvče jsem neměl. Měl jsem k holkám odpor, když jsem si vzpomněl na Tebe...

A pak jsem jednoho dne zabil dvě prostitutky z E-55. Vlastně já nezabil je, já v nich zabil Tebe, mami!

Maminko, jestli budeš střízlivá, až budeš číst tenhle dopis, mám k tobě poslední prosbu: Vem ho a dej mu pusu! Aspoň jednou v životě mi vlastní máma dá pusu, která mi právem patří!

Sbohem, Tvůj syn.

P.S. A promiň, že jsem se narodil.

KVĚTA

Sedím na zemi, koukám se na ni: Bože, jak je krásná! Jak sladce spí... Známe se tři dny. Vím jen, že se jmenuje Květa a že studuje pajdák. Nezajímá mě to. I kdyby to byla somračka nebo šlapka, hlavní, že je moje.

Najednou zvoní zvonek: „Do prdele,“ říkám si, „kdo mě to otravuje?“ Jdu otevřít dveře: A hele, policajti! Tak ty tady scházeli!

„Co si přejete?“ povídám. Koukali na mě jako bulíci, pak říkají: „Nedělej z nás blbce a dej nám tu holku. Musí jít domů.“

A já nato: „To je snad moje soukromá věc. A její.“

A policajti mi řekli: „Ty asi nevíš, koho máš doma. Je to dcera poslance ČNR. Máme příkaz ji přivést domů.“

Květa seděla na posteli, plakala a prosila, abych ji policajtům nevydával, že domů nechce. A že mě miluje.

Policajti mě nahnali do rohu. Když nedám Květu, tak mě zašijou. Měli na mě trumfy a já to věděl.

Zachoval jsem se svinsky a Květu jsem jim dal.

Hodinu nato spáchala doma ve vaně sebevraždu.

Když jsem stál u jejího hrobu s kytkou v ruce, přišel ke mně pán, taky měl v ruce kytku.

Položil ji na hrob a pak se ke mně otočil: „Než bych dal svou dceru cikánovi, tak jsem rád, že tady leží.“

Po tváři mi tekly slzy, přesto jsem se zmohl na to, abych se usmál a řekl mu: „Běž do prdele, ty poslanče!“

VOLÁNÍ DO TMY

Už abych byl doma! Juj, pustím si teplou vodu, něco málo dám do žaludku a pak šup do postele! Ještě pár kroků a jsem doma. Je půlnoc.

V tuhle noční dobu jsem se vracíval domů skoro pokaždý, buďto opilej, nebo s kamarády, nebo s nějakou děvkou. Ne z lásky, jen pro tělesnou potravu.

Najednou zaslechnu za rohem baráku zoufalej pláč. Pomalu tam nakouknu - a hele: Tři frajeři kroutí ruce nějaký holce. Že by znásilnění? Nebo taky ožralové? Ale vždyť já ty kluky znám! Tak jdu k nim a říkám: „Copak, kluci, krotíte laň?“

Vtom se ke mně ta holka otočila. Byla hrozně špinavá, jak ji vláčeli po zemi. Byla možná i hezká, ale přes tu špínu to nebylo vidět. A taky byla noc.

Povídá: „Pane, prosím vás, ať mě nechají! Já musím domů!“

Do prdele, co teď? „Hele, kluci, co s tou holkou chcete?“

„No trochu rozkoše nezaškodí. Chcem ji trochu ošukat. A ty vodprejskni, nebo si tě podáme taky, vole!“ povídá ten nejstarší. V duchu jsem se usmál. Asi zapomněli, že jsem kluk z ulice, a k tomu pasák. Nůž jsem měl pořád u sebe.

A tak jsem udělal krok k tomu nejstaršímu a cynicky mu povídám do ksichtu: „Tak to zkus, ty buzerante! A koukejte tu holku pustit!“ Pomalu se blížím k dívce, zbylí dva jí pořád kroutili ruce dozadu. Najednou jsem ucítil ránu do hlavy. Otočím se - a to bylo osudové: V břiše jsem ucítil prudkou bolest, byl to nůž. Klekl jsem si na kolena, rukama se chytil za břicho a čekal, až se na mě ti vlci zase vrhnou. Jenže oni pustili holku a začali křičet na toho třetího: „Ty pitomče! Víš, kohos nakrmil? Pasáka Bertého! Teď budem mít problémy s pasákama! Honem, mizíme!“

Bolest už necítím, dokonce je mi teplo a kolem se rozhostilo krásné ticho. Pak se ozve koktavý hlas: „Je ti něco?“ Stála tam ta dívka.

„Nestarej se a padej domů!“ Ale ona naopak přistoupila blíž, přiklekla ke mně na zem a povídá: „Proboha, vždyť krvácíš! Zavolám sanitku! Musíš do nemocnice!“

„Hovno musím. A ty zmiz, nebo tě znásilním já.“

Poprvé se usmála, já taky a povídám: „Bydlím kousek odtud.“

Chtěl jsem vstát, ale zase se mi podlomily nohy a znovu jsem klečel.

„Pojď, pomůžu ti, chyt' se mě okolo krku!“ A tak jsem se chytil a došli jsme až k mým domovním dveřím. Povídám: „Pojď dál, musíš se dát do pořádku. Jseš špinavá jako somračka!“ Všiml jsem si, že kdykoli jsem řekl něco sprostého, začervenala se.

„Kde máš lékárníčku?“ zeptala se a já ukázal do koupelny. Mezitím jsem si svlík tričko, bylo celé od krve. Když přinesla lékárníčku a viděla mé břicho, začala se celá třást a nevěděla, co má dělat.

„Nečum na to, vyndej fáč a takovej žlutej prášek a zavaž to! Bez umytí!“ Děla-la vše, jak jsem řekl, a přitom jí tekly slzy. Nevím proč, ani mě to nezajímalo.

„Běž do koupelny a dej se do pořádku. Já zatím udělám kafe.“

Za čtvrt hodiny vyšla z koupelny - jaká proměna! To je kus baby! Potají jsem si ji prohlížel, ale nedal jsem znát, jak se mi líbí.

„Jak se jmenuješ?“

„Štěpánka.“

„Hezké jméno... Víš co, zavolám taxíka, aby si vaši nedělali starosti.“

„To ne, já bydlím na koleji.“

„Co studuješ?“

„Říká ti něco právnická fakulta?“

V duchu jsem si řekl: Jaj, holčičko, to víš, že znám práva... Jenže z druhý strany.

Pak jsem ji vzal za ruce: „Víš, já ty kluky znám, ale neprásknu je. Oni na mě vědí dost. Stačilo by to na pár let kriminálu. A po tom, co mi dnes provedli, už patří mně, ne zákonu. Trestu se nevyhnou.“

Položila mi ruce na ramena, dlouze mě políbila a utekla z bytu.

Šel jsem k oknu, abych ji ještě zahlédl.

Rozednívalo se a lidé spěchali do práce.

Za měsíc jsem byl zase fit. Mý holky mě daly do pořádku. Z těch třech frajerů, co mě napadli, jsem udělal děvčata s mužskou postavou. Právem mě nenávidí.

Uběhla delší doba a zase jsem v tom lítal: vazba, na krku kuplířství, šlapky. Práskla mě konkurence. Běžná věc. Boj o větší působiště.

Pak se stal zázrak. Do vazby za mnou přišel prokurátor. Hodil papír na stůl a řekl: „Podepiš to a jseš volnej. Jsme si kvit. Účty jsou vyrovnaný.“

Nic jsem nechápal, ale podepsal jsem to.

Vězeňská brána za mnou zaklapla, já si odpliv a vykročil. Najednou cítím na rameni dívčí dotyk. Hele, Štěpánka!

„Dala bych si kafe.“

Ukázal jsem na bránu vězení a povídám: „Tam vám daj, slečno, tolik kafe, že ho budete čúrat.“

Pak nevím, kdo začal, ale začali jsme se líbat a kašlali na lidi.

„Můžu dnes spát u tebe?“ zašeptala. „Ale pod jednou podmínkou: že nebudeme spát!“

Ráno připravuju snídani a vykládám, jak ten starej dědek, ten prokurátor, vykládal, že jsme si kvit, a pustil mě z vazby.

Dala se do smíchu... „Ten starej dědek, to je můj táta. On si totiž někdy nosí práci domů a já mu pomáhám. Viděla jsem tvý papíry, věděla jsem, že jseš ve vazbě... a tak jsem mu všechno řekla. Řekla jsem mu, jaks mě zachránil... Miluju tě a chci s tebou být. Mám jen jednu podmínku: Najdi si slušnou práci. Nesmíš být pasák! Do večera si všechno rozmysli. Tady je moje telefonní číslo a zavolej mi, jak ses rozhod.“

Celý den jsem pak seděl u okna. Jen tak. Věděl jsem, že to je konec.

Telefonní číslo jsem spálil, ale u srdce mi nebylo dobře.

Možná jsem jí zachránil život, ale ona je anděl a já darebák. Aby byla šťastná, musí na mě zapomenout!

PORTRÉTY

O YANKO LE REDŽOSKO - PROF. DR. IAN HANCOCK

Prof. Dr. Ian Hancock je bezesporu nejpřednější romský vědec. Přednáší na Texasské Univerzitě v Austinu, USA. Vysokou odbornost prokázal zejména v lingvistice (napsal řadu vynikajících prací o kreolských jazycích a o romštině) a v historii Romů. Yanko le Redžosko, jak profesora Hancocka nazývají Romové, se nevěnuje pouze odborné práci, ale na všech frontách bojuje i za práva Romů. Reprezentuje mezinárodní romskou organizaci Romani Union v OSN, je prezidentem americké romské organizace International Roma Federation, pracuje v organizaci PERRAC (Project on Ethnic relations Romani advisory council). Prof. Ian Hancock napsal okolo 180 publikací o Romech, o romské historii, o romském jazyce a o lidských právech Romů. Romům dává své vědění, své srdce, svůj život, usiluje o to, aby se Romům naplno otevřela cesta ke štěstí, a toto úsilí mu dává sílu žít.

Otiskujeme autobiografii profesora Iana Hancocka, kterou napsal pro Romano džaniben v zobecňujícím se jazyce amerických Romů, jehož základem je zejména kalderašský dialekt.

MI FAMILIJA

Me bijandilem ande Anglija ando berš 1942, kana panda džalas pe o Dujto Maripe ande Eropa. Dži k'adjes dav me parikerimata le Devleske, ke mukhle anda o Ungriko Them me perinturja dosta ranes, ke či džangljam o Porrajmos.

Me prindžara ma sar dopaš Rumungro thaj dopaš Romaničal. Me da-deski rig avili katar la cerhate la familijaki Imre Bencsi. Adjes e familija Bencsi tradel ande o nordovesto la Ungrijako paša o foro Mosonmagyáróvar, maškar o kanalo Einser thaj e len Rábca, paša e avstrijani granica. Vuni njamura vi bešen ande o foro Uj Pest taj ande e romani mahala Erszebet ande Budapešta, kaj si lende adjes cini vista-va: duj mekanikalne grasta (te šaj an-klen le gadže) thaj ekh puškaki galerija.

Gelo o Bencsi Imre peska romnjasa ka e Anglija cca. 1870, do avre romane familijenca: e familija Laszlo taj e familija Kocs. Ande kodja vramja but Romungre mukhle o Ungriko them thaj tradine ka o vesto - ke Francija, ke Anglija thaj ke Amerika. Amaro reprezentanto ando Holocaust Memorial Muezum, o Bill Duna, si Rom Rumungro, kaski familija aresli ande Amerika anda sa gadja migracija.

Sas le Imreste duj čheja, e Marija thaj e Sara. S'ol duj bijandile and'ekh vurdon ande e mahala Wesminster andre Londra. E Marija ljas romes katar le Romaničalonde ande Anglija, Rom kaj bučhilo Luther. Le Lutheroski familija sas la baro velgoro, sa phabulo anda o arsono ando berš 1913.

Sas le Lutheroste thaj la Marijate trln čhave, jekh anda lende sas mo papo, o Marko. Me hramosardam vuni paramiča pa leste ande o žurnalo Lacio drom (decembro 1985). Kana terno sas, gilablas thaj bavitilas le gadžen ande le Razzy Beachoski

MOJE RODINA

Narodil jsem se v Anglii v roce 1942, když v Evropě stále ještě zuřila druhá světová válka. Dodnes děkuji Bohu, že dopustil, aby se mí rodiče zavčas vystěhovali z Maďarska, takže jsme nezažili holokaust.

Považuji se za polovičního Rumungra a polovičního Romaničala.

Otcovův rod pochází z jedné větve (dosl. z *jednoho stanu*) rodiny Imra Bencsiho. Dnes se Bencsiovi pohybují na severozápadě Maďarska v okolí města Mosonmagyáróvaru, mezi kanálem Eisnerem a řekou Rábou u rakouských hranic. Někteří příbuzní bydlí ve městě Uj Pest a také v romské čtvrti Erzsebet v Budapešti, kde mají malý zábavní parčík: dva mechanické koně a střelnici.

Imre Bencsi se přistěhoval do Anglie asi v roce 1870, a to se svou ženou a dvěma dalšími romskými rodinami: s rodinou Laszlo a Kocs. V té době opustilo Uhry mnoho Rumungrů - odjeli na Západ - do Francie, do Anglie a do Ameriky. Náš zástupce v Holocaust Memorial muzeu, Bill Duna, je Rumungro, jehož rodina se dostala do Ameriky právě v této emigrační vlně.

Imre Bencsi měl dvě dcery - Marii a Sáru. Obě se narodily ve voze v Londýně ve čtvrti Westminsteru. Marie se vdala za anglického Romaničala, jmenoval se Luther. Lutherova rodina měla obrovský kolotoč, který jim však shořel při požáru v roce 1913.

Luther a Marie měli tři děti, jedno z nich byl můj dědeček Marko. Napsal jsem o něm několik povídek do časopisu *Lacio Drom* (prosinec 1985). Když byl mladý, zpíval a bavitel gádže v zábavním parku Razzyho Beache u Londýna. Když zestárl, živil se jako krysař. Za ženu měl Gertrudu, jejíž otec pocházel

vistava paša e Londra. Pala ke phurilo, sas krisažo. Leski romni sas e Gertrude, kasko dad sas anda e bari romaničalaki familija King thaj kaski dej sas gadži. Le Markoske glate sas e Neli, e Mavis, o Frederik (kaj ljas o Del) thaj o Redžo, murro dad. Bijandilo ando 1911 berš.

O Marko sas vi „tipster“ ando mišto džanglo zavodišto Epsom - o „Marko the Tip“ bučhilo. „Tipster“ si dženo, kaj bitjinel predikciji pe savo grast nerila ando prastape. Kodofjalo buti naj legalno thaj e raja avile thaj line avri lendar me dades, kana sas les numaj šov berš, thaj bičhade les ka ekh institucija akhardi e Caldecott Community. But romane glati sas ande kodja institucija. Kana dešutrinengo sas, našlo muro dad kodole thanestar thaj arakhlas butji sar berari. Kerdjas kodja de but berš, dži ka haznisardas o Baro Maripe. Ato-ska arakhlas buti sar bitjinari phirindoj, paperi bitjinelas. Ando berš 1939 anurisa-jlo murra da, e Kathleen. Lako dad sas Romaničal, laki dej gadži erlandaki. Sar hramosardem ande o Lacio Drom, le Romaničelurja zorales na mangle te hamon pe le strejinone Romenca. Laki familija či kamelas murra dadeska, murre dadeski familija či kamlas murra daki. Kana aviljam kethanes (numaj Kričune thaj Patradže), sagda marde pen. Anda kodo biamalipe, činadja mo dad ando berš 1957 te angerel ku sa e familija e Anglija ke Kanada.

AMARO TRAJO ANDO NEVO THEM

Dešuštarengo simas. Tradjam ke vestuni Kanada, kaj arakhljam kher and'ekh cino gavorro. Duj aver Rroma feri bešle kothe, vi Rromungre, kaj sas so' l duj taksjange tradarja. So me simas korkorrutno! Murri dej thodjas man and'ekh škola, kaj bešlem de duj

z velké romaničalské rodiny Kingů a jejíž matka byla gádži. Markovy děti se jmenovaly Nela, Mavis, Frederik (kterého si vzal Bůh) a Redžo, můj otec. Narodil se v roce 1911.

Marko byl „tipster“ na známé dostihové dráze v Epsonu - říkalo se mu „Marko Tip“. „Tipster“ je člověk, který prodává typy na to, který kůň vyhraje závod. Není to zrovna legální způsob obživy, a tak jednoho dne přišli nějací pánové a sebrali mého otce - když mu bylo asi šest let - a poslali ho do ústavu zvaného Caldecott community. V tomhle ústavu bylo i mnoho jiných romských dětí.

Když bylo otci třináct let, utekl odtamtud a uchytil se jako námořník. Tohle zaměstnání vykonával mnoho let, až do začátku druhé světové války. Pak si našel práci jako obchodní cestující. Prodával papír. V roce 1939 se oženil s mou maminkou Kathleen. Její otec byl Romaničal a matka Neromka z Irska. Jak už jsem psal v časopise *Lacio Drom*, Romaničalové se strašně neradi mísili s cizími Romy. A tak příbuzní mého otce nechtěli mou matku a příbuzní mé matky zase nechtěli mého otce. Kdykoli se setkali (a to bývalo jen o Vánocích a o Velikonocích), vždycky došlo ke rvačce. Tohle nepřátelství dohnalo mého otce k tomu, že odešel s rodinou do Kanady.

NÁŠ ŽIVOT V NOVÉ ZEMI

Když jsme odjeli do západní Kanady, bylo mi čtrnáct let. Našli jsme si tam domek v malé vesničce. Bydleli tu jenom dvě romské rodiny, Rumungrové, a oba muži byli taxikáři. Jak já se tu cítil osamělý! Matka mě dala do školy, kde jsem vysedával dva roky, ale vůbec mě to tam nebavilo. Neuměl

Kolotoč autorova pradědečka Luthera

foto: autorův archiv

berš, numa zorales na plačaja ma. Či haljardem, sar te ankerdjuva ma maškar sa kol rakle thaj raklja. Čačunes, ande Anglija vi me gelem ande škola, numa sa' l rakle sas and'ekh than, thaj sa' l raklja and'ekh aver. Či simas hamome. Pala duj berš me mukhlem e škola te arakhav butji.

E pervo butji, kaj arakhlem, sas te bikinav mekhanikalne prama le mobiljenge. Atunči me rakhlem aver butji, kana kerdem avcinaki konstrukcija. Atunči avilo ekh vistava k'amaro foro, akhardo Western Shows thaj me neri-sardem lenca, te kerav opre thaj te kerav tele o „baro kolo“, rrota skamenenca te tradel pe peste. Kodja vistava tradine dži ke Kolombija Britanika aj kajgodi ande vestuni Kanada.

Zumadem palpale te džav ande škola, numa pal o pandž šov maseka m'ekh data mukhlem la, thaj arakhlem aver butji sar fotografi le foroske divesune žurnaloske thaj pala kodo me kerdem love te kerav šukar sičarimata ande fejastri le bare dučanoske Sears. Vrjamasa kerdemas dosta lo-

jsem se včlenit mezi neromské děti. V Anglii jsem taky chodil do školy, jenomže tam nebyly smíšené školy: chlapci zvlášť a děvčata zvlášť. Po dvou letech jsem nechal školy a našel jsem si práci.

První zaměstnání, které jsem sehnal, byl prodej automobilových součástek. Nato jsem si našel další práci při montáži ocelových konstrukcí. Potom k nám do města přijel zábavní podnik Western Shows a já začal dělat s nimi. Pomáhal jsem při stavění ruského kola, montoval dohromady kola a sedátka. Tenhle zábavní podnik putoval až do Britské Kolumbie a po celé západní Kanadě.

Znova jsem zkusil chodit do školy, ale po pěti šesti měsících jsem toho nechal a našel si další práci, tentokrát jako fotograf v městském denníku. A hned nato jsem si začal vydělávat jako aranžér výkladů ve velkém obchodním domě Sears. Časem jsem vydělával tolik peněz, že jsem se mohl vrátit do Evropy. A tak jsme se ještě s jedním kamarádem, gádžem - jmenoval se

ve te avav pale ande Eropa. Apo ande juli 1961 berš me thaj ekh amal, ekh gadžo, kaj bučhajlo o Kenneth Lundgren, svedo-kanadjano katar familija migratime sar murri, teljardjam karing e Eropa.

O DŽAJIPE KE EROPA

Anglunes geljam sude ke Amerika. Rudžisardem mobiljendar thaj vi rjate aj sutjam po autobus Greyhound maškar le forurja. Dikhlijam e Šikaga, e Philadelphija, e Nevi Jorka thaj o Boston, kaj ljam ladža. O Kenneth thaj me samas ande kajutica chor, chor ando bero, tela o pani. E ladža geli katar o Boston ko Halifax ande Kanada. Maj jekh tordipe ande o St. Džons, Njúfoundlend, taj goreste mukhljam e Nordamerika.

Nas turistangi ladža, nakladno bero sas, thaj nas leste but kajuti vaj but pasažeri. Trival sako djes chaljam amenge ando ristorango. Le ačhimata vrjamake nas khanči te keras, leda te pijas, te sovas, te džinas(genas) vaj te bašavas strumenti. E rrakija sas jeftino po bero. Nas taksa, thaj e posadka pilem but. Ulanditko bero sas thaj o jekorro pimos sas o „genever“. Murro amal o Kenneth sas muzikanto, bašadja gitara, thaj sorro djes (thaj sorro rat) bešljam la posadkasa telal palubi gilabajndoj, bašajindoj, pijindoj.

O bero amaro gelo anglunes ke Ulandija, ko Rotterdam, atunči ke Anglija, ko Liverpool. Kotkar ljam džedžeš karing e Londra.

ANDE ANGLIJA

Ke murro amal sas muzikanto, strazo arakhlijas butji jekha ansamblasa akhardi „The Outlaws“. Pala kodo či maj

Kenneth Lundgren a pocházel ze švédsko-kanadské rodiny emigrantů, jako jsme byli my - vypravili v červenci 1961 do Evropy.

CESTA DO EVROPY

Nejprve jsme se vydali na jih, do USA. Jeli jsme autostopem a v noci jsme případně spali v autobuse Greyhound na cestě mezi jednotlivými městy. Prohlídli jsme si Chicago, Philadelphii, New York a Boston, kde jsme nasedli na loď. Měli jsme s Kennethem kajutku hluboko, hluboko ve spodní části lodi, pod vodou. Loď jela z Bostonu do kanadského Halifaxu. Pak ještě jedna zastávka v St. Johnes v Newfoundlandu, a konečně jsme opustili Ameriku!

Nebyla to turistická loď, nýbrž nákladní parník. Neměl mnoho kajut ani mnoho pasažérů. Jedli jsme třikrát denně v restauraci. Zbytek času nebylo co dělat, mohli jsme jediné pít, spát, číst anebo hrát. Alkohol byl na lodi laciný, nebyl zdaněný, a tak jsme toho s posádkou vypili dost. Byla to holandská loď a jako jediné pití tam měli džin. Můj kamarád Kenneth byl muzikant, hrál na kytaru, a tak jsme celé dny (a celé noci) vysedávali s posádkou, zpívali, hráli a pili.

Naše loď jela napřed do Holandska, do Rotterdamu, odtamtud do Anglie, do Liverpoolu. Tam jsme nasedli na rychlík do Londýna.

V ANGLII

Můj přítel byl muzikant, a tak si našel brzo zaměstnání ve skupině „The Outlaws“. Od té doby jsem ho nevídal

dikhlem les butivar, numa de vuni maseka me munšisardem sar lengi dromeski gazda, sako kurko džanas kajgodi ande Britanija, daži ko Njamco, ačharal bi-mango. So me simas te kerav? Arakhlem murro njamon ande Londra thaj sako trin štar kurke gelem me te bešav lenca taj te chav lenca. Numa lengo trajo, te phenav o čačimos, sas desa lokorro, desa konzervativno. Kothal me avilem amales le avre dženenca ande o kher, kaj bešlem. E mahala ande Londra kaj trajisardem, sas sa imigranturja, e maj but katar e Afrika, o Karibjano, e Pharatija (Indija) thaj e Erlandija. Ando kher amaro sas džene katargodi - cino United Nations sas.

Jekh gadžo ando kher sas študento produkcijake televizjonoski. Lelas vov kurzo fotografikano ando universiteto thaj me simas vi fotografi, kana trajivas ande Kanada. Sas amenge inčerežipe hulado. O gadžo kado bučhilo o Herbert thaj Afrikano sas katar e Sierra Leone. Vunivar me thaj o Herbert džasas ande kirčma te pijas amenge thaj aviljam lače amala. Sar nakhli e vrjamja, me mladilem maj kaljorren katar lesko them thaj von akharde man lende, te chav thaj te džav lende šastonde.

SITJOV EKH NEVI ČHIB

Kanagodi samas khetane me thaj o Herbert, vrakerdjam anglicicka. Numa kana sas peske amalenca, von vrakerde pengi čhib, o „krio“. Zorales me mangleme te sitjov godja čhib. Gelem me ko kliškari te rodav gramatika, ma khanči. Gelem ke biblioteka, ma khanči. Konik šoha hromosardjas kliška pa kadja čhib. Man nas gramatika, man nas alavari. So simas me te kerav? Me kindem kliškica nange patranca thaj thodem me te kidav sa l alava, kaj te sitjov kodja čhib. Pala ekh berš miš-

často, až za pár měsíců jsem jim začal dělat zájezdového manažera. Každý měsíc vyjížděli někam po Británii, dokonce až do Německa, ale beze mě. Co jsem měl dělat? Vyhledal jsem své příbuzné v Londýně a každé tři čtyři týdny jsem se k nim chodil najíst a vyspat. Jenomže jejich způsob života, abych řekl pravdu, byl poněkud nudný a konzervativní. Proto jsem se začal přátelit s jinými lidmi v domě. V londýnské čtvrti, ve které jsem žil, bydleli sami emigranti, poněvímce z Afriky, z karibské oblasti, z Indie a z Irska. V našem domě byli lidé odevšad - malé Spojené Národy.

Jeden mladík z našeho domu studoval televizní produkci. Navštěvoval na univerzitě fotografický kurz, a já jsem se přece v Kanadě také zabýval fotografií! Měli jsme společné zájmy. Jmenoval se Herbert a pocházel ze Sierry Leone. Občas jsme si šli s Herbertem trochu popít do hospody a stali jsme se dobrými přáteli. Časem jsem se seznámil s dalšími černochoy z jeho země a ti mě hostili a zvali na své večírky.

UČÍM SE NOVÉMU JAZYKU

Kdykoli jsme byli s Herbertem sami, mluvili jsme anglicky. Když ale byl mezi svými přáteli, hovořili spolu kreolštinou. Měl jsem obrovskou touhu se tomuto jazyku naučit. Šel jsem si do knihkupectví sehnat gramatiku, nebyla. Šel jsem do knihovny - taky nic! O tomhle jazyce nebylo nikdy nic napsáno! Neměl jsem ani gramatiku, ani slovník. Co jsem mohl dělat? A tak jsem si koupil sešit a začal si zapisovat slovíčka, abych se ten jazyk

to hatjardem o krio. Vrakerdem les sar panji.

Le afrikane džene, save džanglem, sa inčerežnime sas, ke sitjalemas lengi čhib. Daži maj inčerežnime sas te dikhen, ke dastisardem te hramov la. Zorales phučle mandar, te šampiv murri kliškica. Či džanglem, so te kerav, nas ma kak eksperenci-ja kodolestar. Jekheste anda lende sas njamo, kaj sas profesoro vizitindoj ando Univerziteto Leeds. O Eldred Jones bučhljas. Vov sas specialisto po Shakespeare, numa hramosardjas vi vuni artiklurja pa e kriolaki čhib.

„Sar te na hramos leste“, phučle mandar von. Kothal leske me tradem lil, te rudživ lestar turvinipe. Sigo vov tradja mange atveto aj pukerdja ma, ke maj feder avel, te džav te arakhav ekhe profesoros ande Londra, ke ande kodo foro sas, ke bešlem. O profosoro, kaj vov phendja ma pal leste, sas o David Dalby. O redaktoro

naučil. Po roce jsem dokonale rozuměl a plyně mluvil kreolsky.

Moji známí Afričané byli překvapeni, že jsem se naučil jejich jazyku. A ještě víc je udivovalo, že se mi ho podařilo zapsat. Naléhali na mě, abych své zápisky publikoval. Nevěděl jsem, co mám dělat, neměl jsem s takovými věcmi žádnou zkušenost. Jeden z nich měl příbuzného, který hostoval jako profesor na univerzitě v Leedsu. Jmenoval se Eldred Jones. Byl to odborník přes Shakespeara, ale napsal také pár článků o kreolštině.

„Co abys mu napsal,“ navrhli mi. A tak jsem mu zaslal dopis s prosbou o radu. Odpověděl mi brzy a doporučil, abych vyhledal jistého profesora v Londýně - tedy ve městě, kde jsem bydlel. Onen profesor, o kterém mi řekl, byl David Dalby. Byl redaktorem časopisu Sierra Leone Language Review. Poslal

Rodina Hancockovy babičky (Kingovi), Anglie 1977

sas ekhe žurnaloske Sierra Leone Language Review. Atoska me bičhadem leske lil thaj phučlem lestar, so šaj kerav murre hramosa. Strazo avilo atveto, ande saveste phučlja mandar, te telefoniv les khere. Atunči me akhardem les po telefono, marci ne sas de ratjako ando berš 1966. Našti serav, savo čhon sas.

„So si tute? So hramosardjan?“ manglja te džanel. „Maj feder avel, te aves mande ando univerziteto,“ phendjas. „T'aves khate aver kurko man te maladjos.“

Pe kodja vrjamja me keravas butji and'ekh zavodo, kaj kidem balvalake biljastrenghe khosarja ande kreveci sorro djes. Lošeno simas, te mukhav kodo than de jekh pala-mjazuco. Lem me o treno ko univerziteto aj arakhlem o birovo le Prof. Dalbyosko. Ankerdem manca sa me hertiji po krio. Mirisajlo, kana dikhlas sa e lila murre. „Či gičisardem, ke sas tute kajtji but!“ phendja. „Te mukhes manca tje hrama, ke samasa šaj džinav len aj te aves palpale pal ekh kurko.“

MO SITJARIBE ANDE LONDRA

Apo. Kodo me kerdem. Pala jekh kurko gelem pale te dikhav les.

„Me sitjardem tjiri butji murre kolegonge thaj ame mangas te phučas tutar vuni prama. Naj tute sitjarimos kompletno. Nas končajime tji edukacija ande škola. Či jekh djes thodjan tut phires pe phuv afrikani. Inčuda tu sitjajljan o krio thaj vi hramosardjan kliška pa leste. Ame hatjaras amen, ke te sas tute vorta sitjaripe thaj e šansa te džas ke Afrika, o šajipe si tute, te keres bari butji.“

Či me džanglem, so te gindiv. Nas ma edukacija, ba nas ma love, numa e šanca plačaja man zorales. O Prof. Dalby phendja mange, ke te zumavavas, te neriv zisko, von kamas žutin man. Te chamjarav mi paramiči, me nerisardem cini dotacija thaj ando tamno 1966 berš tho-

jsem mu tedy dopis s dotazem, co mám dělat se svými zápisky. Okamžitě mi přišla odpověď, ve které mě žádal, abych mu zatelefonoval domů. Zavola jsem mu tedy - bylo to takhle v úterý večer v roce 1966. Měsíc už si nepamatuju.

„Tak co máte? Jaké zápisky?“ chtěl vědět. „Nejlepší by bylo, kdybyste za mnou přišel na univerzitu,“ řekl. „Přijďte, příští týden mě tu zastihnete.“

V té době jsem pracoval v podniku, kde jsem celý den balil do krabic automobilové stěrače. A tak jsem byl rád, že mohu tohle místo aspoň na jedno odpoledne opustit. Sedl jsem na vlak, jel na univerzitu a našel kancelář profesora Dolbyho. Donesl jsem s sebou všechny své zápisky o kreolštině. Když všechny ty mé papíry uviděl, užasl: „Netušil jsem, že toho máte tolik!“ řekl. „Nechte mi své záznamy tady, abych si je mohl pozorně přečíst, a přijďte za týden.“

MÁ LONDÝNSKÁ STUDIA

Dobrá. Udělal jsem, jak řekl. Za týden jsem ho šel znovu navštívit.

„Ukázal jsem vaši práci svým kolegům a rádi bychom vám něco navrhli. Nemáte dostatečné vzdělání, nedokončil jste školu, a přesto jste se pustil na africkou půdu! Naučil jste se kreolsky, a dokonce jste o kreolštině napsal knížku! Jsme zajedno v názoru, že kdybyste měl vzdělání a možnost jet do Afriky, určitě byste byl schopen vytvořit významné dílo.“

Nevěděl jsem, co si o tom mám myslet. Neměl jsem vzdělání, neměl jsem peníze, ale ta možnost se mi hrozně líbila. Profesor Dalby řekl, abych se pokusil získat stipendium, že mi v tom pomohou. Zestručním svůj příběh: Dostal jsem tedy malou dotaci

dem man te džav ando univerziteto. De pandž berš bešlem othe. Ando 1968 tradine man ko Freetown, o maj baro foro ande Sierra Leone. Ande kodo šukar them lačhardem murro džanglipe le kriolosko. Ande e Londra vi hamosardem avre dženenca, kaj vrakerde averfjalutne kriolutne čhiba, sar e džamaikicka, trinidadicka, surinamicka, tm. Lokorres avavas stručano ande kadja mal.

Pe kodja vrjamja vi hramosas but artiklurja pe čhiba kriolutne. Chanci po chanci nerivas prindžaripe murra butjake. Jekhvar feri hamosardem o artikolo pa murri čhib ande kol rane djivesa. O Dalby phendja mange, te na sikadjov man la lumake, ke Rrom sim. Choli sas mange, kana phendjas kodo, numa sas man te ankerav phandado o muj. Dar sas mange te angla-kerav les. Numa ande o dživiben privatno murro nakhlem but vachti le Rromenca thaj mangleme me te hamov man ande politiki rromani butji.

Pe kodja vrjamja me maladilem do gadžen, o Thomas Acton thaj o Donald Kenrick - akananutnes mištodžangle so' l duj. Ispidne man te hazniv mo džanglipe thaj mo sitjaripe te žutiv me dženem. Li duj gadže parrude mo trajo thaj me parikerav len e ilestar murre.

Me nerisardem murro doktorato ando berš 1971 ando december. Sagata an-surime simas pe kodja vrjama thaj e rromni murri adžukerelas te bijandel murre pervone čhavorres. Me či mangleme ke bijandilo avel e glata ande Anglija, apo ame hurajljam ande Kanada t'avas murre njamonca. Kothe ande Kanada bijandilo murro pervo čhavo o Marko, akhardo godja murre paposke.

ARAKHAV BUTJI ANDO UNIVERZITETO TEKSASOSKO

Važno sas k'arakhav butji. Gelem ko but šukar foro o Vancouver, kaj kerdem chanci butji p'ekh indijanaki čhib

a na podzim roku 1966 jsem vstoupil na univerzitu. Odseděl jsem si tam pět let. V roce 1968 mě vyslali do Freetownu, hlavního města Sierry Leone. V tomhle krásném městě jsem si získal znalost kreolštiny. V Londýně jsem se stýkal ještě s dalšími lidmi, kteří hovořili jinými kreolskými jazyky, jako například džamajsky, trinidadsky, surinamsky atd. Postupně jsem se v tomto oboru stával odborníkem.

V té době jsem napsal řadu článků o kreolštině. Má práce pomalu vcházela ve známost. O svém vlastním jazyce jsem v těch dnech napsal jen jeden článek. Dalby řekl, abych před světem raději nezdůrazňoval, že jsem Rom. Když mi tohle řekl, měl jsem vztek, ale raději jsem držel pusou. Báł jsem se mu protirečit. V soukromém životě jsem ovšem trávil mezi Romy spoustu času a chtěl jsem se také pustit do romské politiky.

V té době jsem potkal dva gádže: Thomase Actona a Donalda Kenricka - dnes jsou oba velmi známí. Vedli mě k tomu, abych svými vědomostmi a svým vzděláním pomáhal svému lidu. Tihle dva gádžové změnili můj život a já jim za to ze srdce děkuji!

V prosinci roku 1971 jsem získal doktorát. V té době jsem se též oženil a má žena čekala naše první dítě. Nechtěl jsem, aby se narodilo v Anglii, a tak jsme odletěli do Kanady, abychom byli s příbuznými. V Kanadě se narodil můj první syn Marko, pojmenovaný po dědečkovi.

NACHÁZÍM PRÁCI NA TEXASSKÉ UNIVERZITĚ

Hlavní bylo najít práci. Jel jsem do krásného města Vancouvru, kde jsem se trochu zabýval jedním indián-

e šinukicka, numa sagda zumavas te arakhav čačuni munka. Agore avili invitacija katar o Univerzitetu ando Teksas te sitjarav kothe. Jekh berš sitjardem ando Trinidado. Sako berš hurjav me kaj-godi ande lumja te vrakerav. Simas ande Malasija, e Sudamerika, e Thajlandija, e Pharatija, daži vi ando Arktiso ande Norja. Ando berš 1978 me thaj o Ronald Lee (amaro kanadako reprezentativo e IRU-osko) thaj o Yul Brynner geljam ko United Nations ande Nevi Jorka, te phučlam lendar te den amenge kumpanjaki-pe. Siges dine amenge skamin ando Divano Ekonomikalno thaj Socijalno sar NGO (birajaribnaskeri organizacija). Ando berš 1986 me spidem angle le Bill Dunas, ke alome avilo le prezident Reaganostar, te avel amaro pervo reprezentativo rromano po United States Holocaust Memorial Council. Kado berš murro anav sas angerdo le Congressman Tom Lantosostar vi te avav kumpanjako pe kodo divano.

And'amaro šarto Lumjako Kongreso Rromano ande Polonija, april 1990, Varšava, alome simas te reprezentiv le Rromen ando UNO. Ando berš 1993 me thaj amaro prezidento o Rajko Djurič vuni aver reprezentativurja e Unionoske Rromane maladile maj ekh data ande Nevi Jorka te phučas maj (v)uče rrundoske: o Dujto rrundo (Category II) thaj bachtales nerisardjam les. Akana si amende rrundo konzultativno naj ferdi obzervatno. Me vi nerisardem amenge reprezentacija ande o UNICEFF.

Le gadže ande USA naj but amatutne le Rromenge. Kathe ande Amerika o rasizmo naj kaditji zoralo sar ande Eropa, numa barjol djes djesestar. Naj vušoro e butji, kaj kerav amare Rromenge. Sako Rrom, kaj džanav, kaj kerel gadja butji, hatjardas pe nasvalimos, familija phaglini, konik či šoha phenel „najis tuke, lači butji keres.“ Anda kodo phenen, ke ame keras love, ame sam

ským jazykem, šinukštinou, ale přitom jsem se stále snažil najít si řádné zaměstnání. Nakonec mě pozvali na Texasskou univerzitu, abych tam přednášel. Rok jsem učil také na Trinidadu. Každý rok létám přednášet po celém světě. Byl jsem v Malajsii, v Jižní Americe, v Thajsku, v Indii, dokonce i v arktické zóně Norska. V roce 1978 jsme s Ronaldem Lee (kanadským zástupcem v IRU) a s Yulem Brynnerem jeli do New Yorku požádat, aby naše organizace (IRU - Internacionalo Rromani Unija) byla přijata za člena OSN. Nejprve nám udělili místo v Ecosocu, v sekci mimovládních organizací. V roce 1986 jsem navrhl, aby prezident Reagan jmenoval jako našeho prvního romského reprezentanta ve výboru US Holocaust Memorial Billa Dunu. Téhož roku navrhl člen kongresu Tom Lantos, abych se členem výboru stal i já.

Na IV. mezinárodním kongresu Romů v Polsku (duben 1990, Varšava) jsem byl zvolen zástupcem Romů v OSN. V roce 1993 jsme s naším předsedou Rajkem Djuričem a několika dalšími zástupci IRU odjeli znova do New Yorku, abychom si v OSN vyžádali vyšší status (status II. kategorie). Díky Bohu jsme ho šťastně získali. Ted' má IRU status poradce, nikoli pouhého pozorovatele jako dříve. Dosáhl jsem pro nás i členství v Uniceff!

Gádžové v USA nejsou vůči Romům příliš přátelští. Tady v Americe není rasismus sice tak silný jako v Evropě, ale bohužel i tady den ze dne vzrůstá. Práce, kterou dělám pro Romy, není lehká. Pokud vím, je každý Rom, který se zabývá podobnou činností, vyčerpaný, má rozvrácenou rodinu a nikdy mu nikdo neřekne „děkuju, děláš dobrou věc.“ Namísto toho nás pomlouvají, že na tom vyděláváme, že jsme špioni, atd. Někdy mám chuť s tímhle životem přestat, netrápit se

spijonura, sa dilimata gindin. Vunivar mangav te mukhav kodofjalo trajo thaj te dav sa mi zor murra familijake thaj te na maj munčiv e Rromenge. Ma atunči me dikhav, ke džasa angle. Lokorres, vorta, numa džasa angle. O glaso rromano kidel zoralipe, prindžaripe.

Ochto šela berš e parne gadže zumadesas te gonin amen, te anen amenge dukh, te ankeren amen avrjal. Naj amende them, naj amende glaso lumjako. Amare džene či dživen sa gadja lungo de, sar trajin e gadže, thaj amare glate meren dešupandžvar maj deci sar gadžikane, kana arakhadjon. Naj amare Rromende butji, naj lende chaben. Samas rroburja ande Rumunija de pandž šela thaj pinda berš. O Hitler zumadjas te mudaren amaro narodo antrego thaj e nacisti rimosarde majd'ekh milijono amare dženendar. Adjes e skini zumaven te mudaren amen thaj te gonin amen pale ke Pharatija. Načajno panda sam orde, ande ljumja, thaj barjuvas zorsa. O vodži, o aburo rromano si čudato prami, e džene rromane si čudeci džene. Amaro manglipe te trajis si kuč, si zoralo, si mandžinalo. Maj feder avel te činen mandar o vast, de sar te tordjaren man, te dav mo dživiben vaš e Rromende.

s Romy a plně se věnovat rodině. Jenomže pak vidím, že přece jen dosahujeme určitého pokroku. Pomalu, pomaloučku postupujeme kupředu. Hlas Romů nabývá na síle, začíná se o nás vědět.

Osm set let se nás gádžové pokoušeli vyhnat, deportovat. Mučili nás. Nemáme svůj stát, nemáme ve světě slovo. Naši lidé se nedožívají tak vysokého věku jako gádžové, kojenecká úmrtnost romských dětí je patnáctkrát vyšší než gádžovských. Romové jsou nezaměstnaní, nemají co jíst. V Rumunsku jsme byli pět a půl století otroky. Hitler se pokoušel vyhubit celý náš národ a nacisti povraždili téměř milion našich lidí. Dnes se nás pokoušejí vraždit skinhedi, anebo nás chtějí vyhnat zpátky do Indie. Jenomže my tady, na tomto světě jsme a nabýváme na síle. Romská duše je zvláštní věc a Romové jsou zvláštní lidé. Máme v sobě obrovskou a drahocennou touhu žít. To je náš poklad. A já si raději nechám useknout ruku, než aby mě donutili nevěnovat svůj život Romům.

Přeložila MH

Ti, kteří mají přístup k Internetu, se mohou zapojit do sítě ROMNET, síťové skupiny založené International Roma Federation v Manchaca, Texas, USA. Účastníci si mohou vyměňovat informace o událostech týkajících se Romů, romských aktivit i publikací, které se této tematiky jakkoli dotýkají. Chcete-li se zapojit do sítě ROMNET, obraťte se na profesora I.Hancocka:

IHANCOCK@UTXUMS.CC.UTEXAS.EDU

SUMMARY

Autobiography of Professor Ian Hancock

Hancock, a leading Romani scholar who has written widely about Romani linguistics and history, was born in England in 1942. He thanks God that his family, like many other Roma, emigrated from their native Hungary in the late 19th century and were spared the horrors of the holocaust. Han-

cock gives a short family history from the turn of the century. His paternal grandfather, Marko, was a „Tipster“, he sold tips on how horses would place at the races. This was illegal, and so, when Marko's son - Hancock's father - was six years old, he was taken from Marko and placed in an institution with other Romani children. At 13 he ran away and became a sailor. At the start of the second World War he, a Rumungro, married a Romanichel woman. Neither family accepted the „mixed“ marriage,

and so, when Hancock was 14, his family moved to Canada.

Like his father, Hancock dropped out of school early and did a variety of jobs before moving to London in 1961. He lived there in a building with many foreigners. His friendship with one of his neighbors, a young African man from Sierra Leone, gave him the desire to learn the man's creole language. After a year of taking copious notes, he spoke it fluently. He showed his notes to a university professor who was so impressed that he helped Hancock begin his university studies. Hancock spent some time in Sierra Leone and published many articles on that and other creoles. Eventually he earned a doctorate and married. Two gadzo (white) academics, Thomas Acton and Donald

Kenrick, changed his life by convincing him to devote himself to improving the lot of the Roma.

Hancock moved back to Canada and briefly did research among the speakers of a local Indian language in Vancouver before being hired by the University of Austin in Texas. Since then he has been very active in Romani affairs, representing the International Romani Union at the United Nations, advising the Holocaust Museum in Washington DC, etc. Often this is thankless work; those doing it are sometimes accused of enriching themselves, being spies, etc. Yet seeing that slow progress is being made in empowering the Roma gives Hancock the strength to continue.

B. Bollag

RECENZE ANOTACE

BÁRSONY Michal, PaedDr.

TRADÍCIA RÓMSKÝCH REMESIEL

1. vyd., WSA, s.r.o., Bratislava 1993,
67 str.

Autor tohoto obsažnějšího sborníku věnovaného tradičním romským řemeslům a jejich vývoji, zejména na území střední Evropy, hned v úvodu napadá rozšířené tendenční tvrzení o Romech, že jsou to *povaleči neschopní zařadit se do pracovního procesu*. Nashromažděné argumenty, kterým toto tvrzení vyvrací, mohou posloužit zároveň jako zdroj inspirace pro samotné Romy, a to hned v několika ohledech. Principem je návrat k fungujícím a historicky ověřeným modelům spolupráce a vzájemné prospěšnosti mezi romským a neromským obyvatelstvem.

Do současnosti se potenciál romských schopností uplatňoval nejčastěji už jen na poli uměleckém, zejména v oblasti hudební produkce, lze však předpokládat, že v dnešní společnosti by se mohly uplatnit i některé další nevyužité a polozapomenuté specifické prvky řemeslnických dovedností Romů.

Text studie je rozvržen do pěti kapitol, jejichž názvy dobře vystihují jejich obsah:

I. Historický pohled na vývoj kultury romského obyvatelstva

(podložené i nepodložené dohady o původu Romů, včetně popisu jejich způsobu života na území Indie, počátky migrace do Evropy, datace jejich příchodu do jednotlivých zemí)

II. Romské obyvatelstvo při uplatňování romských řemesel na území střední Evropy

(adaptace Romů, jejich kulturní a společenský život v podmínkách stře-
doevropských, a zvláště na Slovensku)

III. Romská řemesla

(podkapitoly o zpracování kovů, dřeva, hlíny a textilu, včetně zmínek o zednických, malířských a tesařských pracech, doplněno o poněkud se vymykající podkapitolku o empirickém způsobu léčení)

IV. Romská hudba na Slovensku

(historický rozvoj této disciplíny, významní romští interpreti, hudební specifika)

V. Systém vzdělávání romských žáků a zřízení učňovských řemeslných škol.

Text je doplněn bohatým obrazovým materiálem.

V závěrečných slovech PaedDr. Bársony vybízí k renesanci romských řemesel. Mohlo by k ní přispět jednak založení odpovídajících středních škol řemeslnické výroby pro romskou mládež, ale i příznivější společenské klima, které by dávalo přednost řemeslným ručodelným výrobkům před předměty vyrobenými sériově. V důsledcích by se tak řešil problém nízké kvalifikace Romů i problém romské nezaměstnanosti. Oživením zapomenuté tradice romských řemesel by byl romské mládeži nabídnut smysluplný program životní existence.

A. Žigová

BERKY J., PROKOP J. ST.,
STOJKA M.

SLOVENSKO-RÓMSKY, RÓMSKO-SLOVENSKÝ SLOVNÍK

Bratislava, Štúdio -dd- 1996, str. 636

Po niekoľkých avízach a odkladoch sa v kníhkupectvách objavil Slovensko-rómsky, rómsko-slovenský slovník, pravda, už nie ako prvý na Slovensku, lebo ho predbehla Rómčina do vrecka od A. Koptovej (Petzold 1995). Predsa je to však prvé rozsiahlejšie dielo tohto charakteru v Slovenskej republike, a preto vzbudilo pozornosť nielen romistov, ale aj širšej odbornej jazykovednej verejnosti.

Slovník obsahuje 15.000 slov. Z úvodu sa dozvedáme, že hlavným prameňom pre výber a spracovanie hesiel bol Krátky slovník slovenského jazyka, ktorý vyšiel r. 1987, a okrem toho autori prevzali 3.000 plnovýznamových slov z vysokoškolskej učebnice J. Prokopa Lexikálne a gramatické minimum slovenského jazyka, SPN 1977. (Nie je jasné, do akej miery sa tých 3.000 slov nevyskytuje v KSSJ.) Používateľ slovníka však nikde nezistí, odkiaľ a akým spôsobom sa získavali rómske slová (z tlače, od informátorov, z akých regiónov?). Zato z necelých štyroch strán úvodu sa jeden a pol strany venuje metodickému spracovaniu hesiel, tzv. hniezdovaniu, ktoré sa v slovníku neuplatňuje. Hoci autori veľmi podrobne vysvetľujú v bodoch 1 až 8, ktoré kategórie slov a ako hniezdujú, v slovníkovej časti radia heslá abecedne, nie v hniezdach, čiže napr. za heslom *lekár* o *doktoris*, o *dochtoris*, *orvoši*, *doktori*, *lekári* sa objavuje samostatné heslo *lekáreň* e *lekarňa*, *patika* a za ním *lekárka* *doktorka*, e *dochtorka*, ešte raz *doktorka*, *doktorkiňa*, ktoré malo byť podľa bodu 1 z úvodu ako odvodené v hniezde. A keďže ide o abe-

cedné radenie hesiel, napr. odvodené slovo robotníčka *buťakeri*, *buťarkiňa*, *búťarka* je za základným slovom robotník *buťakero*, *búťari* atď. To isté platí aj pre ostatné odvodené slová uvedené v ďalších bodoch úvodu. Je možné, že k takémuto riešeniu (abecednému radeniu hesiel, a nie k hniezdovaniu) prispelo počítačové spracovanie slovníka (nedokonalý software), ale v tom prípade stačilo nahradiť predstavy autorov vyjadrené v úvode poznámkou o skutočnej metóde použitej v slovníku. Týka sa to aj vyhlásenia v bode 9, že „pre ďalšiu orientáciu používateľov slovníka slúžia odkazové heslá, ktorými sa na príslušnom mieste odkazuje na hniezdované slová, ak sú abecedne vzdialené od základného hesla“ (str. 7). V slovníku nie je ani jedno odkazové heslo.

S počítačovým spracovaním slovníka azda súvisí aj jeho ďalší nedostatok. V slovensko-rómskej časti sa k slovenskému slovu zvyčajne priraduje niekoľko rómskych výrazov, napr. riečny *paňalo*, *leňakero*, *fojovicko*, *lenuno*, *vágosko*, a v rómsko-slovenskej časti presne obrátene, teda v písmene P v jednom riadku za sebou *paňalo*, *leňakero*, *fojovicko*, *lenuno*, *vágosko* riečny, pričom okrem prvého rómskeho slova sa ani jedno nevyskytuje ako samostatné heslo. Ako má používateľ slovníka zistiť, čo znamená napr. slovo *lenuno*, ak ho nájde v rómskom texte? A z čoho vyplýva, že prvé z uvedených slov, za ktorým sú ostatné v slovníku zaradené, je základné?

Na druhej strane sa v slovníku vyskytuje veľa takých prípadov, keď sú samostatné heslá nepotrebné, napr. o *čhavoro* decko, o *čhavoro* dieťaťko, o *čhavoro* chlapček, *čhavoro* (tu už bez člena) synček, *čhavóro* (s dĺžňom) šuhajko, *čhavóro* synáček, hoci vo všetkých prípadoch ide o pravidelné tvorenie zdobneniny príponou *-or-* od *čhavo* dieťa, chlapec, syn.

Ako sme už uviedli, v slovníku sa k slovenskému výrazu vždy priraduje viacero rómskych ekvivalentov. Toto by mohol byť jeden z hlavných prínosov slovníka, lebo sa zachytávajú slová z viacerých rómskych dialektov na Slovensku. Lenže, žiaľ, nikde sa nedozvieme, podľa akých zásad sú radené, či naozaj ide o výrazy z rozličných dialektov alebo o synonymá v rámci jedného dialektu či o regionálne varianty. Pritom stačilo ku každému slovu priradiť príslušný kvalifikátor, ako je to v lexikografickej praxi bežné.

Autori slovníka nerešpektujú v RS časti rómsku abecedu. Rómčina má po pri spoluhláskach č, k, p, t aj aspirované spoluhlásky čh, kh, ph, th, a tak slová, ktoré sa na ne začínajú, by mali byť zaradené v samostatných blokoch, a nie podľa slovenskej abecedy pod č, k, p a t.

V slovníkoch sa bežne vyznačuje rod podstatných mien. Obyčajne sa používajú kvalifikátory *m* pre mužský rod a *ž* alebo *f* pre ženský rod. Autori slovníka netradične rozlišujú mužský a ženský rod podstatného mena pomocou členov *o* a *e*. Lenže nikde sa nedozvieme, čo to *o* a *e* vlastne je (ani v gramatickom výklade, kde sa síce na str. 329 hovorí, že rómčina má jedenásť slovných druhov, a ako prvý sa uvádza člen, ktorý sa však už nikde nespomína), a okrem toho sa uvedené členy používajú pred podstatnými menami veľmi nedôsledne (často sa vynechávajú), ako napr. pri za sebou nasledujúcich samostatných heslách *o bar*, *bár kameň*, *bar skala*, *e bar*, *bár záhrada*, *bar*, *ránčo závora*, *bár sad* a veľa ďalších.

Ďalší problém sa týka písania dĺžňov. Dosiaľ bol u nás slovníkovo spracovaný iba východoslovenský dialekt rómčiny (Hübschmannová, Koptová) a podľa autoriek v rómčine dĺžka nerozlišuje význam slov, preto sa graficky nevyjadruje (s výnimkou výslovne uvedených prípadov). Avšak v recenzovanom slovníku sa dĺžne občas vyskytujú. Možno

ide o zámer autorov odlíšiť regionálne varianty, ba občas by sa zdalo, že dĺžň má rozlišovaciu platnosť (napr. *ávrether* osobitne; oddelený, *avrether* zvláštnosť). Ak je to skutočne tak a nejde iba o nedôslednosť, malo by sa to uviesť v úvode.

Z uvedeného vyplýva, že lexikografická časť slovníka je spracovaná neodborne a veľmi povrchné. Žiaľ, používateľ slovníka si nenapraví mienku ani po preštudovaní prehľadov slovenskej a rómskej gramatiky.

Predovšetkým to vyzerá tak, ako keby autori prehľadov neboli totožní s autormi slovníka. Niektoré príklady uvádzané v gramatike sa totiž nevyskytujú v slovníkovej časti (napr. *sivuno* krajčír, *feštino* maliar, *jóguno* hokejista, *šachuno* šachista a ďalšie) a vo vetách, ktoré majú ilustrovať istý gramatický jav, sa vyskytujú také varianty slov, ktoré v slovníku nie sú (*kcher* popri *kher*).

Prehľady gramatík sú pomerne rozsiahle (slovenská gramatika ss. 9-61, rómska gramatika ss. 325-377) a pre obe je opäť charakteristické povrchné spracovanie.

Prehľad slovenskej gramatiky sa začína opisom slovesa. V tabuľke sa uvádzajú slovesá, ktoré sa časujú pravidelne a sú rozdelené do štmástich typov 1/1 - 1/14. Za tabuľkou nasleduje zbytočne bohatý výpočet nezvratných a zvratných slovies, ktoré sa časujú podľa typov 1/1, 1/12, 1/11 a 1/9, avšak ani jedno sloveso, ktoré sa časuje podľa ostatných uvedených typov. Pasáž venovaná tvoreniu a používaniu rozkazovacieho spôsobu silno pripomína drilové cvičenia z učebnice cudzieho jazyka. Náozme sa ukazuje, ako sa tvorí imperatív od slovies ísť, jesť, čakať, čítať a dvadsiatich štyroch ďalších, pričom pri štmástich z nich sa uvádzajú 3-4 príklady typu Čakaj na vlak! *Užár pro vonato!* Čakajte na vlak! *Užáren pro vonato!* Čakajme na rýchlik! *Užárme pro sikardo*

vonato! Ani tu sa autori nevyhli početným nepresnostiam (niekde napr. chýbajú výkričníky, nájdeme tu v slovenčine nezmyselnú vetu *Vstávajme do radu!*, *Milujme!* apod.

Pozornejšie nie sú spracované ani pasáže o ostatných slovných druhoch. Napríklad na str. 23 v tabuľke skloňovacích typov podstatných mien chýba pri ženskom a mužskom rode inštrumentál a podobne aj pri skloňovaní základných čísloviek (str. 30) a zámen (str. 31).

Diskutabilná je potreba veľkého množstva príkladov na zhodu podstatných a prídavných mien v rode, čísle a páde, keďže vo všetkých prípadoch (ss. 24-26) sa uvádzajú prídavné mená s podstatnými menami ženského, mužského a stredného rodu iba v jednotnom čísle a nominatíve. Ďalším problémom je i to, že v slovenčine a rómčine sa rody podstatných mien často nezhodujú a stredný rod v rómčine nie je vôbec, takže preklady takých slovenských príkladov do rómčiny, kde bolo treba uviesť ekvivalenty v inom rode, sú neinštruktívne. Užitočnejšie by bolo uviesť menší počet starostlivejšie vybraných príkladov. (To isté platí aj o výklade gramatického rodu na ss. 27-28).

Deväť a pol strany autori venujú opytovacím zámenám, presnejšie jednoduchým cvičným vetám typu *Kto vie maľovať? Maliar vie maľovať. Maliarka vie maľovať. Maliarka a maliar vedia maľovať.* (Niekedy to isté aj v minulom čase.) Ináč sa zámen týka iba nepresné tvrdenie na str. 30, že opytovacie zámeno „kto“ svojimi tvarmi vyjadruje vždy mužský rod a opytovacie zámeno „čo“ svojimi tvarmi vždy vyjadruje stredný rod (autori hádam chceli povedať, že *kto* sa viaže v slovenčine so slovesom v mužskom rode a *čo* so slovesom v strednom rode), a tabuľka zámen „kto“ a „čo“ v jednotlivých pádoch.

Veľmi nepozorne je spracované

stupňovanie prísloviek. Pravda, príkladov je zasa dostatok, lenže v celom odseku sa pod nadpisom 1. stupeň uvádzajú prídavné mená namiesto prísloviek (a to vo všetkých rodoch) a 3. stupeň sa neuvádza vôbec.

Svojej koncepcii „čo najviac príkladov“ zostali autori verní aj v pasáži o predložkách a na záver ešte dodávajú niekoľko strán opytovacích viet začínajúcich sa opytovacími zámenami *kde*, *keď*, *dokedy*, *odkedy*, *ako*, *ako dlho* a *koľko*, takže z nedôsledne spracovaného gramatického prehľadu sa stáva akoby cvičebnica vybraných gramatických javov pre cudzinca (Róma) učiaceho sa po slovensky. Do istej miery to bol pravdepodobne aj autorský zámer, ak vezmeme do úvahy vetu z úvodu, hoci napísanú v inom kontexte, že „ide o vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka“ (str. 8).

Charakteristickú pečať predchádzajúcich častí slovníka, čiže neodbornosť, povrchnosť a nedôslednosť, nesie aj prehľad rómskej gramatiky. Vyslovene zavádzajúco je spracovaná pasáž o rode. Na str. 329 aj na str. 339 sa síce správne konštatuje, že v rómčine sa rozlišuje iba mužský a ženský rod, avšak pri skloňovaní privlastňovacích zámen na str. 349 i v obľúbených príkladoch označených ako „zhoda v rode, v čísle a v páde“ sa na ss. 350-352, ale aj pri radových číslovkách na str. 365 objavujú stĺpčeky s nadpisom „stredný rod“. A keďže ten v rómčine naozaj neexistuje, uvádzajú sa v nich príklady v mužskom alebo ženskom rode na základe slovenského prekladu (*miro čhavóro - moje dieťa*, *tiri čhaj - tvoje dievča*, *angluno than - popredné miesto*) alebo tvary zámen v množnom čísle (str. 352). Autori chybné miešajú rómčinu a slovenčinu, ako je zrejmé aj z poučky na str. 346, kde pri neurčitých zámenách opisujú spôsob ich tvorenia v slovenčine

(z opytovacích zámen pridaním nesamostatných častíc: nie-, da-, voľa-, všeli-, hoci; -si, -kol'vek), ako aj z poučky na str. 347 týkajúcej sa tvorenia záporných zámen. Podobnej chyby sa autori dopustili aj pri nepravidelnom stupňovaní prísloviiek na str. 367 a pri pravidelnom stupňovaní prísloviiek na str. 368, kde sa ako koncovky 1. stupňa uvádzajú slovenské prípony -o,

-e, -y, pri 2. stupni -šie, -ejšie a pri 3. stupni predpona naj- + komparatív, hoci ide o prehľad rómskej gramatiky, kde by sa vo všetkých prípadoch mala brať ako základ rómčina, a teda pre rómčinu typické spôsoby tvorenia uvedených slov a gramatických kategórií.

Vo výklade rómskej gramatiky sa ďalej neprípustne miešajú aj rozličné rómske dialekty, ako napríklad v kapitole o slovesách, kde sa k 1.-3. triede sloves priliepajú ďalšie tri triedy sloves zakončené príponami -ij/-il, -oj/-ol, -uj/-ul, alebo pri skloňovaní opytovacích zámen *kon* a *so* na str. 354, kde sa odrazu objavujú regionálne varianty (alebo skôr preklepy?), v ktorých sa *s* zrazu mení na *š* (*kaš, kaške, kašte...*, *šo, šoške, šošte...*).

Precízne autori nepostupovali ani v iných kapitolkách. Napríklad pri opise tvorenia rozkazovacieho spôsobu na str. 372 uvádzajú v tabuľke rozkazovací spôsob v minulom čase (!), pri rómskych pádoch na ss. 329-330 sa uvádzajú pádové otázky, kde sa ako genitívna pádová otázka uvádza slovenský preklad koho čo? (teda otázka na akuzatív), pri datíve, akuzatíve, lokáli a inštrumentáli sa neuvádza pádová otázka na vec a pri ablatíve nijaká pádová otázka. Množstvo príkladov je rozčlenených do častí nadpismi, ktoré majú s nasledujúcimi vetami len málo spoločného. Napríklad pod nadpisom *Zhoda* v rode, v čísle a v páde nájdeme stranu a pol príkladov typu *Bárutno butvar*

čhorkere!- Záhradník často polieva, čiže príklady na životné podstatné meno mužského rodu + príslovku + prítomný čas slovesa v 3. osobe jednotného čísla. Pod nadpisom *Tvorenie minulého času* a prísloviiek sa striedajú vety ilustrujúce zhodu čísla podstatného mena a slovesa v minulom čase a v príkladoch pod nadpisom *Nepravidelné časovanie* na str. 377 ide očividne o nepravidelné tvorenie minulého času (*merel* umiera, *mulaš* umrel a pod.).

Aj v prehľade rómskej gramatiky sa dôraz kladie na cvičné vety, ktoré majú za cieľ „tvorením jazykových návykov pomocou jednoduchých viet si... osvojiť hovorovú rómčinu“ (str. 8). Avšak niektoré z nich možno sotva považovať v bežnej komunikácii za základné, napr. *Lukestar-no eropláno sáline!*. Vojenský vrtuľník letí. (A to isté aj v množ. čísle a v jednot. a množ. čísle minulého času.)

Pravda, okrem uvedených nedostatkov slovník obsahuje veľa jednotlivých chýb a nepresností, ktorých výpočet by zaťažil recenziu tak, že by bola nečitateľná.

Na záver iba tolko. Ak by mali platiť slová z úvodu, že recenzovaný slovník „Má tvoriť základ pre ďalšie, dokonalejšie spracovanie rómčiny na Slovensku“, museli by sme dodať, že je to veľmi slabý, neodborne a nedokonale spracovaný základ. Je v ňom veľa povrchných informácií, niektoré informácie vôbec chýbajú (napr. o prameňoch rómskej slovnej zásoby), iné idú vlastne do prázdna (napr. o hniezdovaní v slovníku). Ani cieľ, azda len podružný, zväčšiť počet bilingvistov v Slovenskej republike sa pri takomto podaní látky tak ľahko nedosiahne. Najmä ak by malo ísť o slovensko-rómsky bilingvizmus.

A. Rácová

PhDr. Anna Rácová, CSc., vyštudovala bengálčinu a angličtinu na Filozofickej fakulte UK v Prahe. Od skončenia

štúdia pracuje ako vedecká pracovníčka - indologička v Kabinete orientalistiky SAV. Vo vedeckej práci sa zameriava najmä na výskum bengálskeho jazyka a od roku 1994 venuje sústavnejšiu pozornosť aj lexike a gramatike rómčiny.

BERNASOVSKÝ Ivan

SEROANTHROPOLOGY OF ROMS (GYPSIES)

SÉROANTROPOLÓGIA RÓMOV

Moravian Museum, Brno 1994, 76 str.

Monografia sa zaoberá antropogenetickým štúdiom rómskeho etnika. V práci sú prezentované výsledky štúdia zastúpenia krvných, sérových skupín a izoenzymov červených krviniek u rómskych skupín žijúcich na Slovensku. Vo väčšine skúmaných súborov, okrem olašských Rómov z Vinodolu pri Nitre, bolo pozorované vysoké zastúpenie génu Q (krvná skupina B), génu D (RH⁺ faktor pozitív) a génu M, ktoré sa nelíšia od zastúpenia u obyvateľov Indie. Tiež 17 % zastúpenie alely Fy, ktorej výskyt v európskej populácii je veľmi vzácny, poukazuje na afinitu k Indom. Je známe, že nositelia tejto alely sú rezistentní voči Plasmodiu vivax, ktoré zapríčiňuje maláriu. To dovoľuje vysloviť domnienku, že Rómovia pochádzajú z malarijných oblastí Indie. Porovnanie zastúpenia sérových skupín a izoenzymov červených krviniek u Rómov s údajmi z Indie poukazuje tiež na ich indický pôvod.

Pomerne veľké rozdiely v zastúpení študovaných genetických znakov v porovnaní s ostatnými súbormi boli zistené u olašských Rómov z Vinodolu, kde napr. bolo pozorované veľmi nízke zastúpenie krvnej skupiny B, RH pozitívnej vlastnosti a génu Hp1 sérového haptoglobínu. Príčiny týchto rozdielov

u olašských Rómov sú vysvetľované tendenciou uzatvárať pokrvné manželstvá. Táto tendencia je totiž charakteristická pre veľkú časť populácie indického subkontinentu, u ktorej sa nachádzajú prakticky najvyššie hodnoty koeficientu inbridingu (pokrvnosti) v celosvetovom merítku. Pritom je známe, že praktiky spojené s uzatváraním manželstva patria medzi najstabilnejšie a najkonzervatívnejšie črty indickej spoločnosti. Genealogickým vyšetrením (príbuzenských vzťahov) olašských Rómov z Vinodolu v okrese Nitra bol stanovený koeficient inbridingu $F = 0,0281$, čo predstavuje najvyššiu doposiaľ nájdenú hodnotu tohto ukazateľa v Európe a početnosť pokrvných manželstiev v tejto populácii bola 31 %. Podobné vysoké hodnoty boli zistené v mnohých oblastiach Indie. Vysoký koeficient inbridingu u Rómov môže mať za následok zvýšenie početnosti recesívne dedičných ochorení. Výsledky ukazujú, že génový pool rómskej populácie sa líši od génového poolu slovenskej populácie.

Vo všeobecnosti možno povedať, že výsledky antropologického výskumu Rómov na Slovensku potvrdzujú teóriu o ich indickom pôvode.

IB

BERNASOVSKÝ Ivan,
BERNASOVSKÁ Jarmila

SOMATICKÝ VÝVIN RÓMSKÝCH DETÍ ŠKOLSKÉHO VEKU

Metodické centrum, Prešov 1996, 136 str.

V publikácii sú prezentované výsledky auxologického štúdia rómskych detí z východného Slovenska, ktoré tvoria - čo do počtu - významnú zložku rómskeho obyvateľstva. Z dôvodu doterajšieho špecificky odlišného spoločensko-

ekonomického vývoja Rómov je treba považovať rómske deti za zložku populácie, ktorej v rámci školskej sústavy prislúcha zvýšená starostlivosť.

Štúdium telesného rastu a vývinu rómskych detí školského veku má nielen teoretický, ale aj praktický význam, lebo s harmonickým telesným vývinom úzko súvisí celý zložitý problém výchovy a vzdelávania.

Z antropologického štúdia rómskych detí školského veku vyplýva, že tieto mali významne nižšie hodnoty sledovaných antropometrických ukazateľov v porovnaní s nerómskymi deťmi vo všetkých vekových skupinách. Rómske deti sú - oproti nerómskym - menšie a ľahšie. Rozdiely vo výške sú výraznejšie ako v hmotnosti. Je to etnicko-antropologické špecifikum charakterizované sklonom skôr k zavalitosti než ku štíhlosti.

Pri štúdiu kostnej maturácie autori pozorovali, že rómske deti školského veku zaostávali v kostnom veku o 0,6 až 1 rok, pričom rozdiely sú výraznejšie vo vyšších vekových kategóriách.

U rómskych detí školského veku študovali tiež pohlavný vývin na základe vývinu sekundárnych pohlavných znakov a sérových hladín gonadotropných hormónov. Rómske deti zaostávali za nerómskymi vo vývine sledovaných pohlavných znakov o pol až 1 rok.

Fenomenologicky spoľahlivým javom pohlavnej zralosti je nástup prvej menštruácie (menarché). Stredný vek menarché bol u rómskych dievčat 13,8 roka, u nerómskych 13,1 roka. Na druhej strane pri štúdiu sérových hladín gonadotropných hormónov zistili autori štúdie u rómskych detí - v porovnaní s nerómskymi deťmi - vyššie hladiny luteinizačného hormónu a folikulostimulačného hormónu.

Na záver autori konštatujú, že rozdiel v telesnom vývine rómskych detí je doposiaľ stálym dôkazom antropologického svojrázu tejto skupiny. Výsledky

ďalej ukazujú, že nie je možné používať rovnaké kritériá pre posúdenie telesného rastu a vývinu rómskych a nerómskych detí. Autori predpokladajú, že zaostávanie u rómskych detí školského veku bolo spôsobené tak antropologickými zvláštnosťami, ako aj sociálno-ekonomickým postavením tejto etnickej skupiny. Dôkazom pretrvávajúcich horších životných podmienok rómskych detí je aj spomalený pohlavný vývin. Rómske deti zaostávajú za nerómskymi v skúmaných pohlavných znakoch a v nástupe menarché, čo je v rozpore so všeobecne rozšírenou domnienkou o včasnejšom dospievaní rómskych detí.

IB

BLOCK Martin

GYPSIES, THEIR LIFE AND THEIR CUSTOMS

AMS PRESS, New York 1991, 248 str.

Nakladateľství AMS Press se po téměř šedesáti letech rozhodlo pro druhé vydání poměrně rozsáhlé publikace o Romech v Evropě. V knize bohužel chybí údaj o roce, kdy vyšel německý originál.

Práce Martina Blocka je tematicky rozčleněna do dvanácti kapitol (např. „Původ“, „Jména“, „Narození, život a úmrtí“, „Náboženství“ atd.). V závěru dvanácté kapitoly se dočteme: „Nevylíčil jsem život Romů tak, jak by si to přáli čtenáři levných románů, ale tak, jak jsem jej poznal. Myslím, že tím Romům prokáži lepší službu. Žijí zdánlivě lehkově a neuspořádaně, ovšem jejich život má ve skutečnosti svůj účel a řád.“ Blockovy postřehy jsou cenné hned ze dvou důvodů: Jednak vypovídají o upřímné snaze porozumět zvyklostem etnika, se kterým se na svých cestách setkával, a vžít se do jeho každodenních těžkostí, zároveň však je kniha výsledkem Blockových osobních zkuše-

ností (a až na několik málo výjimek se zcela obešla bez použití jiných pramenů), které za doprovodu 79 unikátních fotografií podává v lehce srozumitelném, téměř populárním stylu. Mezi fotografiemi nechybí ani obrázek užhorodské školy, o níž vyšel článek ve 3. čísle II. ročníku (1995) *Romano džaniben*.

Místy nedostatečná znalost tematiky však často vedla Blocka ke zbytečné generalizaci („Romové dělají malé kroky“..., „Romové nevydrží dlouho pohled z očí do očí“ atd.) a kniha tak místy působí až komicky. Na druhé straně se však autor snažil mnohé stereotypy vyvrátit (kapitola věnující se obrazu Romů v médiích, všeobecné představy o „cikánském králi“ či „baronech“ atd.).

Block však bohužel svá pozorování rozlišoval podle neromských státních teritorií („Romové v Turecku“, „Romové v Anglii“...), a nikoli podle jednotlivých etnokulturních skupin, na které se romské společenství dělí, takže například v poměrně podrobné části věnované zvyklostem při pohřbu čtenář neví, zda se hovoří o zvycích Romů olašských, Sintiů či jiné skupiny.

Ačkoli Blockova kniha v žádném případě nepatří mezi akademickou četbu, přináší vzácné svědectví o Romech na počátku století, a zejména z fotografií se tak můžeme poučit o zvyklostech, které jsou dnes už dávno zapomenuty.

M. Miklušáková

DAVIDOVÁ Eva

CESTY ROMŮ/ROMANO DROM 1945-1990

Vydavatelství Univerzity Palackého, Olomouc 1995, 244 str.

Tato v pravdě reprezentativní publikace - ať vnější úpravou, tak vlastním obsahem - je autorkou pojata jako velkovýřas plán mnohovýševnatého rázu. Za-

bývá se výhradně romskou problematikou, která je limitována časovými mezníky let 1945 až 1990.

V knize, která je určena široké veřejnosti odborné i laické, romské i neromské, je bohatý materiál rozvržen do čtyř částí a dvanácti kapitol.

V úvodní části textu je čtenář seznámen s původem a historií Romů a s jejich antropologickou a demografickou charakteristikou.

V části druhé jsou sledovány změny způsobu života Romů v našich zemích v souvislosti s tradičními řemesly a formami obživy. Zmíněna je transformace kočovného způsobu života v trvalé usídlení, posun o oblasti domácího hospodaření a stravovacích zvyklostí, jakož i specifika ve způsobu odívání. Jsou zde zkoumány nejzákladnější společenské útvary romské velkorodiny a rodiny, přiblíženo romské lidové náboženství, víra a pověry.

Část třetí je zcela věnována fenoménu migrace - pohybu ze Slovenska do Čech, životním podmínkám v novém prostředí i vnitřně stále vnímanému pocitu společenské odloučenosti.

V části čtvrté, výstižně nazvané „O nás bez nás“, jsou podrobně uvedena všechna státní řešení tzv. cikánské otázky. Jsou členěna v periodách podle příslušných cílů a převládajícího typu užitých metod zadaného úkolu.

V přímém kontrastu jednostranného přístupu majoritní společnosti k řešení této problematiky před rokem 1989 se jeví nové možnosti aktivně se zapojit do současného společenského a politického dění, které se Romům po tomto mezním roce otevřely.

Při zpracování vyčteného úkolu použila autorka množství romistické literatury našich i zahraničních autorů. Bohužel ne vždy je zřejmé, kdy a které pasáže z uvedené literatury cituje. Vědoma si nelehké úlohy interpretovat a hodnotit historii nedávno minulou, dokladuje věrohodnost

prezentovaných tvrzení množstvím grafů, tabulek a statistického srovnávání jednotlivých témat studie. Na základě vlastních cenných výzkumů, započatých již v padesátých letech, mapuje konkrétními fakty *terru incognitu* zákonitostí romského života. Předkládá výsledky mimořádné badatelské hodnoty (např. genealogický přehled několika extenzivních rodin tradičních romských lokalit).

Text ozvláštňují mj. i ukázky romských lidových písní a pořekadel.

Košatý, přehledně řazený a gradovaný materiál doplňuje množství působivých černobílých fotografií vysoké umělecké i dokumentární hodnoty. Osvěžujícím prvkem je i probleskující ženský postřeh, např. v kapitole o odívání.

Tato rozsáhlá souhrnná studie, doplněná poznámkami a odkazy na použitou literaturu a resumé v romštině, angličtině a němčině, by neměla chybět v knihovně žádného zájemce o romskou tematiku.

A. Žigová

Několik výhrad redakce:

Z pasáže pojednávající o romském jazyce (str. 17-19) je patrné, že lingvistika není autorčinou doménou. Ve svém pohledu na vývoj a současný stav romštiny se dopouští určitých nepřesností a zjednodušení. Tak v tabulce srovnávající romštinu s hindštinou (str. 17), jsou téměř všechny hindské výrazy nesprávně přepsány (*hlava* není *šira*, ale *sir*, *náš* není *amara*, ale *hamárá* apod.).

Rovněž tvrzení na str. 18, že *dialekt západoslovenských Romů si uchoval mnohem více starších autentických (?) slov v porovnání s dialektem romštiny „východoslovenské“*, vyplývá z nedostatečné znalosti romských dialektů, protože totéž lze tvrdit i o ostatních dialektech, které si uchovaly některá původní slova, jež se nedochovala naopak v „západoslovenské“ romštině.

Podobně v oddíle o romské rodině, je uvedena dost nepřesně terminologie příbuzenského systému (str. 107-108), a zejména je těžké připustit jako možné označení pro vnuka, vnučku, pravnuka a pravnučku zde uvedené termíny *o andro*, *e avri*, *džaandro*, *džaavri*. Tento omyl si lze vysvětlit jen vzájemným neporozuměním mezi tazajícím a dotazovaným při zjišťování této terminologie.

Je tedy na škodu, že autorka konzultovala s romisty-jazykovědci pouze souvislé romské texty, nikoli i termíny a slova, kterých v textu hojně užívá.

V oddíle pojednávajícím o lidovém náboženství bychom chtěli upozornit na zjednodušení a nepochopení pojmu *animistické prvky ve víře a náboženství* (str. 126), které autorka neopodstatněně ztotožňuje s magickými praktikami.

Velmi kuriózně rovněž autorka vysvětluje původ romských názvů dnů v týdnu (str. 139). Tvrdí např., že tři poslední dny v týdnu *jsou původní romské*. Pátek (*paraščovin* - *paraštuji*) je prý zasvěcen Venuši... Jakým způsobem se však jméno Venuše v tomto slově odráží, už však autorka neuvádí...

Skutečný původ romských názvů dní v týdnu je, bohužel, mnohem prostší: Slovenští Romové převzali názvy prvních čtyř dnů, jak je správně uvedeno, z východoslovenského dialektu slovenštiny, „pátek“ je z řeckého *paraskevi*, „sobota“ z maďarského *szombat* a „neděle“ opět z řeckého *kyriaki*. Ani olašští Romové však nemají názvy dnů *opravdu staré, romské*, jak mylně uvádí autorka, ale přejaté z rumunštiny a řečtiny:

olaš.

luja	> rum.	luni
marci	> rum.	marți [<i>marci</i>]
tetrádī	> řec.	tetárti (čtvrtý den v týdnu, středa - Řekové považují za první den neděli)

žoja	>	rum.	joi [žoj]
paraštuji	>	řec.	paraskevi [para-sťevij]
savato	>	řec.	sabbato [savato]
kurko	>	řec.	kyriaki

Jak naznačuje výslovnost, název pro sobotu se tedy dostal do slovní zásoby Romů prostřednictvím maďarštiny a řečtiny, a nikoli prostřednictvím semitských národů, jak uvádí autorka, i když se skutečně jedná o slovo hebrejského původu.

Všeobecně je možné mít velké výhrady ke všem statím, které se týkají romského jazyka, protože jsou nepřesné, povrchní, a tudíž zavádějící.

FABIÁNOVÁ Tera

SAR ME PHIRAVAS ANDRE ŠKOLA - JAK JSEM CHODILA DO ŠKOLY

Nakl. ÚDO České Budějovice ve spolupráci se Společenstvím Romů na Moravě, 1. vydání 1992, 23 str.

Tato útlá knížečka je autobiografickým vyprávěním Tery Fabiánové, jejíž publikační tvorba předznamenává vůbec první vlnu romsky psané literatury u nás.

Rozsahem nevelký příběh (23 stran romsko-českého textu), který se odehrává na Slovensku v 30. letech, zachycuje počátky školní docházky malého romského děvčátka. Údobí, vinou nepříznivých historických okolností zminimalizované na pouhé dva roky, představuje svým dosahem zásadní okamžiky v životě malé vypravěčky. Bystré dítě, trpěné a přehlížené, odezírá informace a lapá poznatky z učebního procesu z nevýhodné pozice poslední školní lavice. Třídí si je a ukládá po svém v komůrce dychtivé mysli a téměř

mimoděčně si osvojí jednou provždy dar další komunikační schopnosti - schopnosti písemného projevu, v letech zralosti rozvinuté do charakteristického sdělného literárního výrazu.

Přestože ústřední dějová linie je vyhrazena školním zážitkům, děj místy odbočuje do četných zátočin, k drobným příhodám z dětství stráveného v romské osadě. Jsou to příhody místy dováděvě nezbedné, jindy však zprostředkující čtenářům neznalým prostředí informace vysoké etnografické hodnoty.

Nahlíženo obrazně je schéma příběhu větev, na jejíž každé jednotlivé ha-luzce sedí ptáček trylkující písničku poněkud odlišného nápěvu, která však společně vytváří harmonický akord v durové tónině.

P.S.: A ještě jedno poselství pro vnímavého: Nevykazujme Romy, byť bezmyšlenkovitě, do pomyslných posledních lavic na periferii společnosti.

A. Žigová

HANCOCK Ian

A HANDBOOK OF VLAX ROMANI

Slavica Publishers, The University of Texas, Austin 1995, 178 str.

Romské dialekty mají z důvodu častých migrací jejich nositelů a četných kontaktů s jinými jazyky mnohé lexikální, ale i morfosyntaktické odlišnosti. Navzdory své rozmanitosti a roztroušenosti po celém světě však romština přesto zůstává jedním jazykem.

Olašská romština v Americe (severní a jižní) má svůj původ převážně v balkánských dialekttech. Tamější Romové se mezi sebou označují podle povolání a podle místa pobytu: *Lovara, Čurara, Grekurja, Mačvaja, Serbaja, Rrusarja,*

Arxentinurija, Mesikaja atd. V USA tvoří největší skupiny *Mačvaja* a ruští *Kalderaši* (str. 31). *Mačvaja* pocházejí z oblasti Mačva, jihozápadně od Bělehradu, nikoliv „z města Mačva ve východním Srbsku“, jak se zmiňuje autor na straně 50. K migraci z této oblasti došlo hlavně na začátku II. světové války. Podle amerického lingvisty Victora Friedmana, který k Hancockově gramatice napsal předmluvu, je slovo *Vlax/Vlach* slovanského původu a označuje příslušníky etnických skupin, které se zachovaly jako zbytky původních obyvatel Balkánu (Illyrů, Thráků, Dáků atd.) a mluví dialekty podobnými rumunštině. Romové ze skupiny *Vlach* dostali toto označení díky svému dlouhodobému pobytu v blízkosti těchto „románských *Vlachů*“ a jejich jazyk byl ovlivněn „vlaštinou“.

Poměrně dost místa věnuje autor historii, původu Romů a migračním procesům z Indie do Evropy a dále na západ (str. 17-52). V téže části pojednává i o hláskosloví a o vývoji jednotlivých hlásek. Uvádí též ortografie různých dialektů. Pak následuje gramatický popis (str. 52-172), který je velmi zajímavý svou metodou: Prolíná se tu tvarosloví (paradigmatika) se syntaxí, frazeologií, popisem derivace a seznamy sufixů (str. 151-161) a odvozených tvarů (viz *List of derived verbs*, str. 131-139).

Příručka je o to cennější, že se zde gramatický popis prolíná s praktickými frázemi a vyčerpávajícími seznamy jednotlivých slovních druhů, především nesklonných slov.

Tato publikace je psána jako příručka olašských dialektů romského jazyka, kterými se mluví v severní a jižní Americe. Kniha je však něčím víc než obyčejnou příručkou. Je to zajímavé jazykovědné dílo obsahující popis gramatiky zmíněných dialektů a porovnání různých jazykových jevů. Takto zaměřený popis by mohl přispět ke standardizaci

romského jazyka. Význam díla pro romskou dialektologii a pro studium jazykového kontaktu je nesmírně velký.

Je to jedna z mála příruček romštiny v angličtině, která vychází z pera romského autora.

S. Kostić

HANCOCK Ian

LAND OF PAIN - FIVE CENTURIES OF GYPSY SLAVERY

Dept. of English, The University of Texas, Austin 1982, 30 str.

Zatímco státy východní Evropy romskou populaci na svých teritoriích zotročovaly, západoevropské země se snažily Romů zbavit úplně. V roce 1568 vyhání papež Pius V. všechny „cikány“ z panství římsko-katolické církve. Podobná vyhošťovací nařízení platná v jednotlivých zemích vyúsťují v neustálé přesuny romské populace. Spolu s námořní expanzí a zakládáním kolonií se pak našel efektivnější způsob, jak Romy dostat z Evropy.

První, kdo dopravili Romy do Ameriky, byli Španělé. Ačkoli je tento odsun datován 11. 2. 1581, někteří Romové zřejmě odcestovali sami už dříve - Charcasská provincie v Peru (dnes součást Bolívie) poukazuje na „cikány“, kteří „prošli tajně do oblastí našich Indiánů ... toulají se, mají původní oděv a vlastní jazyk, ... mezi Indiány, které vzhledem k jejich prostotě snadno oklamávají.“ Absurdní je, litují-li „Indiány oklamané cikány“ právě ti, kteří vyvraždili celé kmeny původních obyvatel Ameriky a zničili celé lidské kultury. Ironické je i to, že tentýž dokument žádá, aby byli „cigáni pochyťáni a vráceni do Španělska“, zatímco španělská vláda vydává roku 1499 nařízení o deportaci Romů do Ameriky. Vyhošťovací politiku začala uplatňovat krátce po-

té, co se pokusila o asimilaci Romů, nejspíš vzhledem k nedostatku pracovních sil po vyhnání Maurů a Židů.

Portugalsko během 17. a 18. století posílá *ciganos* na práci do svých kolonií v Indii, v Africe a v Jižní Americe. Boxer (1969) zmiňuje obětování „celých cikánských komunit, vůči kterým byl král Jan V. posedlý záští. Tito nešťastníci, bez ohledu na věk a pohlaví, byli postupně odváženi do Brazílie a do Angoly bez udání specifického obvinění, jako pokus vypovědět zcela romskou rasu z Portugalska.“ Dekret ze srpna 1685 přesměrovává „zásilku“ z afrických osad do Maranhao, obrovské kolonie na severu Brazílie. Od roku 1718 je Bahia v Brazílii centrálním vykladištěm Romů z Portugalska. Guvernérovi bylo nařízeno, aby zakázal Romům mluvit romsky a učit romštině své děti.

Ve Francii se vyhošťovací nařízení objevují už v roce 1427, ale k jejich plnění dochází v té době jen sporadicky. Roku 1560 bylo Romům nařízeno, aby buď okamžitě opustili Francii, anebo se zavázali k práci na galejích. Stejná praxe byla toho času prováděna i ve Španělsku. 1682 vydává Ludvík XIV. příkaz k zatýkání všech, kteří „se nazývají Bohémy či Egyptany ... Muže je třeba zajistit řetězy a odvést do našich galejí, aby zde sloužili doživotně, ženy zmrskat a vypovědět z království. To vše bez jakéhokoliv soudního procesu.“

A tak se Romové během 2-3 dekad poté, co toto nařízení vstoupilo v platnost, ocitli v Severní Americe. Zápisy o dopravě Romů z Francie uvádějí, že existuje kolonie „cikánů“ v Biloxi Bay v Louisianě (dnes Mississippi). Byli sem přivezeni Francouzi v raném období kolonizace (cca 1700). Další zajímavá zmínka týkající se Severní Ameriky se zachovala v jednom rozhovoru s místním zemědělcem v Louisianě (Olmsted 1861): „Pak jsem strávil noc v domě bí-

lého plantážníka, který mi řekl, že jako kluk žil v Alexandrii, tenkrát pod španělskou nadvládou ... Byli tam lidé všeho druhu - Francouzi, Španělé, Egypťani a Indiáni, mulati a čemoši. - Egypťani? - Ano, bylo tam několik pravých starých Egypťanů. - Odkud přišli? - Ze Severních ostrovů. - Jakým jazykem mluvili? - No, měli svůj vlastní jazyk, kterým někteří mluvili mezi sebou, egyptský, myslím, ale uměli taky francouzsky a španělsky. - Jakou měli barvu? - Byli černí, ale ne moc. A byli to lidi dobří jako každý jiný. Vydávali se za bělochy. - Drželi spolu, nebo se ženili a vdávali s bílými? - Většinou si brali mulaty, myslím. V Alexandrii tenkrát byla spousta mulatů, jejichž otcové byli francouzští a španělští muži a matky pravé černé ženy. V mnoha z nich kolovala taky egyptská krev. Egypťani byli možná španělští cikáni, jinak už jsem o nich v Americe nikdy neslyšel.“ Olmsted uvádí, že tato populace pocházela spíše z Francie než ze Španělska a souvisí s ranými transporty, o nichž se zmiňuje Jones.

O násilném odsunu Romů ze Španělska do Louisiany, který byl nazýván „americkým řešením“ (na základě proklamace z roku 1749), pojednává Alfaro: „Smíšená afro-cikánská populace žije blízko Atchafalaya v St. Martin Parish, asi 75 mil jihovýchodním směrem od Alexandrie. Vyhýbá se sociálním stykům s okolní černou, bílou i indiánskou populací, stejně jako s olašskými Romy a *Romanichels*, kteří v tomto státě žijí.

Německo, které se snaží zbavit Romů od jejich příchodu na německá teritoria začátkem 15-tého století, nachází výhodné „odkladiště“ ve své kolonii v Pennsylvánii. Pustošení během třicetileté války vyúsťuje v tzv. *palatinskou migraci*, kdy se jednotlivci zavazovali odsloužit si práci v Americe poplatek za plavbu z Evropy. Tento druh otroctví - prodej emigrantů za dopravu - se v té

době charakterizuje jako „německý obchod s otroky“. V témže období byli do Ameriky odesláni němečtí Romové, ale nesměli obdržet pas umožňující jim legální návrat do Evropy. Romové, kteří se prodali za převoz (většina rodin *Chikenerů*), byli násilně rozptýleni na různých územích Ameriky: někteří do nehostinných míst Nové Anglie, jiní do New Jersey a další na daleký jih do přístavů podél Delaware. 19.5.1854 uveřejňuje National Gazette dopis o nevybíravém mrskání cikánů zvaných *Yansers* ve státě New York. *Yansers*, zabývající se výrobou košů, košťat a jiného proutěného zboží, přišli do German Valley s prvními osadníky.

Velká Británie potvrzuje r. 1528 přítomnost 10 tisíc cikánů na britských ostrovech. O dva roky později se píše v prvním zákonu proti Romům: „Od nynějška žádné osobě není trpěn vstup do tohoto království.“ Každému Romovi byl při vstupu do Anglie zabaven majetek a měl přikázáno během dvou týdnů odejít. Záznam o vypovězení Romů ze Skotska z července 1505, který byl objeven v Dánsku, uvádí, že odtud byli transportováni Jamesem IV.

Roku 1544 byl zdokumentován převoz z pobřeží v Lincolnshire do Norska. O sto let později, v časech Cromwellových, bylo zločinem nejen se jako cikán narodit, ale i být s nimi pouze spojován. K prvnímu zaoceánskému vyhoštění dochází za vlády Cromwellova nástupce, syna Richarda, a to r. 1661 rozhodnutím parlamentu. Mnoho cikánů bylo během druhé poloviny 17. století deportováno na britské plantáže ve Virginii, na Jamaice a na Barbadosu. Roku 1714 žádají britští obchodníci spolu s kolonisty státní radu o povolení k přesunu cikánů (zjevně jako otroků) do karibské oblasti. Centrem pro distribuci otroků na další britská teritoria se na mnoho let stává Barbados. Z Jamaiky

pochází o cikánech jen jedna zmínka: „Znal jsem mnoho cikánů ve věku 11-30 let vystavených prostituci, chtíči dozorců, úředníků, černochoů... Byli bráni do péče pánů, kteří byli schopni zaplatit přemrštěnou cenu za jejich zneužití.“

Při sčítání obyvatel nejsou o Romech žádné zmínky, ačkoliv například evidence Židů se vede zvlášť. Robert Rich, usedlík na Barbarosu, v r. 1670 píše, že populace zde zahrnuje Agličany, Iry, Skoty, Holanďany, Francouze, Židy, barevné a černé otroky.

Pojem „cikán“ je vžitý i v lidové tradici karibské oblasti. Wright 1938 popisuje paniku na Jamajce spojenou s příjezdem cikánů začátkem tohoto století. Samo slovo v několika ostrovních kreolštinách získalo nejrůznější významy: hravý, skotačivý, darebný, nezbedný, všetečný, vlezlý, panovačný. Na Jamajce a Trinidadu je *cikánština* synonymem tajné mluvy. V dialektu Sierra Leone má *cikán* význam „malá osoba“, zatímco na Guadeloupu je názvem pro taxi, nákladní auto aj. Romská slova v karibských kreolštinách byla zatím zjištěna jen dvě: *bul* - zadek a *kori (kar)* - penis.

Romští otroci možná splynuli s bílými nevolníky, ačkoliv si lze těžko představit, že k tomu docházelo dobrovolně. Spíše to byl výsledek nuceného konkubinátu. Mísili se i s barevnou populací. Existují spekulace o asimilaci Romů původními obyvateli, což by objasnilo zvyky společné americkým Indiánům a Indům. V USA, zejména v jižních státech, žije mnoho *Romanichels* (britských Romů). Jsou patrně největší Romskou skupinou v USA. Zatímco Romové sem posláni z Německa a Francie zůstávají v původních oblastech, Romové z Anglie, kterých bylo nejvíce, se rozšířili po celé zemi. Rodiny amerických *Romanichels* si uvědomují okolnosti svého příjezdu do USA a studium jejich orální tradice zajisté pomůže celkový obraz situace doplnit.

H. Syslová

HANCOCK Ian

THE DEVELOPMENT OF ROMANI LINGUISTICS

in *LANGUAGES AND CULTURES*

Mohammad Ali Jazayeri and Werner Winter

Mouton de Gruyter, Berlin-New York-Amsterdam, 1988, str. 183 - 223

Ve stati *Vývoj romské lingvistiky* se profesor Ian Hancock zabývá srovnáním a návazností různých teorií o romštině, jejím původu a původu Romů. (Dále v textu budu užívat Hancockova původního anglického termínu *Gypsies*, kterého užívá jako termínu nadřazeného skupinám Lomů, Domů a Romů).

Ještě donedávna se lingvistika musela potýkat s nejrůznějšími romantizujícími představami a nepodloženými hypotézami, jež Romy zaměňovaly za Tatary, Židy z Egypta či naopak Egyptany pronásledující Židy, Kainovy potomky, obyvatele bájně Atlantidy apod.

Současná lingvistika se upíná ke třem základním hypotézám:

1. *Gypsies* pocházejí z Indie,
2. *Gypsies* pocházejí z Asie, ne však bezpodmínečně z Indie,
3. *Gypsies*, kteří jsou roztroušeni po celém světě, tvoří sociální skupinu lidí různého etnického původu.

Důvěryhodnost poslední ze zmíněných teorií, podporovaná například **Okleyovou** (1983), je oslabena jednak jejím výlučným zaměřením na *Gypsies* žijící ve Velké Británii, jednak její nedostatečnou znalostí romštiny. K všeobecně přijatému poznatku, že *Gypsies* pocházejí z Indie, totiž vedlo studium romského jazyka a jeho jednotlivých dialektů.

O to překvapivější je, že v době, kdy je nesporně dokázáno, že romština patří mezi indické jazyky, řada lingvistů věří, že původ *Gypsies* je nutné hledat mimo území Indie.

Sebastian Münster se o indickém původu evropských Romů zmiňuje ve své „*Cosmographie universelle*“ z roku 1550. Jeho práce však nebyla založena na rozboru jazyka a jazykem se vůbec nezabývala. První lingvisticky podloženou hypotézu tedy přináší až **István Vályi**, maďarský student teologie v Leidenu, v roce 1760. Povšiml si totiž podobností mezi sanskrtem a jazykem, kterým hovořili Romové v maďarském městě Györu. Jeho poznatky byly opublikovány o tři roky později ve Wiener Anzeigen v článku **Székelyho von Doby**. Pravděpodobně zcela nezávisle došel ke stejnému závěru anglický filolog **Jakob Bryant** (viz. Sampson, 1911) v roce 1785 a ve stejném roce pak **William Marsden** srovnává anglickou a tureckou romštinu s hindí.

Dnes se všeobecně uznává, že protoindický jazyk se na subkontinent dostal zhruba mezi roky 3000 a 2000 před naším letopočtem (viz Polomé, 1984). Tou dobou se blízce spřízněné íránské, indické (a pravděpodobně i dardské) jazyky vydělily do samostatných jazykových rodin. Z nejstarších indických jazyků patří mezi nejznámější vzájemně si velmi blízká védština a sanskrť. Blízce je s nimi spřízněna i skupina přibližně 40 dalších jazyků obvykle nazývaných prákrty, z nichž mnohé se dochovaly v psané formě a některých se dodnes používá jako liturgických jazyků (*pálí* mezi buddhisty a *magádhí* mezi džinisty). Na základě prákrť se zformovala i řada hovorových a psaných nářečí, známých jako apabhramše, a právě z nich se vyvinuly moderní indické jazyky.

Několik let před tím, než byla vydána studie **Rüdigerova** (1782), vyšla krátká studie jeho kolegy **Bacmeistera** (1777), v níž poukazuje na úzkou vazbu mezi jazykem *Gypsies* a *multání*, jazykem severozápadní skupiny. Rüdigerova práce upoutala pozornost **Heinricha Grellmana**, který v roce 1783 vydává

studii o romštině, migraci a zvyklostech Romů. Na základě dostupných pramenů určuje Grellman za původní oblast *Gypsies* Hindustán a vznáší domněnku, že *Gypsies* patřili do kasty šúdrů. Za nejbližší jazyk pokládá gudžarátštinu a odlišnosti s romštinou vysvětluje vlivy, které Romy od jejich příchodu do Evropy poznamenaly. Přestože Grellmanova práce inspirovala řadu indologů ke studiu genealogie romštiny, žádný z nich nedošel dále než k potvrzení příbuznosti se sanskrtem. V téže době vyšla i řada prací, jež velmi popisně zachycovaly různé romské dialekty (**Bischoff, von Heister, Puchmajer, Graffunder** a další). Díky jejich snahám se podařilo nasbírat dostatek materiálu k tomu, aby **August Pott** mohl vypracovat první vědeckou, historickou a komparativní studii romštiny (1844), díky níž je dodnes pokládán za otce romské lingvistiky. Tvrdí se, že za celý svůj život nepotkal jediného Roma a všechny jeho prameny byly „z druhé ruky“. Pott vytýčil tři premisy:

1. Přestože v Evropě existuje mnoho romských dialektů, všechny jsou odvozeny z „jediného, původně uniformního jazyka“.

2. Navzdory všeobecně uznávaným domněnkám pokládá romštinu za samostatný jazyk s vlastní slovní zásobou a gramatikou, který nemůže být zaměňován s nějakým „zlodějským žargonem“.

3. Romština je odvozena od sanskrtu a je nejbližší sindhštině, jíž se hovoří na území dnešního jižního Pákistánu.

Pottovu teorii podpořil o 20 let později ve své práci italský vědec **Graziadio Ascoli**. V roce 1851 vychází práce Sira **Richarda Burtona**, ve které upozorňuje na podobnosti mezi Romy a indickými džáty. Tytéž poznatky přinášejí o něco později **Trumpp** (1872), **Bataillard** (1875) a **de Goeje** (1903). Hrabě **Joseph Arthur de Gobineau** (1857) naopak vycházel z informací perských *Gyp-*

sies, kteří tvrdili, že nepocházejí z Indie a jejich předci v Indii nikdy nebyli - za místo svého původu pokládali Kábul v dnešním Afghánistánu. Domněnky o tom, že se *Gypsies* oddělili od hlavního proudu indoevropských migrantů ještě před příchodem do Indie, vyvolávají dodnes spory.

Další osobností romské lingvistiky se stal **Franz Miklosich**, který na území někdejšího Rakouska-Uherska sesbíral značné množství romských výrazů a na rozdíl od svých předchůdců se dokonce pokusil naučit romsky. Miklosich je autorem dvou antologií: jedné rozsáhlé „*Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's*“ (1872-1881) a jedné kratší „*Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten*“ (1874-1878), prací dodnes uznávaných pro množství etymologických a dialektologických údajů. První ze zmíněných prací byla totiž vůbec první studií obsahující etymologický výklad. Miklosich, který ovšem čerpal z tehdejších prací o indických jazycích, byl přesvědčen, že romština je dardský jazyk, a proto nejbližší kašmírštině či jazyku šíní. Svou teorii stavěl na zachovaných podobnostech mezi romštinou a těmito jazyky: konsonantní seskupení typu -st-, -št-, -tr- a -dr-, u kterých v ostatních větších moderních indoevropských jazycích došlo k redukci. Miklosichovu teorii záhy podpořil **John Beams** ve své gramatice novindických jazyků (1872 - 1879), v níž souhlasí s tím, že Romové pocházejí ze severozápadní Indie, z pouští severního Paňdžábu. Beams zároveň upozorňuje na příbuznost s kašmírštinou a paňdžábštinou, přestože tyto jazyky patří do samostatné kategorie.

V roce 1886 vznáší **George Grierson**, autor později vydané monumentální „*Linguistic Survey of India*“ (Lingvistický přehled Indie, 1903-1922) domněnku, že jazyk *Gypsies* má svůj původ ve východní, nikoli severozápadní Indii, ov-

šem později svou teorii radikálně mění: „... domovinu jazyka *Gypsies* je nutné hledat v severozápadní Indii, především za hranicemi - v Kašmíru, Gilgitu, Čitralu...“ (Grierson, 1908). Jeho teorii o příbuznosti s dardskou skupinou jazyků podpoří později **Jules Bloch** (1920) ve své práci o maráthštině. A právě Grierson prosazoval dardské jazyky jako třetí, samostatnou větev „evropských jazyků“, - vedle jazyků indických a íránských. V roce 1883 publikuje **Pischel** následující řádky založené na Miklosichových studiích: „... *dialekty Gypsies se v množství fonetických zvláštností natolik shodují s dialekty severozápadní Indie, s jazyky dardsko-kafirské skupiny, a zároveň jsou natolik odlišné od všech ostatních indoevropských jazyků moderní Indie, že za současně dostupných poznatků nezbývá, než jejich blízkou příbuznost nevyhnutelně potvrdit.*“ (Pischel, 1883).

V roce 1907 přináší **Finckova** práce dostupné informace o lomském dialektu, jímž hovoří *Gypsies* jižního Kavkazu, kteří sami sebe nazývají Lomové, ostatními jsou zvaní Boša. Práce je především zaměřena na slovní zásobu, gramatika se přizpůsobila arménštině. Finckovy genealogické pokusy však nebyly přesvědčivé především pro rozbor omezeného množství lexikálních jednotek. Ve své krátké práci z roku 1909 navrhl **Alfred Woolner**, aby se původ jazyka *Gypsies* nehledal na severozápadě Indie, ale spíše na východě (tj. Griersonova první hypotéza) a na základě srovnání zájmených a slovesných vzorů navrhl západní pahárštinu, jazyk blízký nepálštině.

John Sampson, předseda Gypsy Lore Society, se věnoval především welšské romštině. Své názory o původu

Romů prezentoval nejprve v roce 1907 a později v přepracované verzi roku 1923. Ve své poslední práci, obohacené o mnoho lingvistických postřehů, tvrdí, že „jazyk *Gypsies* není odvozen ani od jednoho z těchto sedmi jazyků (tj. apabhramše), ale jde spíše o samostatný dialekt, jehož původ je nutné hledat v severozápadních provinciích“. Sampson, který věřil, že *Gypsies* přišli do Persie v průběhu IX. století, tvrdil, že jejich jazyk patří do severozápadní větve (shodně s Pottem a Becmeisterem), a nepatří tedy k dardské větvi (jak se domnívali Miklosich, Pischel a Grierson), neboť do Persie přinesli ucelený konsonantní systém, zatímco dardské jazyky ztratily své netřené hlásky dlouho před exodem z Indie. Sampson rovněž poukázal na to, že evropská romština a arménská lomština ztratily původně znělou aspirovanou sanskrtskou skupinu - bh-, -dh-, -gh- a -džh- a změnily ji v -ph-, -th-, -kh- a -čh-, zatímco v domáří se naopak uchovala znělost, ale ztratila se aspirace (viz. tabulka dole).

Sampson se proto domníval, že ke ztrátě znělosti muselo dojít na perském území a dvě větve, které takto vznikly, nazval skupinami „phen“ (evropští Romové a Lomové) a „ben“ (Domové). Na Sampsonovu práci reagoval kriticky **Ralph Turner**. Oproti předchozím teoriím o severozápadním či dardském původu namítal, že původ jazyka musíme hledat ve střední Indii. Ačkoli se Turnerovi často připisuje v této teorii prvenství, vznesl tutéž hypotézu o více než deset let před ním Woolner.

Na základě poznatků o fonetických změnách v romštině vydedukoval Tur-

Sanskrt	Evrop. romština	Lomština	Domština	Čeština
<i>ghasa</i>	<i>khas</i>	<i>khas</i>	<i>gas</i>	<i>seno</i>
<i>dhav-</i>	<i>thov-</i>	<i>thov-</i>	<i>dau-</i>	<i>mýt</i>
<i>bhratr</i>	<i>phral</i>	<i>phal</i>	<i>bar</i>	<i>bratr</i>

ner, že Romové opustili střední Indii ještě před tím, než k oněm změnám došlo, protože Ášokovy nápisy (256- 237) tyto ztráty již odrážejí. Migrace Romů z území střední Indie do severních lokalit musela předcházet polovině 3. století před naším letopočtem. Woolner však tuto dedukci zpochybnil tvrzením, že Ášokovy nápisy nereprezentují jazyk nižších společenských vrstev. Turnerova verze byla podpořena ruským lingvistou **Barannikovem** a dnes patří k nejuznávanějším jak mezi romisty (**Kaufman**, 1979, **Higgie**, 1984), tak mezi indology (**Joshi**, A., **Josji**, S.S., **Rishi**, W.R.).

DOMŠTINA, LOMŠTINA A ROMŠTINA

Turner rozdělil jazyk *Gypsies* do tří skupin: evropské (romština), arménské (lomština) a syrské (domština). Ačkoli se termín „romština“ často používá jako termín nadřazený všem třem skupinám, její evropské vymezení určuje právě ono počáteční „r“. Sampson poukázal na to, že k jazykovému rozkolu nedošlo před příchodem do Persie. Turner naopak věřil, že k rozdělení došlo před migrací z Indie. Pokud se **Rishi** (1974) a další nemýlí v tom, že různé skupiny *Gypsies* opustili Indii v různých časových obdobích a za různých podmínek, pak by tím podpořili Turnerovu teorii.

DIALEKTY

Přes některé rozpory se Turner i Sampson shodují v roztrídění tří základních jazykových větví:

Sampson		
proto-romština		
„ben“		„phen“
Domové	Evrop. Romové	Lomové

Turner		
proto-romština		
„ben“		„phen“
Domové	Romové	Lomové

O podrobnější studii lomských a domských dialektů se zatím pokusil **Kenrick**. Za povšimnutí stojí existence dvou skupin *Gypsies* na Blízkém východě- Ghagarové v Egyptě (**Sampson**, 1928, **Hanna**, 1982) a Zargarové v Íránu (**Windfuhr**, 1970). Obě skupiny hovoří dialektem balkánských *Gypsies*, který se zachoval po válečných zajatcích Turků v XVII. století a který se později „vrátil“ do Evropy. V Evropě došlo k mylným snahám roztrdit romské dialekty na teritoriální, nikoli lingvistické bázi. Ukázkou může být **Clébertovo** (1963) roztrídění na finský, welšský, maďarský, německý, anglický, katalánský a andaluzský dialekt. První klasifikaci utříděnou na čistě lingvistických kritériích (sic) vypracoval v roce 1963 **Kochanowski**. Původní dvě kategorie, „olašský a neolašský dialekt“, roztrdíl později podrobněji podle následujícího schématu:

O další třídění se pokusili i **Kenrick** a **Wentzelová**, která romštinu dělí na severoevropskou a jihoevropskou větev. Kaufmanova klasifikace z roku 1979 poukazuje shodně s Kenrickem na ne-

Protoevropská romština

Olašské dialekty

	severní
Rumunsko	Východobaltské
Lovari	Severopolské
Kalderaši	Západobaltské
Ukrajina	Rusko
Jugoslávie	Moskva

germánské
Fr. Manuša

karpatské
Maďarsko
Slovensko
Již. Polsko
Českosl.

Neolašské dialekty

balkánské
Balkán
Bulharsko
arlijský
(Jugosl.)

dostatečnost „tabulkového“ třídění, a to především z důvodu silného vzájemného ovlivňování jednotlivých dialektů.

DALŠÍ TEORIE O PŮVODU ROMŠTINY

Vědci z Indie se zaměřili především na socio-kulturní podobnosti *Gypsies* s jednotlivými kastami, avšak v jejich teoriích chybí právě lingvistické rozборы. S další teorií přišel např. **Harry Bryer** (1981), který na základě jazykových vývodů tvrdí, že *Gypsies* reprezentují původní Árijce svou kulturou i jazykem a původní identitu si zachovali právě díky nomadismu, resp. nepřizpůsobení se majoritní společnosti. **Bloch** (1946) a **Berger** (1959) se věnovali možnému morfologickému a lexikálnímu vlivu brahuištiny a burušaskí na romštinu. Potvrdil-li by se vliv těchto neindoevropských jazyků z východního Pakistánu, svědčilo by to bezpochyby pro západní či jihozápadní původ romštiny. Proti původu mimo území Indie však svědčí fakt, že prákrť si až do středověku udržel tři rody, zatímco romština, jako ostatní novindické jazyky, má rody dva. Na základě toho se dnes většina odborníků shoduje v tom, že migrace z Indie začala později (tj. v IX., X., XI. století), a ne ve století pátém, jak se dříve předpokládalo. Jedním ze současných romistů, kteří tuto teorii odmítají, je Kenrick. Argumentuje malým počtem romských výrazů odvozených z arabštiny: „Evropští Romové museli projít Íránem před rokem 600, tj. před první arabskou invazí. Je to jediné vysvětlení vysokého počtu výpůjček z perštiny a malého počtu arabských výpůjček v romské slovní zásobě.“ Kaufman uvádí: „*Romština se v žádném případě nemohla vyhnout výpůjčkám z arabštiny - ledaže by přišla do Íránu a znovu jej opustila ještě před rokem 700 n.l. Spekulace, který tento fakt nepokládají za samozřejmý, jsou k ničemu....a už mne unavuje poslouchat po-*

řád dokola spekulace o tom, že Gypsies opustili Indii tak pozdě!“ (1984).

Jak je zřejmé, debata o původním území, jež Romové opustili, i diskuse o datu či datech jejich rozchodu s ostatními indickými národy zdaleka nedospěla k jednotnému závěru. Zda tedy tři zmíněné jazykové skupiny reprezentují dialekty jednoho národa s identickým sociálním a historickým zázemím, či byly-li (jako jediné indické jazyky mluvené mimo Indii) náhodně zahrnuty do jedné skupiny právě na základě podobné historie, zůstává otevřenou otázkou.

M. Miklušáková

JOHANSEN Jahn Otto

SIGÓYNERES HOLOCAUST (Cikánský holocaust)

Nakl. Cappelen 1989, 129 stran

Proč tato kniha byla napsána, ozřejmuje v úvodu ke knize Elia Wiesel slovy: Zatímco o utrpení Židů za války se toho napsalo hodně, Romové, které měl stihnout podobný osud, zatím své mluvčí nemají. Podle autora je tomu tak proto, že židovský národ je „národem knihy“, zatímco romský je „národem okamžiku“.

Johansen v několika kapitolách postihuje víceméně dokumentárním stylem situaci Romů, hlavně z hlediska historického. Zmiňuje se o jejich pobytu v Evropě, rozdělení jednotlivých romských kmenů a jejich pohybu po Evropě, největší pozornost však věnuje jejich tragickému osudu během války. S výjimkou poslední kapitoly, která se týká Romů v Norsku, jsou uváděné informace platné i pro naše Romy.

Autorův pohled je jednoznačně sympatizující, možná až nekritický. Kompiluje různé prameny, což však není ni-

kterak na závalu, neboť ke knize je připojen poměrně rozsáhlý seznam literatury. Johansen pohlíží na romskou otázku zvenčí, bez sebemenší vlastní bezprostřední zkušenosti. Takový pohled může být však právě výhodou.

J. Vrbová

KUBKO - GORAL

ROMSKO-SLOVENSKÉ PEXESO DUHA

vyšlo za podpory Štátneho fondu kultúry PRO SLOVAKIA, 1995

ilustroval akad. mal. Pavol Král'

Dvojazyčné obrázkové pexeso je dnes běžně vydávanou pomůckou pro výuku dětí v angličtině nebo v němčině. Romsko-slovenské pexeso je tedy velmi vítaným prostředkem pro rozšiřování slovní zásoby a pro upevňování spojitosti mezi romskými a slovenskými pojmy u romských dětí, slovenské děti se naopak mohou jeho prostřednictvím seznámit s některými romskými výrazy.

Po formální stránce je pexeso přitažlivé, ilustrace budou dětem pravděpodobně blízké. Jeho součástí jsou pravidla hry v romštině a ve slovenštině.

Několik výhrad je však třeba uvést k jazykové stránce této pomůcky. Bohužel bylo použito množství dvojic, kde romský ekvivalent je slovo přejaté ze slovenštiny (např. **električka** - električka, **salama** - saláma, **labuľa** - labuň, **hroznos** - hrozno,

pavos - páv a další). Těžko říci, podle jakého klíče autoři dvojice slov vybírali, nicméně svým výběrem záměru rozvoje slovní zásoby neposloužili. Jistě bylo možné vybírat z nepřeborného množství dvojic s původními romskými slovy.

Dále je třeba uvést, že v ojedinělých případech neodpovídá mluvnické číslo romského substantiva slovenskému překladu, např. v romštině jedn. číslo **phuvali** je do slovenštiny přeloženo i znázorněno na obrázku mn. číslem *ze-miaky*.

V romské části autoři používají standardizovaného pravopisu slovenského dialektu romštiny, avšak nedůsledně: píší sice **kachňi**, **luludī**, ale také **cikni** (správně **cikňi**).

Z grafického hlediska je třeba podotknout, že bylo zbytečné zdůrazňovat počáteční písmena ve slovech červenou barvou, protože si ve dvojicích vzájemně neodpovídají. Jejich zvýraznění tedy nemá logiku a je spíše matoucí.

Přes výše uvedené výhrady a připomínky je vydání romsko-slovenského pexesa chvályhodným počinem, dalším střípkem do mozaiky vzájemného poznávání a sblížování.

H. Jiřincová

INFORMACE

ROMANO AVRIBIČHAVIBEN ANDRO SLOVAČIKO RADIOS

Sigeder medig tumenge phenava vareso pal amari redakcija the amaro avribičhaviben, kamav tumenge vareso te phenel pal mande.

Uli'om andro berš ezeros eňa šel šovardeš the ochto (1968) andro 9. aprilis Perješiste. Bari'om avri Bara Šarošate (khatar hiňi the e Helena Lackovo, romaňi iroška (spisovateľka). Pal e Maškaruňi priemyselno škola strojnisko, savi phird'om avri Perješiste, ge'om pre Technicko univerzita Kašate pre strojnisko fakulta, savi phird'om avri andro berš 1992. Akor imar sas trito berš demokracija u imar akor šunavas, hoj andre buťi, andro strojarenska podnika man phares dochudava, bo le Romen ešebnonen premukenas andal o buťa. The avka sas. Na ile man andre buťi ča vaš oda, hoj som Rom. Avka šund'om e diskriminacija pre peskri cipa.

Akor phundrade andro Slovačiko radios o romano avribičhaviben, kaj kampelas manušes, saves hin bari (uči) škola the džanel romanes. Avle pal mande, kaj te džav aja buťi te kerel.

Kaj te phenav čačipen, igen pes mange odoj na kamelas te džal, the daravas, bo dži akor pal e žurnalistika na džanavas nič. I'om aja buťi, bo varesave romane raja mange phende, kaj mange ažutinena (šigitinena) the phenena mange, sar kempel te kerel aja buťi. Nekbuter mange andre miri angluňi buťi ažutind'a jekh redaktoris andal e rusinsko-ukrajinsko redakcija, o Bohdan Kužišin. Ov man sikhada, sar pes kerel le mikrofonoha the sar pes irinen scenara. Našři phenav, a'e the varesave Roma mange šigitinde. Ešebnovar bičhaďam avri amari relacija andro 13. decembros 1992 tosara kurke 6.30 - 7.30 - akor bičhavahas avri sako dujto kurko. Palis amari relacija buterval vatinlas u akana bičhavas avri sako streda 17.30 - 18.00 pre stanica S 2. Hin amen jepaš ora kurkeste.

Pal soste tel ala trin berš andre amari relacija vakerahas? Šaj phenav, hoj pal savoreste, so džal andro romano džživipen, pal e politika, e diskriminacija, pal o rasizmus, pal o pharo romengro džživipen andro romane gava, save pre avriavelutno (vychodno) Slovačiko hine igen but. Vakerahas the pal e romaňi historija, romane chartakre the aver buťa, pal o romane iroša, gifutna the aver bare romane raja. No na bisterďam aňi pro romano terňipen. Jekhe laveha, vakerahas pal savoreste. Kaj jepaš ora sas, the mindig frlma.

Kajča sar andre dojekh buti the adaj sas man problemi - čhivkerenas mange o kašta tel o pindre na ča o gore, afe the o romane raja Perješistar the andal aver fori. Gondolinas mange, sar avlom te kerel adaj buti, hoj avava korkoro mange redaktoris, hoj irinava oda, so me dikhav the sar dikhav e luma (o svetos) pašal mande. Džanavas, hoj o slovačika novinara na irinen čačipen pal o Roma, achalilom, hoj me andal o radios šaj phenava o čačipen. Kajča ola Roma, so mange phende, kaj andre oja buti te džav, kamenas, kaj bičhavav avri avka, sar on phenena, sar on kamena. Afe me oda na domuklom. Te kamlom te vakerel the te sikhavel, kaj o parne novinara na irinen pal o Roma čačipen, kaj na irinen pal oda, sar le Romen maren o lange šere (o skini), sar le Romen diskrimiňinen, mušindom te džal mire dromeha u te sikhavel čačipen.

Afe the amare Roma, romane raja, chudle te chal cholil pre mande, chudle pre mande te irinel, kaj man te čhiven avri andal o radios ča vaš oda, bo vare-save Roma peske ale avribičhavibnastar kamle te kerel peskro fameľijakro avribičhaviben. No me phendom, kaj ada avribičhaviben hino savore Romen-gro. Šaj phenav, hoj na jekhvar tel mande izdralas o stolkos.

Choc sas problemi (u šaj phenav, hoj mek ena), mindig keravas aja relacija avka, kaj o Roma te šunen, hoj oda hin lengro, hoj oda bičhavas avri prekal lende. Arakhlom mange avre manušen, save mange irinenas prekal amaro radios pal romano dživipen, problemi the aver. Sas oda terne manuša (dopisovatelia), bo ola, so mange irinenas, preačhile te irinel vaš oda, bo na keravas avka, sar on kamenas. Afe akana imar hino amaro avribičhaviben feder, barvaleder, šukareder.

Tel o trin berš chudňam buter sar štar šel řila le Romendar the goren-dar, the romane bertenošendar andal o bertenil, save andro řila egerinenas, kaj sar avena khere, imar na kerena odi kriminalita, bo prekal amaro avribičhaviben achalile, sar keren ladž le Romenge, sar mušinen te tirinel khere lengre daja, dada, romňija, no nekbuter lengre čhavore. No mindig dojekh, so amenge irinda, phučelas, hoj soske ča jepaš ora kurkeste, soske nane amen buter idejos andro radios. The vašoda irindom jekh cikno projektos, saveha gefom ko šeralo andal o Slovačiko radios te mangel buter idejos, barča mek jepaš ora.

Me džanav, hoj kaste hin andro vasta o media, hin leste andro vasta o manuškano paťavřiben (verejná mienka) u kaste hin andro vasta o manuškano paťavřiben, oleste hin e zor. Amen, le Romen, oda šoha na sas, šoha amen vaš oda na marahas u o gore (o novinara) pal amende vakerenas the irinenas, sar on kamenas. Amen našřil phenahas řič, bo amen na sas radios, televizia, nevipena. Mindig pal amende irinenas, hoj amen na džanas řič, ča te čorkerel. The akana ča ada phenen, avka irinen.

The vaš oda mangavas bareder idejos andro radios, kaj te phenas le parnenge, kaj džanas the aver, feder veci, sar te čorel, kaj the maškar amende hin romane raja, so hin len bare školi, doktora, inžiniera, iroša the aver.

Andre oda projektos mangavas literarno-dramaticko relacija, pherasuňi prekal o terňipen the aver, bo pre Slovačiko hin cikneder nacil sar amen, u len hin (Hungri, Rusini, Ukrajinci...).

Sar dopela ada miro projektos? Nisar, bo vareko odoj kerdä meľali politika. Ale medig me adaj avava, na mukava kale gondoliņnastar u mangava du-reder, kaj amen te el bareder idejos andro radios. Kajča kija ada mange mušinen te šigitinel o romane raja, politika, kulturna jekhetañibena the aver. Paťav, hoj ela mištes.

Ačhen Devleha, phralale!

Ing. Igor Dužda

ABSTRAKT LISTU:

Ing. Igor Dužda, redaktor rómskeho vysielania Slovenského rozhlasu, vyštudoval Strojnícku fajultu Vysokej školy technickej v Košiciach. Po ukončení štúdia v r. 1992 však nenašiel prácu vo svojom obore, a preto prijal ponuku na miesto redaktora rómskeho vysielania v Prešove. Začiatky jeho práce neboli ľahké. Musel sa naučiť, ako vysielanie pripraviť, priučiť sa novinárskej práci. Toto miesto prijímal v presvedčení, že bude samostatným redaktorom a že bude môcť slobodne informovať o tom, ako Rómovia žijú, aké majú problémy, o útokoch skínov, ako i o diskriminácii rómskeho obyvateľstva, skrátka podávať pravdivé informácie o tom, čo sa deje, pretože väčšina novinárov podáva o Rómoch informácie jednostranné a skreslené. Narazil však na odpor nielen zo strany Nerómov, ktorí nechceli nič negatívne počuť, ale i zo strany rómskych funkcionárov, ktorí si robili nároky do vysielania zasahovať.

Rómske vysielanie je možné počúvať každú stredu od 17.30 do 18.00 na stanici Slovensko 2. Vzhľadom na to, že vysielacia doba je iba 30 minút, pedložil pán Dužda návrh na jeho predĺženie o ďalšiu polhodinu, aby mohol do vysielania zaradiť i literárnodramatickú rubriku. Prečo by takéto vysielanie nemohli mať Rómovia, keď ho majú menšie národnosti žijúce na Slovensku? K tomu však treba, aby boli nápomocní i rómski kultúrni a politickí predstavitelia, ako i iné vplyvné osobnosti.

STUDIUM ROMISTIKY NA FF UK V PRAZE

V letošním školním roce (1996/7) se na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze podruhé otevírá obor romština a romistika. Vůbec poprvé v historii se romština jako pětiletý obor začala na Karlově univerzitě studovat před pěti lety, tedy v roce 1991. První studenti romistiky úspěšně ukončili zkoušky předepsané pro pátý ročník a nyní píší diplomové práce a připravují se na státnice.

Zatímco před pěti lety se ke studiu romštiny přihlásilo šest studentů (v průběhu studia tři přibyli a dva ubyli - končí jich tedy sedm), letos projevilo zájem o romštinu 40 (!) uchazečů, z toho **šest romských maturantů**. Přijímací zkoušky složili všichni romští uchazeči, tři z nich se umístili mezi nejlepšími. Všichni tedy budou mezi dvaceti přijatými studenty.

Zkoušky na Filozofickou fakultu UK probíhaly ve dvou etapách. Nejprve byli adepti podrobeni písemným zkouškám. Za ty bylo možné dosáhnout nejvýše 50 bodů. Písemné zkoušky pro obor romistiky sestávaly z testu a z eseje. Maximální počet bodů za test by 30, za esej 20. Kdo byl při písemné zkoušce ohodnocen více než 25 body, mohl se dostavit k ústním zkouškám, které probíhaly o deset dní později. Kdo nedosáhl 25 bodů, nebyl k ústním zkouškám připuštěn.

Písemné testy byly koncipovány dva, A a B, s přibližně stejně obtížnými otázkami. Uchazečům byly rozdány střídavě, aby byla lépe zajištěna samostatnost jejich práce. Navíc dohlíželi na průběh písemných zkoušek tři zaměstnanci fakulty.

Oproti jiným takzvaně „zaběhnutým“ oborům vyučovaným na filozofické fakultě, jako je lingvistika, historie, anglistika, romanistika, germanistika, psychologie, sociologie apod., kde mají studenti a uchazeči k dispozici nezměrné množství literatury, romistické informace jsou stále ještě sporé, roztroušené v různých časopisech a publikacích, povětšinou cizojazyčných. Proto bude možná pro naše čtenáře zajímavé, přezkouší-li své romistické vědomosti a pokusí-li se zodpovědět otázky testu, jehož úspěšné splnění bylo jednou z podmínek přijetí ke studiu romistiky na FF UK. Test předkládáme níže a správné odpovědi budou uvedeny v příštím čísle. Je samozřejmé, že při příštím otevření oboru romistika bude uchazečům předložen test jiný, ovšem otázky letošního testu mohou zájemcům naznačit, co by měl vědět každý, kdo má zájem o romskou kulturu.

Otázky k přijímacímu pohovoru - skupina B:

1. Lidé se často ptají, jaký je rozdíl mezi Romy a Cikány: Jak byste na tuto otázku odpověděl(a)? Co o těchto různých názvech víte?
2. Do jaké jazykové skupiny patří romština? S kterým jazykem nebo jazyky má společný základ, tj. kterým jazykům je nejpodobnější?
3. Kolik Romů přibližně žije na území České republiky a kolik na území Slovenské republiky? Na základě jaké evidence tento počet uvádíte? Do jaké míry si myslíte, že je spolehlivá? (Proč ano? Proč ne?)
4. Které subetnické skupiny Romů znáte v České a Slovenské republice a které ve světě?
5. Pokuste se stručně vysvětlit rozdíl mezi migrací a kočováním a uveďte obojí do vztahu s Romy v České a Slovenské republice.
6. Vyjmenujte alespoň tři významné představitele romské kultury (u nás a/nebo ve světě).
7. Vyjmenujte některá romská periodika (u nás, eventuálně ve světě).
8. Jaký byl osud Romů za 2. světové války v Čechách a na Moravě? Jaký byl osud Romů na Slovensku?
9. Vysvětlete stručně (anebo přeložte do češtiny) výrazy: dialekt, standardizace jazyka, kodifikace pravopisu.
10. Vysvětlete stručně výrazy: asimilace, genocida, nomadismus.

Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR pořádá ve dnech 20.-21. listopadu 1996 v Praze vědecké sympozium na téma

IDENTITA MALÝCH ETNICKÝCH SKUPIN.

Cílem sympozia je prezentace aktuálních výsledků probíhajících nebo právě ukončených etnografických výzkumů v oblasti etnických menšin a marginálních nebo migrujících skupin obyvatelstva. V následné diskusi se bude hovořit o metodách, cílech a úkolech vážících se k dané problematice.

Zájemci o účast se mohou informovat na adrese PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., vedoucí odd. etnických studií, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, Máchova 7, 120 00 PRAHA 2.

Ve dnech 15. - 16. května pořádalo Maďarské kulturní středisko v Praze pod záštitou OŠMT Magistrátu hl. m. Prahy, ve spolupráci s Rakouským kulturním institutem a Slovenským institutem, mezinárodní konferenci s názvem:

ROMSKÁ OTÁZKA V PROMĚNÁCH VE STŘEDNÍ EVROPĚ NA KONCI TISÍCILETÍ.

Na konferenci, kterou zahájila Éva H. Orsós, státní tajemnice, předsedkyně Úřadu pro národnostní a etnické menšiny, a Dr. Martin Palouš, předseda Českého Helsinského výboru, vystoupili mj. JUDr. Emil Ščuka, předseda ROI, JUDr. Hana Frištenská, ředitelka sekretariátu Rady pro národnosti vlády ČR, PhDr. Anina Botošová, tajemnice Rady vlády SR pro národnosti, Dr. Gábor Havlas ze Sociologického ústavu Maďarské akademie věd, PaedDr. Branislav Baláž z Ministerstva práce a sociálních věcí SR, ing. Karel Holomek, předseda Romské sekce při Helsinském výboru, Ágnes Daróczi, šéfredaktorka Romského magazínu Maďarské televize, Mag. Gerhard Baumgartner z Výzkumného střediska pro střední a vysoké školství ve Vídni, Dr. Vladimír Zatkalík, odborný poradce pro oblast školství Úřadu vlády SR, a Ladislav Goral, pracovník sekretariátu Rady pro národnosti vlády ČR.

Náměty referátů se týkaly převážně státní národnostní politiky, zákonů o národnostech, situace romské menšiny, problémů rasismu, tolerance i vzdělávání menšinového obyvatelstva v zemích střední Evropy, zejména pak v České a Slovenské republice, Maďarsku a Rakousku.

Součástí konference bylo vystoupení maďarského romského souboru Romani Rota, jehož repertoár tvoří romské lidové písně z oblasti Sabolcs-Szatmáru, ze Sedmihradska, Podkarpatské Rusi a Řecka.

Další významnou kulturní událostí při této příležitosti byla vernisáž výstavy romského malíře Istvána Szentandrásyho. Reprodukce některých jeho pozoruhodných děl i rozhovor s autorem přineseme v příštím čísle (4/96) Romano džaniben.

PŘEDNÁŠKY Z ROMISTIKY NA JABOKU

Vyšší sociálně pedagogická a teologická škola JABOK, která připravuje pracovníky pro širokou škálu výchovných a sociálních zařízení (mateřské školy, střediska mládeže, domovy mládeže, dětské domovy, diagnostické ústavy, krizová centra, školní kluby, různá zařízení ve zdravotnictví, nápravné péči, státní správě apod.), zařadila do učebního plánu pro 2. ročník na žádost studentů samotných i předmět Etnické menšiny, v rámci kterého proběhl v letním semestru cyklus přednášek z romistiky. Přednášky vedla E. Žlnayová a zaměřila se v nich na romské dějiny, jazyk, specifika romské rodiny, romskou hudbu, jako nejvýznamnější oblast romské kultury, a na nejhlavnější příčiny nedorozumění mezi Romy a Neromy.

Pro získání zápočtu museli studenti absolvovat test z probrané látky a předložit písemnou úvahu na jedno ze čtyř zadaných témat.

Ze závěrečných studentských prací vybíráme nejzdařilejší úvahy na každé ze zadaných témat a některé zajímavé myšlenky obsažené v několika ostatních.

1. V čem si myslíte, že spočívají hlavní příčiny nedorozumění mezi Romy a Neromy v naší společnosti?

Žijí mezi námi. Mnozí je považují za „problém“, někteří by dokonce s jistou rezignací řekli „neřešitelný problém“. Romové dnes figurují v povědomí většiny lidí našeho národa jako hlavní pachatelé trestné činnosti, jako ti, kteří se nechtějí přizpůsobit a jsou natolik odlišní, že je dokáže přijmout jen málokdo.

Z čeho mohou tyto pocity pramenit? Kde jsou kořeny problému, před nímž dnes stojíme?

Předně bych uvedla, že si myslím, že nejde o řešení tzv. „romské problematiky“, nýbrž o naše problematické smýšlení, o zakořeněný etnocentrismus, že jen my jsme modelem veškerého chování, a kdo se odlišuje, je špatný. Jde o předsudky vůči romskému etniku, které jsou dětem, ať již vědomě nebo nevědomě, vštěpovány od doby, kdy začnou „rozum brát“. Jde však také o problém neinformovanosti a nezájmu pohledět na věc jako na celek...

Výrazná kulturní odlišnost romského etnika je totiž podmíněna zcela odlišným historickým vývojem a zkušeností. Ty pak výrazně ovlivňují jeho specifické vnímání a chápání světa, zrcadlí se v jeho odlišném motivačním horizontu a z toho pramenícím způsobu života.

Problém spočívá v tom, že to nikdo nechce chápat. Společnost usiluje o násilnou asimilaci, o níž se domnívá, že všechny problémy vyřeší. „Předěláme jejich problematickou mentalitu a všechno bude v pořádku.“

Avšak problémy v mezilidských vztazích řešené násilím vůči jedné straně nikdy nemohou skončit oboustrannou spokojeností. Vždyť dnes už můžeme vidět, že naše dobře míněná pomoc v mnoha oblastech přinesla více škody než užitku. Systematicky se snažíme rozbít jejich identitu, chtěli jsme jim ji nahradit ze dne na den svojí. Ale copak to jde?

Každý národ je přece jiný. Oddělování integrace od posilování kulturní a sociální identity Romů jako samostatné svébytné skupiny je slepou cestou. Splynutí s majoritní skupinou nemůže přece probíhat na základě potlačení vlastní identity. A závažným problémem je silící tendence dělat z Romů obětní beránky společnosti.

Jako jednu z možností v této oblasti bych viděla právě pomoc při udržování jejich kulturní a sociální identity, a nikoli snahu je předělat. Pomoci dětem, které jsou v bilingvální výchově vystaveny od malička velkým náporům, a ne je okamžitě přerazovat do zvláštních škol. Vychovávat další generace naší společnosti nejen k toleranci a respektování odlišných etnik, ale i k ochotě jejich aktivního přijetí. To by záviselo třeba již na studiu romských specifik na školách připravujících budoucí učitele. Mezi těmito učiteli ale musí být sami Romové. Je to vlastně úkol pro všechny.

Uvědomuji si, že můj pohled na danou problematiku je značně zúžený, něco se může zdát i naivní...

Problém soužití romského etnika s majoritou však nebyl vyřešen ani před rokem 1989, a nebude vyřešen nepochybně ani v dohledné době.

Já osobně spatřuji celý problém především v tom, že ve srovnání s jinými, často i početnějšími etniky (černoši nebo hispanci v USA, Turci, Jugoslávci a Řekové v Německu apod.), nemají Romové doposud prakticky žádnou vlastní inteligenci. Valná většina z nich není schopna dokončit ani základní školní docházku, středoškoláků je odhadem několik desítek a vysokoškoláci představují skutečně bílé vrány. Mám pocit, že pokud nebude vycházet osvěta z jejich vlastních řad, má „bílá většina“ jen malou šanci situaci změnit. Teprve se vzdělanými jedinci, kteří získají větší vhled do problémů svého vlastního etnika a budou alespoň v základních postojích působit „osvětově“ v rámci své vlastní komunity, bude mít společnost šanci.

Možná že jsme dále než před 10 lety. Experti na romskou otázku se dnes neshodují v praktických návodech, jak problém řešit. Tvrdou realitou však zůstává, že etnická menšina, toužící žít ve většinové společnosti musí připustit, že se do značné míry musí přizpůsobit většině a že nikde na světě tomu není naopak.

Zkušenosti je možno čerpat v zahraničí a je třeba si uvědomit, že „konečné řešení romské otázky“ neexistuje, nechceme-li použít děsivého receptu, který pro tuto komunitu vymyslel už Adolf Hitler před více než 60 lety.

Osobní postoje každého z nás by měly být zbaveny předsudků, ale také falešné víry, že jsme schopni věc dovést do konce a jednat „o nich bez nich“.

Olga Jandová

... Jsem přesvědčen, že musí existovat cesta dialogu. Ta je, myslím, v partnerské toleranci, kdy Čech nebude brát Roma jako nepříjemný „hmyz“ sužující jeho život a Rom nebude brát Čecha jako hlupáka, ze kterého je třeba vysát co možná nejvíce. Tato partnerská tolerance jistě souvisí s odstraněním falešných předsudků a s ochotou jednoho poznat, pochopit motivy, historické souvislosti atd. toho druhého

Martin Huk

2. Jak byste zareagovali jakožto vychovatelé, kdyby nějaké neromské dítě řeklo romskému: „Ty špinavý cikáne!“ ?

Kdyby se to stalo ve třídě před ostatními dětmi, měla bych několik možností. Mohla bych celou situaci řešit s oběma dětmi o samotě a pak si o všem popovídat i s ostatními dětmi. Lepší se mi ale zdá druhá možnost, tj. řešit vše zároveň se všemi dětmi a ve spolupráci s nimi. Zahráli bychom si třeba takovou „hru na soud“. Začali bychom vyslechnutím obou stran - nejprve strany postižené, žalující, pak strany obžalované. Ostatní děti by byly svědky a soudci.

Kdybych byla svědkem celého konfliktu jen já sama, mohla bych také všem dětem říci, co se stalo, a pak je nechat vyjádřit své názory, co si o tom myslí ony. Pro tyto účely by bylo možno uspořádat třídu vhodným způsobem (jinak než obvykle), například posadit všechny děti do kruhu a diskutovat s nimi. Na závěr bych všechny názory, které zazněly (zapsané na tabuli nebo na velkém balicím papíře), shrnula a okomentovala. Řekla bych, co si o tom všem myslím, a přednesla své řešení.

Na závěr bych se znovu obrátila k romskému a neromskému dítěti, zda k tomu chtějí ještě něco dodat. Byl by tu prostor, aby se viník omluvil a poškozený aby odpustil. Takový „rozsudek“ - omluvit se a usmířit se - by mohl ostatně vyřknout i „soud“.

V následujících dnech by se do vyučování mohly zařadit informace o romské kultuře. Romské dítě by povídalo o způsobu života ve své rodině, o zvycích, oslavách atp. Mohla bych také zkusit dohodnout návštěvu jeho rodičů, aby s dětmi přišli pobeždovat, zazpívat si apod., což by mohlo přispět k odstranění bariér a předsudků na obou stranách a k většímu vzájemnému poznání, porozumění a toleranci.

Mohli bychom také společně navštívit výstavu obrazů romského umělce, koncert romské hudby, ochutnat romské jídlo, podle možností a dohody s rodiči.

Celý projekt by měl děti učit toleranci. Měl by přispět k tomu, aby si uvědomily, že když je někdo jiný, tak to ještě neznamená, že je špatný nebo horší než ony.

Další možnost řešení: Snažila bych se dovést neromské dítě k tomu, aby si představilo, jak by se cítilo, kdyby se totéž stalo jemu. Sehráli bychom si ve třídě scénku, kdy by romské dítě neromskému (mohl by to být dobrovolník ze třídy, aby nešlo o vyřizování účtů) řeklo také něco ve smyslu: „Ty bílý pse!“

Pak bychom si popovídali o pocitech, které při této výměně rolí děti měly. (Tuto hru bychom mohli zařadit až po delší době, kdy opadnou vášně.)

Snažila bych se také dovést děti k tomu, aby si uvědomily, že takové jednání je nedůstojné a nikdo nemá právo ponižovat druhého člověka.

Důležitou roli při řešení takovéto situace hraje i věk dětí, jejich rozumové schopnosti, schopnost empatie, vliv rodiny... a konkrétní reakce dětí na vzniklou situaci, z níž je dobré vycházet.

Shrnutí:

Snažila bych se nejprve zjistit, co předcházelo konfliktu mezi oběma dětmi, co bylo jeho bezprostřední příčinou. Podle věku dětí bych pak zvolila další způsob práce (romskému dítěti bych poskytla emoční podporu). Se staršími dětmi bych vedla rozhovor, který by měl oslovit jejich svědomí a povědomí o tom, co je dobré a co špatné jednání. Snažila bych se je dovést k poznání skutečných motivů jejich jednání, k tomu, aby poznaly, kde nastala chyba. Za tímto účelem bych u mladších dětí mohla využít „hry na soud“ - viz výše. Postupně bych je vedla ke smíření a k tomu, aby si navzájem odpustily a dokázaly se přijímat takové, jaké jsou. To vyžaduje větší vzájemné pochopení, toleranci k odlišnostem, odstranění předsudků. K tomu by mělo přispět i seznámení s romskou kulturou.

Zuzana Lukášová

3. Znáte argumenty příslušníků hnutí skinheads? Souhlasíte-li s nimi, rozvedte proč? Pokud ne, uměli byste je vyvrátit?

Toto téma jsem si vybrala z toho důvodu, že jsem se několikrát setkala s lidmi, kteří se hlásili k hnutí skinheads, ale jen s málokterými jsem se snažila vést polemiku. Nikdy se mi nedostalo do ruky žádné programové prohlášení tohoto hnutí, navíc si myslím, že v naší zemi se mnoho mladých lidí k tomuto hnutí hlásí právě z důvodu rasové nesnášenlivosti vůči Romům, Vietnamcům a jiným národnostním menšinám. Jiné ideály hnutí skinheads mnozí neznají. Toto hnutí dává možnost vybití si agresivitu na jiných s tichým souhlasem většiny spoluobčanů.

V této práci chci vycházet z argumentů, které mi řekli jednotliví skinheads, nikoli z jejich programového prohlášení.

Já sama jsem vyrůstala v rodině, kde rasová nesnášenlivost patří k jedné z nejodsuzovanějších věcí. Nikdy jsem si nemohla dovolit říci, že je někde „bordel jako u Cikánů“ nebo něco podobného. Skutečnost, že někdo může druhého odsuzovat jenom kvůli barvě pleti, jiným zvyklostem a mentalitě nebo na principu kolektivní viny (např. jeden Rom něco ukradl, proto všichni Romové kradou), byla pro mne vždy nepochopitelnou. Proto bylo pro mne velmi těžké snažit se naslouchat příslušníkům hnutí skinheads a odmítala jsem to do té doby, než jsem se s nimi setkala jako s klienty zařízení, kde jsem pracovala jako voluntér.

Pouze jeden z nich měl osobní negativní zkušenost s Romy (pokud si ovšem nevymýšlel, aby mohl na mne vyvinout psychický nátlak). Téměř všichni byli celkem citliví a nikdo z nich nebyl příliš odvážný. Troufám si dokonce říci, že to byli vesměs zbabělci. Všichni, s nimiž jsem se setkala, byli z narušených rodin a nepoznali žádný hlubší mezilidský vztah, který by pro ně měl větší hodnotu. Hnutí skinheads bylo pro ně určitou jistotou, kterou si nechtěli nechat vzít. Bylo to místo, kde je svým způsobem přijímali, a necitlivé narušení této jistoty v nich vzbuzovalo agresivitu. Zjistila jsem, že na jejich argumenty, typu: kolik trestných činů za rok spáchají Romové, že do roku 2.000 bude v naší zemi více Romů než Čechů, kolik bytů zdevastovali, kolik je nezaměstnaných kvůli Vietnamcům atd., se nedá argumentovat podobnými protiargumenty nebo pouze racionálně. Skinheads si většinou vždy najdou další důvody, jak mé argumenty vyvrátit. Většinou se mi osvědčilo jejich argumenty nevyvracet, nýbrž útočit na city, ale nechovat se přecitlivěle. Toto je však možné si dovolit pouze v situaci a prostředí, kde se skinheads cítí bezpečně.

Pod citovým útokem si nepředstavuji útok, typu „Chudáci romské děti!“, ale například se mi jednou osvědčilo, když přede mnou jeden skinhead prohlásil, že vymlátí všechny cikány, zeptat se ho na Židy. Prohlásil, že „ty přijdou až po cikánech!“

„No tak až půjdeš na Židy, přijď za mnou. Můžeš začít ode mne!“ odpověděla jsem mu.

V tu chvíli na něm bylo jasně znát, že se za své výroky stydí, a pak si už nikdy nic podobného nedovolil vyslovit.

Na argumenty, typu: „kolikanásobně riskuji, budu-li věřit cikánovi“ a „o kolik větší je riziko, že mne přepadnou ve čtvrti, kde jich bydlí hodně“, jsem většinou odpovídala, že je to klidně možné, ale že pro mne je důležité žít v důvěře, a nikoli v neustálém strachu a podezírání, že vzájemné vztahy mezi lidmi anárody jsou pro mne důležité a stojí mi zato, abych nesla i určité riziko, že se několikrát spálím. Takovouto odpověď si však mohu dovolit jen tehdy, když mi skinhead důvěřuje a cítí, že ho „beru“. Apeluji tím většinou na jeho nenaplněnou potřebu po dobrých mezilidských vztazích.

Takováto situace se mi však naskytá jen velice zřídka, protože pokud jde o rasismus, jsem velmi netolerantní a jen málokdy jsem schopna „brát“ někoho, kdo je pro mne ztělesněním nenávisti vůči jiné rase.

A tak doufám, že se najdou lidé, kteří mají otevřené srdce nejen pro lidi všech národů, ale i např. pro příslušníky hnutí skinheads, protože rasová nesnášenlivost je podle mne jen odezvou na krizi vztahů mezi lidmi a na výchovu, která nedoceňuje důležitost mezilidských vztahů pro každého člověka.

Hana Bořkovcová

4. Co chápete pod pojmem tolerance, kde jsou její hranice (tj. co je podle vás ve společnosti nutné tolerovat, a co už nelze)?

Tolerance je hodnota, která stojí vysoko na žebříčku lidských hodnot. Však tohoto slova také rádi a v hojnosti užíváme (často však ve spojení se slůvkem „ale“).

Český ekvivalent nacházíme ve slovech „snášenlivost“, „snášet“, „nést“, „unést“, nebo také „nésti břímě“. Myslím si, že poslední přirovnání je velmi trefné, neboť se nedá mluvit o tolerování něčeho, co je nám blízké. Tolerance se může vztahovat na jednotlivce nebo celé etnikum, na specifické potřeby každého z nás, na přesvědčení...

Mluvíme-li o toleranci, neměli bychom opomenout také respekt. Tyto dvě hodnoty jsou velmi úzce spjaté. Tolerance sama o sobě je chladná, nevyjadřuje žádný vztah. Tolerující vlastně tiše snáší, trpí. Naproti tomu respekt už znamená mít druhého ve vážnosti, ctít jej. Jistě cítíme rozdíl mezi větami:

- „Respektuji kulturní zvyklosti romského etnika.“
- „Toleruji kulturní zvyklosti romského etnika.“

Tolerance však není bezbřehá. Má své přirozené hranice, které leží u každého z nás někde jinde. Řekla bych, že to záleží na míře a respektu jednotlivce k danému jevu. Na straně druhé nemůžeme být slepá tolerantní ořezávátka a musí být jasně stanoveno, co tolerovat lze a co už nikoliv. Zde by se dalo poukázat na analogii se svobodou: Užívání svobody je třeba se učit, a ačkoliv všichni zná-

me heslo, které říká, že svoboda jednoho končí tam, kde začíná svoboda druhého, mnohým to stále dělá potíže.

Žijeme ve světě, v němž stoupá hladina tolerance, ale i intolerance, chcete-li nenávisť. Také však roste tolerance k intoleranci. K tomu nám napomáhají mj. i obrazy krutého násilí na obrazovce, které bereme jako cosi normálního a všedně samozřejmého. Tyto obrazy ve své přemíře vyvolávají útlum, který mnohdy vede až k apatii.

Projevy nenávisť jsou dvojího druhu - individuální a skupinové. Jiného rozdílu však mezi nimi není, neboť kdo nenávidí jednotlivce, je téměř vždy schopen podléhat nenávisť skupinové a dále ji šířit.

Kolektivní nenávisť sdílená, šířená a prohlubovaná lidmi schopnými nenávidět, má zvláštní magickou přitažlivost, a tudíž je schopna do svého trychtýře vtáhnout i bezpočet dalších lidí. Jsou to lidé jen morálně slabí, sobečtí, lidé líného ducha, neschopní samostatného myšlení a náchylní podlehnout sugestivnímu vlivu nenáviděných.

Kolektivní nenávisť zbavuje lidi samoty, opuštěnosti, pocitu slabosti, bezmoci a přehlížitelnosti, čímž samozřejmě pomáhá čelit jejich komplexu nedocenění a neúspěchu. Nabízí jim totiž pospolitost, vytváří z nich jakési zvláštní bratrstvo, založené na velmi jednoduchém způsobu stmelujícího srozumění. Účast na ně totiž neklade vůbec žádné nároky. Není totiž nic snazšího, než sdílet společný objekt odporu a přijmout společnou „ideologii křivdy“.

(Literatura: Čeští spisovatelé o toleranci, České centrum Mezinárodního PEN-klubu)

Ivana Hanáková

... Většina lidí se většího množství odlišností obává. Má strach z neznáma, má pocit nejistoty. Pro život ve společnosti i pro užší mezilidské vztahy je však tolerance nezbytná. Bez ní by nefungovalo jediné manželství, partnerství, přátelství atd. Je to jakýsi druh zodpovědnosti nutný k soužití v lidské společnosti. Nepřítomnost tolerance může vyvolat až extrémní situace, jaké jsme v tomto století již zažili...

Lidská hrdost a pohodlnost jsou největším nebezpečím pro soužití většiny a menšiny. Není totiž snadné vžít se do role menšiny, na kterou jsou kladeny stále nové požadavky. Proto bychom neměli tuto ožehavou problematiku v sobě uspávat. Měli bychom jí dopřát dostatek času a prostoru, protože se s ní budeme setkávat skoro na každém kroku. Nikdo nemůže za to, v jaké společnosti se narodil. Narodili jsme se však všichni na stejné zemi, kde svítí jedno slunce a kde dýcháme všichni jeden vzduch. Nechme tedy cestu otevřenou ke všemu novému a jinému a snažme se o co největší rovnováhu a harmonii ve vší bohaté škále odlišností.

Hedvika Dolenská

... Možná, že kdyby každý člověk měl za úkol napsat úvahu o svém vztahu k Romům, a co mu říká slovo „tolerance“, spouště lidí by došlo, že vlastně pořádně neví, proč Romy „nesnáší“. Jako moderně smýšlející člověk by každý rád o sobě napsal, že je tolerantní. I já si to o sobě myslím, přestože například netoleruji násilí hnutí Skinheads. Zda si protiřečím, už nechám na vaší úvaze.

Radka Máhringová

DEŇ TOLERANCIE

Dňa 21. júla 1995 sa v Žiari nad Hronom odohral dosiaľ najbrutálnejší útok skinheadov voči Rómom na Slovensku. Prišiel pri ňom o život 17ročný Róm Mário Goral.

Združenie JEKHETANE-SPOLU, ktoré je vydavateľom rómskeho týždenníka Romano ľil nevo, kolektív VYSIELANIA PRE RÓMOV redakcie národnostno-etnického vysielania Slovenského rozhlasu v Prešove a SLOVENSKÁ ÚNIA PRE MIER A ĽUDSKÉ PRÁVA sa rozhodli pripomenúť si 31. júla tohto roku prvé výročie tejto tragickej udalosti tichou spomienkou pri hrobe zavraždeného Mária Goral.

Verejnosť nesmie zabudnúť na obludnú tvár neznášanlivosti a teroru, ktorá sa vo svojej pravej podobe ukázala práve v Žiari nad Hronom, a musí vyvinúť maximálne úsilie, aby sa podobné činy neopakovali. Preto sa uvedené tri organizácie rozhodli iniciovať, aby bol

21. júl na Slovensku pripomínaný ako Deň tolerancie, ľudskej znášanlivosti, vzájomného spoznávania sa a priateľstva medzi národmi a národnosťami.

Podporu tomuto zámeru môžete vyjadriť písomne na adresy:

Združenie JKHETANE-SPOLU, Višňová 8, 080 01 PREŠOV

Vysielanie pre Rómov, rozhlasové národnostno-etnické vysielanie SRO,
Baštová ul. 25, 080 01 PREŠOV

Slovenská únia pre mier a ľudské práva, Štefánikova ul. 8, 81105
BRATISLAVA

Redakcia Romano džaniben vyjadruje tomuto zámeru plnú podporu.

OHLASY ČTENÁŘŮ

Na naši výzvu z čísla 4/95 Romano džaniben o překlad povídky Antonína Lagryna „I my jsme uměli létat“ nám do redakce přišlo několik dalších překladů, tentokrát do východoslovenského dialektu romštiny. Ze zaslaných prací jsme vybrali překlad Mijače Milana Godly z Košic. Velmi zdařilé byly i překlady Olgy Giňové z Ústí nad Orlicí a Františka Demetera z Prahy. Pro nedostatek místa však bohužel nemůžeme všechny zaslané překlady uveřejnit, a proto bychom chtěli jejich autorům alespoň co nejsrdečněji poděkovat a povzbudit je k jejich další překladatelské činnosti.

THE AMEN DŽANAHAS TE HURŇALOOL

(andre romaňi čhib thoda Mijač Milan Godla)

Oda has čirla, mek sar o Roma tradenas le verdanenca, bešenas jekh jevendutňi rat paš e jag u šunenás o vakeriben le papendar. Andro jile len has bari briga - pharipen. Andr'oda chudľas o Godaver Rom te vakerel pal oda, sar varekana o Roma has phundrade čirikle - sokola.

„Šunen, Romale, varekana čirla na samas ajse čore, samas barikane čirikle - orli the sokola. Hurňaľuvahas pal savori amari phuv, upral dikhahas tele pro manuša, pro veša-paňa. Na džanahas, s'oda hin phandlo vudar. Na džanahas, kaj amen te na dohurňaľiľamas. Amari has savori luma. Dži akor, mek jekh bibachtalo d'ives, sar savore amare orli, sokola dikhle odoj tele baro vudud. Kamahas te džanel, so hin oda šukariben. Hurňaľiľam so nekpášeder u oda, so avka labolas, oda has bari somnakuňi kľitka.

Savore kamle te avel so nekhpašeder paš e kľitka, ča jekh sokolis, amendar nekhgoďaveder, na. Sar dikhľas amare jakha ole šukaribnastar diliňarde, vičľndľa:

„Phralale, ma džan paš odi kľitka, ma hurňaľon odoj!“

Kaj ča amen savore samas diliňarde, kašuke, avka phendľam:

„Dikh, phrala, andr'odi kľitka hine o čirikle. Hin pre lende šukar pora u hine šukareder sar amen!“

Has odoj pavi, puľki, kachňa, papiňa. Kajča o phral phendľa:

„Hine šukar, kajča na hurňaľona dži odoj, kaj amen!“

Phares leske has pro jilo. Aňi jekh les na šundľa, savore hurňaľonas - tradenas andr'odi kľitka.

Jekhvaresté dikhle, hoj savore čiriklen hin somnakune gada, čeňa, angrušta, jekh avrestar šukareder, bare somnakune love, lanci, mek the khosne somnakaha avriside. Sar avka odoj ačhenas paš e klitka, andre len vičinda o pavos ko skamind, diňa len te chal, te pijel, phare somnakune lanci, angrušta, čeňa, khosne avriside somnakaha. Andr'oda bašavlas šukar bašaviben, kajča lenge na prindžardo. Diliňarde andre, bisterde pre peskero phral u chudle te dživel ajse dživipnaha sar on odoj andre. O pavos, so has nekšukareder, the so pre leste has nekbuter somnakaj, chudľa te phirel pašal e sokoliňa, pašal le sokoliskeri piraňi, so len arakhelas olestar, so mek hurňaolas upral e jagaľi klitka. Avka likerďa avri te hurňaol vaj keci dživesa the raťa. Vičinas peskere phralen pheňen, hoj te džan leha, hoj te hurňaon odarig avri. Sar dikhľa, hoj leskeri buti na mol ňiso, hoj ňiko na šunel, hurňaľiľa pharipnaha andro jilo andro upralipnaskere duripena.

Leskere phrala the pheňa andro baro kheliben the bašaviben nabut avri likerde u kamle pale te phundravel o phaka. Marenas le phakenca, kajča le bare phare somnakune lancendar, angruštendar the phare čeňendar našti hurňaľi. Has lenge but phares pro jilo, na džanenas, so pes lenca kerel, hoj našti upre hurňaon. Avka zumavenas savoro džives, mek na pele tele.

Savore ola neve amala - o kachňa, o papiňa, o puľki, o pavi - len avri asanas. Akor peske ile andro šere, kaj hine, u maškar save čirikle ačhile. Leperde peske pre peskero phral, pro sokolis, so len anglal arakhelas anglal e somnakuňi klitka. Nasig pes chudle godatar, kaj les has čačipen. E piraňi, e sokoliňa, chudľa bares te rovel, te mangel peskere phralen pheňen, kaj te džan jekhetane te rodel le phrales, le sokolis. Choča pal e phuv, cirdalipnaha! Vakerlas lenge pre godi, hoj ča ov len pale sikhavla te hurňaol. Ča akor ačhena pale phundrade čiriklenge u pale šaj hurňaona maškar o upralipen the e phuv. U avka pes mukle dromeha te rodel peskere phrales.

Akorestar amen, o Roma phiras upre tele lumakere dromenca, rodas amare sokolis, savo amen pale sikhadaahas te hurňaol, kaj amen pale te hurňaľuvas maškar o upralipen the e phuv u te avas pale phundrade sokola the orli."

Na knihu Tery Fabiánové: SAR ME PHIRAVAS ANDRE ŠKOLA (viz recenze v tomto čísle) jsme před časem dostali ještě jednu zajímavou reakci, tentokrát od p. PhDr. Marie Bednařikové z Brna. Z jejího dopisu vybíráme:

... Po rozpuštění Svazu Cikánů-Romů jsem měla to štěstí, že jsem mohla nastoupit do školství, i když jen jako vychovatelka ve školní družině. Učit jsem nesměla. Po celá léta jsem pracovala s romskými dětmi, dnes už učím i děti svých bývalých žáků...

Od roku 1988 jsem - už jako důchodkyně - směla začít i učit a od roku 1989 jsem začala svobodně dýchat

a cítit se rovnoprávným člověkem. Škola mi každoročně umožňuje, abych i v důchodu působila jako učitelka, což považuji za svou nejcennější rehabilitaci...

Dostali jsme do školy knížku Tery Fabiánové **Jak jsem chodila do školy**. Neumíte si představit, jak dychtivě poslouchaly děti z mé třídy 4. A. zvláštní školy v Brně, když jsem jim knížku po-

prvé četla. Četbu sledovaly v knížkách, které jsem jim půjčila, a to, co jsem já předčítala česky, ony pak četly romsky. Některé děti si knížku půjčily domů, jiné jen na přestávku či na volnou - doplňkovou hodinu...

Musím říct, že knížka děti velmi pozitivně motivuje, chtějí se podobat paní Fabiánové...

Jeden z mých žáků - Radek Pustaj - při čtení této knihy domaloval obrázek, který pak získal 1. cenu v celoměstské výtvarné soutěži základních a zvláštěních škol. Za odměnu pojede Radek

spolu s dalšími deseti brněnskými dětmi na zájezd na safari do Rakouska...

Mám velmi dobrý pocit, že v době, kdy se hledají vhodné cesty společné komunikace různých vrstev, národností a etnik v naší společnosti, mohou též něčím pozitivním přispět...

Chtěla bych proto touto cestou pozdravit paní Fabiánovou, poděkovat jí, a to i jménem svých žáků, kteří si její knihu velmi oblíbili. A jsou mezi nimi i děti neromské!

Srdečně Vás zdraví Vaše Marie Bednaříková.

Vážená redakce!

Četla jsem příběhy Tery Fabiánové **JAK JSEM CHODILA DO ŠKOLY** a moc se mi její vyprávění líbí. I když ona chodila do školy někdy před 40 lety, zdá se mi, že jsem na tom byla stejně jako ona. Byla bych moc ráda, kdybyste mé psaní mohli uveřejnit.

Sar me gejlom andre peršo trieda, akurat phundrade nevi škola. Igen sas šukar! Me imar našti aňi man doužardom tosara, sar džava andre škola. E daj mange cind'a šukar nevi taška pro dumo the savore veci, so kampe las andre škola. Pre ma thod'a šukar nevo viganos u gejlom mire phuredere phralenca. Avl'om andre trieda u bešl'om andre peršo lavica. Užaravas pre miri peršo sikhľardī, savi ela.

Khere man savore rado dikhenas the mažlīnenas, ta me džanl'om, kaj man rado dikhena the o raklore the e sikhľardī, aľe...

Avel e sikhľardī, rozdikhel pes u dikhel man te bešel andre peršo lavica. Phenel mange: „Kadaj našti bešes. Andro perša lavici bešen ča kola nekfeder, tu dža kodoj palal.“

O raklore sa chudle mandar te asal u vičinenas: „Padej dozadu, cigno!“ E sikhľardī na phend'a nič.

Když jsem měla jít do první třídy, zrovna otevírali novou školu. Byla nádherná! Ani jsem se nemohla dočkat rána, až půjdu do školy. Maminka mi koupila pěknou novou tašku na záda a všechny školní potřeby, oblékla mi nové šatičky a já jsem pak šla se staršími bratry do školy. Přišla jsem do třídy a posadila se do první lavice. Čekala jsem na svou první učitelku, jaká asi bude.

Doma mě měli všichni rádi a mazlili se se mnou, a tak jsem si myslela, že mě budou mít rády i děti ve škole a učitelka, ale...

Přijde učitelka, rozhlídne se a vidí, jak sedím v první lavici. Povídá mi: „Tady nemůžeš sedět. V prvních lavicích sedávají jen ti nejlepší, ty jdi támhle dozadu!“

Všechny děti se mi hned začaly posmívat a volat: „Padej dozadu, cigno!“ Učitelka na to neřekla nic.

Rovľarde jakhenca geľľom palal u naľti mange dľalas andro ľero, soske hine ajse pre mande. Sem somas ľuľi, the ľechika dľanavas te vakerel - ta soske? Oda mek na dľanavas, so mek man uľarel.

Imar aver dľives na kamavas te dľal andre ľkola. Phendľom la dake, kaj pes mange odoj na paľisaľol.

„Ale andre ľkola musaj te phires,“ phendľa o dad, „musaj te si-
khľos, kaj tutar vareso te avel!“

Savore dľivesa sas jednaka u mek man o raklore marenas the rakinenas. Sikhľľľom te genel u te irinel, bo phirnas o phrala andro bareder, ta lendar pochudavas vareso.

Te dľanavas te odphenel la si-
khľardľake pre varesoste, ta hazdavas o vast, ale choc te ľikerďomas calo ora upre o vast, na viľinlas man. Avkes palis ľa beľavas u dikhavas pre lende, sar me te odoj na uľomas.

Pro cviľeňi sas mek goreder: Sar kamahas te kerel kolos u kamahas pes te chudel vastendar, ta man na chude-
nas, phenenas: „Fuj! Blechy!“ Ta ľa aľhavas korkori palal. Nľgda kaja perľo sikhľardľi na phendľa: „Dľvľata, vemte ľlonu za ruku!“ Kerlas, kaj na dikhel. U manca na phirlas aňi jekh Rom, somas korkori phare jileha.

Avkes sar radľisaľovavas, kaj dľava andre perľo ľkola, avkes la na navidzinavas. Imar kamavas te dľal andre *zvlľaľtnľ ľkola*, bo odoj phirnas buter romane ľhave. Kajľa miro dad mange rozvakerlas, ta ľunavas les.

Jekhvar phendľom la sikhľardľake, hoj soske mange o raklore rakinen „cikľnko ľpinavľ“, te phirav ľuľi. U joj mange phendľa: „To se nedľ nic dľľat. Vľdyľ jsi cikľnka! To z tebe nikdo nesmaľel!“

Avka me pre perľo trieda the pre perľo sikhľardľi narado gondolľnav. Imar andre duľto trieda sas feder, bo man sas aver laľhi sikhľardľi. Oj rado dikhelas romane ľhaven. E sikhľardľi

Plaľky jsem ľla dozadu a neľlo mi do hlavy, proľ jsou na mne takovľ. Vľyľ jsem byla ľistľ, i ľesky jsem umľla - tak proľ? A to jsem jeľťe ani netuľila, co vľecko mľ jeľťe ľekľ.

Na druhľ den jsem uľ do ľkoly nechtľla. Řekla jsem mamince, ľe se mi tam neľľbľ.

„Ale do ľkoly musľľ chodit,“ řekl mi tľta, „musľľ se uľit, aby z tebe nľco bylo!“

Vľechny dalľi dny pak byly jeden jako druhľ, a navľc mľ jeľťe spoluľaci bili a nadľvali mi. Čľst a psľt jsem se nauľila, protože bratři chodili do vľľľľch tľľd, a tak jsem od nich nľco pochyťila.

Kdyľ jsem vľak na nľco umľla uľitelce odpovľďet a zvedla ruku, tak kdybych tu ruku mľla nahoře tľeba i celou hodinu, nevyvolala mľ. A tak jsem tam pak jen tak sedľla a dľvala se na ostatnľ, jako bych tam sama ani nebyla.

Při tľľocviku to bylo jeľťe horľi: Kdyľ jsme mľli utvořit kruh a chytit se za ruce, nikdo mľ za ruku nevzal. Řľka-
li: „Fuj! Blechy!“ A tak jsem zľstľvala sama vzadu. Nikdy ta moje prvň uľitelka neřekla: „Dľvľata, vemte ľlonu za ruku!“ Dľľala, ľe nic nevidľ. Do tľľdy se mnou nechodil ani jeden Rom, byla jsem tam sama a bylo mi smutno.

Tak jako jsem se pľedtľm tľľila, aľ pľľdu poprvľ do ľkoly, ted' jsem tu ľkolu nenľvidľla. Chtľla jsem do *zvlľaľtnľ*, protože tam chodilo vľc romskľch dľľľ. Tľta mi to vľak rozmlouval, a tak jsem ho poslechl.

Jednou jsem se uľitelky zeptala, proľ mi spoluľadi nadľvaji „cikľnko ľpinavľ“, kdyľ chodľm ľistľ obleľenľ. A ona mi na to řekla: „To se nedľ nic dľľat. Vľdyľ jsi cikľnka! To z tebe nikdo nesmaľel!“

Jľ tedy na prvň tľľdu a na svou prvň uľitelku nerada vzpomľnľm. V druhľ tľľdľ uľ to bylo lepľi, protože jsme dostali jinou, hodnou uľitelku. Ta mľla romskľ dľti rľda. Nedala na mľ

pre mande na delas te domukel u vare-
sar the o raklore manca feder vakernas.
Paš koja sikhľardĩ but sikhľĩľom. Oj ra-
do šunelas romane gĩľa, ta me lake gĩľa-
vavas. Rado la dikhavas u ňigda pre
late na bisterava, pre miri dujto sikhľardĩ.

dopustit, a tak se ke mně potom nějak
jinak chovali i spolužáci. Při ní jsem se
hodně naučila. Ona měla ráda romské
písničky, a tak jsem jí je zpívala. Měla
jsem tu svou druhou učitelku moc ráda
a nikdy na ni nezapomenu.

Ilona Ferková

Alena HORVÁTHOVÁ

AVKÁKE ÍŠ DŽIVAS

Bičhavav tumenge paľikeriben Rima Sombatatar. Gondoľinav, hoj ovľahi
ľáche, te tumenge írinahi pal o Roma andro Serviko. Írinav románe avka sar
vakeras amen sombatakere Roma. Paľav odoleske, hoj man savóre haľona.

Angľedav (predstavinav) man tumenge. Mro anav hi Alena Horváthová, hi
mange 34 berš, bešav Sombatate. Hi man duj čhavóre. Kerav ando Gerner-
sko muzeum Rima Sombatate. Sigeder keráhi adaj knihovňička (bibliotekarka),
akáni sar áriphirdom i VŠPg Nitate, Katedra rómskej kultúry, osvetová práca,
kerav po nevo than, januáriste kerdo „Oddelenie rómskej kultury“. Kerav
sar dokumentátorka. Lošanav, hoj adi phak (oddelenie) egzistinel ta i románi
história, sokáša, romipen, amári guľi čhib n'ovla bisterdi.

Phirav maškar o Roma, dikhav, sar pháre dživen, vakerav lenca, so len
dukhal, šegítinav lenge, sar džanav, aspoň ľáche laveha. Odá hi valamikor
buter sar o barvaľipen. Jekhbuter phirav maškar o Roma Klinovcate. Mer

Romská osada Klenovec - únor 96

ROMANO DŽANIBEN - III - 3/1996

Časopis romistických studií.

Vydává **Nadace Romano džaniben.**

Redakce: ROMANO DŽANIBEN, Cimburkova 23,
130 00 PRAHA 3 ISSN 1210-8545

Šéfredaktorka:	Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky:	Hana Šebková a Edita Žlnayová
Distribuce:	Anna a Berty Žigovi
Redakční rada:	Bartoloměj Daniel, Ilona Ferková, Jana Horváthová-Holomková, Hilda Pášová, Rastislav Pivoň, Peter Stojka, Matěj Šarközi
Autor obálky:	Jan Andersson

Sazba, osvit, tisk: QT, s.r.o., Na výsledku II/8, 140 00 Praha 4, tel. 02/643 07 66
Vychází čtyřikrát ročně v nákladu 500 kusů. Cena jednotlivého čísla 35,-
Kč/40,- Sk, v rámci předplatného 30,- Kč/35,- Sk. Předplatné na rok 1996 činí
v ČR 160,- Kč, v SR 170,- Sk (včetně poštovného). Objednávky a předplatné
zasílejte složenkou typu C v České republice na adresu: Anna Žigová, Mládeže 23,
160 00 PRAHA 6, na Slovensku informace poskytuje INFOROMA, Bajkalská 5,
827 18 BRATISLAVA, tel. 07/5233303, 5233478.

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických
článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových
zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

**TOTO ČÍSLO VYCHÁZÍ ZA FINANČNÍ PODPORY
SOROSOVY NADACE OPEN SOCIETY FUND**